

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ
Στύλιου Λαμπρινής

**«Άμα μία πέτρα την παίρνεις από ‘δω και την πας κάπου αλλού αυτή
η πέτρα δεν έχει αξία εκεί πέρα που θα πάει...» :**
Αλβανίδες μετανάστριες στην Ελλάδα.

Βόλος, Οκτώβριος 2002

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»**

Αριθ. Εισ.: 140/1

Ημερ. Εισ.: 22-03-2004

Δωρεά:

Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ

2002

ΣΤΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000070513

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΗΣ
Στύλιου Λαμπρινής**

**«Άμα μία πέτρα την παίρνεις από ‘δω και την πας κάπου αλλού αυτή
η πέτρα δεν έχει αξία εκεί πέρα που θα πάει...» :
Αλβανίδες μετανάστριες στην Ελλάδα.**

**ΕΠΟΠΤΡΙΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΕΣ: Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν
Πηνελόπη Παπαηλία**

Βόλος, Οκτώβριος 2002

Η εργασία αυτή δε θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς την πολύτιμη συμβολή των ίδιων των πρωταγωνιστών, των γυναικών μεταναστριών από την Αλβανία. Τις ευχαριστώ θερμά που μου άνοιξαν τα σπίτια τους, μα πάνω απ' όλα την καρδιά τους. Ένα μεγάλο ευχαριστώ για το χρόνο που μου αφιέρωσαν και την καλοσύνη με την οποία με δέχτηκαν. Μου εμπιστεύτηκαν τα συναισθήματά τους, τους φόβους τους, τα όνειρά τους, κομμάτια της ζωής τους και με άφησαν να δω εικόνες της ψυχής τους. Ελπίζω να δείξουν κατανόηση για τις όποιες παρερμηνείες από μέρους μου της ζωής τους και των σχέσεών τους¹.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω ακόμη στις επόπτριες μου, καθηγήτριες Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν και Πηνελόπη Παπαηλία για τις πολύτιμες παρατηρήσεις και τα όπως πάντα σημαντικά σχόλιά τους σε όλη τη διάρκεια της ερευνητικής διαδικασίας και της συγγραφής του κειμένου. Κυρίως όμως θέλω να τις ευχαριστήσω για το κουράγιο που μου έδιναν και την ενθάρρυνσή τους να συνεχίσω, σε στιγμές που η δύναμη και η αυτοπεποίθηση με εγκατέλειπαν.

¹ Για λόγους δεοντολογίας και για την προστασία των πληροφορητών μου, όλα τα ονόματα που αναφέρονται εντός του κειμένου αποτελούν ψευδώνυμα. Οι επαφές και οι συνεντεύξεις με τις γυναίκες μετανάστριες πραγματοποιήθηκαν στο διάστημα 5/3/2002 – 10/7/2002 στο Βόλο. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τις φοιτήτριες Δήμητρα Κόφτη και Θάλεια Αντωνιάδη για την παραχώρηση δύο συνεντεύξεών τους με Αλβανίδες μετανάστριες.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

I. Εισαγωγή	4
II. Γυναίκα και μετανάστευση – Επισκόπηση της βιβλιογραφία	9
III. Μεθοδολογία	17
IV. Κατάσταση στην Αλβανία	
1. Από το Χότζα στην αλλαγή του 1991	25
2. Η θέση της γυναίκας στην Αλβανική κοινωνία (πριν και μετά την πτώση του Χότζα)	27
3. Αλλαγή και αίτια μετανάστευσης	28
VI. Ο λόγος των μεταναστριών	
1. Εισαγωγή	32
2. Οικογένεια καταγωγής – Ζωή στην Αλβανία	32
3. Επιλογή – συνθήκες μετανάστευσης	40
4. Άφιξη – Πρώτες εντυπώσεις και αρχικές δυσκολίες	46
5. Γυναίκες και Εργασία	51
6. Σημεία συνάντησης με τους Έλληνες: διαχείριση ταυτοτήτων μέσα από στάσεις απόρριψης και αποδοχής	60
7. Σύλλογος Αλβανών μεταναστών στο Βόλο	70
VII. Συμπεράσματα	78
Βιβλιογραφία	81

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ένα πανεπιστημιακό μάθημα και μία γυναίκα μετανάστρια είναι οι δύο παράγοντες που υπήρξαν οι “υπαίτιοι” για κάτι που αρχικά ξεκίνησε ως προσωπικός προβληματισμός και εξελίχθηκε τελικά σε πτυχιακή εργασία. Ως τότε η μετανάστευση υπήρχε στο μυαλό μου κυρίως ως ιστορική έννοια και σχεδόν καθόλου δε με είχαν απασχολήσει οι κοινωνικές διαστάσεις του φαινομένου. Η μετανάστευση ήταν μια γραμμή ή διαδοχικές γραμμές στο χάρτη, που άλλαζαν απλά την κατανομή του πληθυσμού σε κάθε κράτος και συνδέονταν με ιστορικά γεγονότα που τις γεννούσαν. Τι γίνεται όμως με τους ανθρώπους που σχηματίζουν αυτές τις γραμμές, και τι μέρος κατέχουν στη μελέτη του μεταναστευτικού φαινομένου, αν όχι το σημαντικότερο; Αυτό ήταν το πρώτο σοκ, που ουσιαστικά κράτησε ένα ολόκληρο εξάμηνο, όσο και οι παραδόσεις του μαθήματος «Εφαρμοσμένη Προφορική Ιστορία» (εαρινό εξάμηνο 2001), και στο οποίο ήρθα για πρώτη φορά αντιμέτωπη με τη μελέτη ορισμένων περιπτώσεων Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα. Στα πλαίσια του ήταν που μου γεννήθηκαν τα πρώτα ερωτήματα σχετικά με τις επιπτώσεις που φέρνει η μετακίνηση μιας ομάδας ανθρώπων από έναν τόπο σε άλλον, όχι πλέον στην πολιτική ενός κράτους ή στην οικονομία του, αλλά στις ίδιες τις ζωές των ανθρώπων που τη βιώνουν και στην κοινωνική τους πραγματικότητα.

Το δεύτερο σοκ ήρθε σχεδόν ταυτόχρονα με το πρώτο και ήταν ακόμη πιο ισχυρό. Ως γυναίκα, δε μπορούσα να συγχωρήσω στον εαυτό μου ότι, μέχρι την πρώτη συνέντευξή μου με μια Αλβανίδα μετανάστρια στα πλαίσια του ίδιου μαθήματος, ο μετανάστης ως αναλυτική κατηγορία ταυτιζόταν με την εικόνα του νέου άνδρα που μεταναστεύει για να βρει δουλειά. Οι περισσότερες μελέτες που είχα διαβάσει ως τότε, γραμμένες κυρίως από άνδρες, αναφέρονταν επίσης σε άνδρες μετανάστες, ενώ ακόμη και οι εικόνες ή τα στερεότυπα που προβάλλονταν κατά κόρον από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ανταποκρίνονταν και αφορούσαν τον άνδρα μετανάστη. Οι γυναίκες είτε δεν εμφανίζονταν καθόλου στη σκέψη και το λόγο όσων καταπάνονταν με το μεταναστευτικό φαινόμενο είτε αξιολογούνταν ως άβουλοι συνοδοί των ανδρών τους που κανένα ρόλο δεν είχαν να επιτελέσουν στη νέα πραγματικότητα και που ο λόγος τους ήταν ανάξιος προσοχής. Πρόσφατα σημειώθηκε μια αλλαγή στην οπτική αντιμετώπισης της γυναίκας μετανάστριας σε επιστημονικό επίπεδο με βάση

την οποία οι γυναίκες μετανάστριες να αντιμετωπίζονται πλέον ως ξεχωριστά κοινωνικά υποκείμενα που βιώνουν μια δική τους πραγματικότητα, αλλά αυτό είναι ένα θέμα με το οποίο θα ασχοληθώ αργότερα. Για μένα προσωπικά την αλλαγή φέρνουν τα λόγια αυτής της γυναίκας και η καταγραφή της εμπειρίας της με τους δικούς της όρους και κώδικες. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης αλλά πολύ περισσότερο την ώρα της ανάλυσης, άρχισα να συνειδητοποιώ πόσο διαφορετικά εγγράφεται αυτή η εμπειρία στη συνείδηση και τη μνήμη των γυναικών και κατά συνέπεια το ίδιο διαφορετικά αξιολογούν και ιεραρχούν γεγονότα, συμπεριφορές και καταστάσεις.

Σε ένα άρθρο του 1951, η Cora Du Bois περιγράφοντας την κατάσταση που βιώνουν οι ανθρωπολόγοι όταν έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με το πεδίο έρευνας, χρησιμοποίησε τον όρο «πολιτισμικό σοκ», που από τότε καθιερώθηκε και χρησιμοποιήθηκε ευρέως από τους κοινωνικούς επιστήμονες (P. Golde, 1986: 11). Ιδίως στα χρόνια των πρώτων ανθρωπολογικών μελετών, ο όρος συνδέθηκε με την απομάκρυνση των ερευνητών από οικεία περιβάλλοντα και την ξαφνική παρουσία τους σε ένα μέρος γεωγραφικά, γλωσσικά, κοινωνικά, πολιτισμικά διαφορετικό, όπου θα έπρεπε να προσαρμοστούν και να μάθουν να ζουν, υιοθετώντας συνήθειες και πρακτικές εντελώς διαφορετικές από αυτές στις οποίες είχαν συνηθίσει ως τότε. Με την αλλαγή ωστόσο του προσανατολισμού της ανθρωπολογικής σκέψης και τη μετατόπιση του ενδιαφέροντος σε κοινωνίες που βρίσκονται κοντά στα δυτικά κέντρα παραγωγής του ανθρωπολογικού λόγου, που διαθέτουν γραπτή ιστορία και ιστορικές πηγές και που η οικονομία τους είναι ενταγμένη στο παγκόσμιο σύστημα (Δ. Γκέφου-Μαδιανού, 1999: 389), η έννοια του «πολιτισμικού σοκ» αλλάζει κάπως περιεχόμενο. Μιλάμε πλέον για μια «ανθρωπολογία οίκου», όπου ο ανθρωπολόγος έρχεται να μελετήσει κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες που ζουν στο ίδιο στενό ή ευρύτερο πλαίσιο με αυτό στο οποίο ζει και κινείται και ο ίδιος. Ωστόσο αυτό δε σημαίνει ότι το πολιτισμικό σοκ παύει να υφίσταται. Καθώς αυτό στο οποίο κυρίως συνίσταται είναι «η έλλειψη ενός επαρκούς συνόλου νοημάτων με το οποίο να ερμηνεύσουμε τη συμπεριφορά των ‘άλλων’ αλλά και η αίσθηση της απειλής ενάντια στο ‘δικό μας’ σύστημα νοημάτων και αξιών, και επομένως και στην ταυτότητά ‘μας’» (P. Golde, 1986: 12, δική μου μετάφραση), ειδικά σήμερα δεν χρειάζεται να πάμε σε εξωτικές χώρες για να ζήσουμε ένα τέτοιο σοκ. Για παράδειγμα παρότι η έρευνα μου διεξάγεται στη χώρα και στην πόλη που ζω, δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «ανθρωπολογία οίκου». Όπως σωστά παρατηρεί η Πετρονώτη, «ο “οίκος” δεν

συνιστά ένα κλειστό, συνεκτικό σύστημα, το εθνικό, αλλά ο χαρακτηρισμός αυτός θα πρέπει να επαναπροσδιορίζεται με βάση το ειδικότερο κάθε φορά εθνογραφικό πλαίσιο» (Πετρονώτη, 1998: 46). Έτσι, ναι μεν η μελέτη τοποθετείται χωρικά εντός της κοινωνίας μου, αλλά η ομάδα που μελετάται είναι ανόμοιας εθνοτικής και πολιτισμικής ταυτότητας, με αποτέλεσμα το πολιτισμικό σοκ όπως ορίστηκε παραπάνω να υφίσταται.

Κάπως έτσι και με αφορμή την πρώτη μου αυτή αποκαλυπτική ομολογουμένως επαφή με το θέμα, άρχισε να μεγαλώνει το ενδιαφέρον μου για τις Αλβανίδες μετανάστριες και να πολλαπλασιάζονται απορίες και ερωτήματα, που με παρακινούσαν και με προκαλούσαν σε μια περαιτέρω ενασχόληση με το θέμα. Ξεκινώντας να διαβάζω άρθρα σχετικά με τους μετανάστες στην Ελλάδα διαπίστωνα περιορισμένη αναφορά στις γυναίκες και στις ιδιαίτερες εμπειρίες και ρόλους τους στην ελληνική κοινωνία. Δεν περιλαμβανόταν ή υπονοούνταν σε καμία από τις δύο κύριες εικόνες της επίσημης ελληνικής πολιτικής και της ελληνικής κοινής γνώμης, αλλά και σε μεγάλο μέρος του επιστημονικού λόγου: του μετανάστη – εγκληματία και του μετανάστη – εργάτη. Η χρήση αρσενικού γένους σε όλες αυτές τις κατηγορίες δεν είναι τυχαία, αντίθετα, για εμένα τουλάχιστον, φάνερωνε με τον πιο έκδηλο τρόπο το μεγάλο κενό, εσκεμμένο ή μη, συνειδητό ή ασυνειδητό, στη σκέψη των πολλών και στη γραφή των λίγων.

Αρχικά προσπάθησα να σκεφτώ τις γυναίκες μετανάστριες πριν ακόμη μεταναστεύσουν και να εξετάσω το κοινωνικό καθεστώς που επικρατούσε στην Αλβανία, προκειμένου να κρίνω πιο ολοκληρωμένα την παρουσία τους και τις στάσεις τους και στο νέο περιβάλλον. Άρχισα να αναρωτιέμαι αν οι γυναίκες μετανάστριες υπάρχουν ως κοινωνικά υποκείμενα μέσα στην ελληνική κοινωνία και κυρίως πώς οι ίδιες μιλούν και με ποιους όρους διαπραγματεύονται αυτή τους την κοινωνική υπόσταση. Φανταζόμουν επίσης ότι ο τρόπος με τον οποίο μετανάστευσαν, μόνες τους ή με την οικογένειά τους, ίσως εκλαμβάνονταν με άλλους αξιολογικούς όρους από την ελληνική κοινωνία, πράγμα που πιθανόν να διαφοροποιούσε όχι μόνο τις σχέσεις τους με τους γηγενείς αλλά και τη συμπεριφορά και τις πρακτικές που ανέπτυξαν. Με ενδιέφερε να δω αν γενικά η εμπειρία της μετανάστευσης και η ταυτότητα που την ακολουθεί, συνεπάγεται απώλεια ή αύξηση του κοινωνικού γοήτρου των γυναικών και πώς αυτό συνδέεται με την εργασία, την ύπαρξη ή όχι και το είδος της. Τέλος, ειδικότερα στα πλαίσια της οικογένειας της γυναίκας μετανάστριας, πόσο η αλλαγή τόπου και κοινωνικής πραγματικότητας

σημαίνει και αλλαγή στους ρόλους και στη διανομή της “εξουσίας” μέσα στο σπίτι και με ποιους τρόπους αυτή η αλλαγή, αν υπάρχει, γίνεται αντιληπτή από τις ίδιες τις γυναίκες. Πόσο επιπλέον η θέση τους μέσα στην οικογένεια και το νοικοκυριό συμβαδίζει με τη συνολική εικόνα που οι ίδιες προβάλλουν ή τους επιτρέπεται να έχουν, και που η κοινωνία, τόσο η ελληνική όσο και η αλβανική, έχει για αυτές.

Οι παραπάνω σκέψεις είχαν αρχίσει να γεννιούνται ως “αφελείς” προβληματισμοί, πολύ πριν μπω στη διαδικασία αναζήτησης της βιβλιογραφίας και της εμπειρίας της επιτόπιας έρευνας. Ξεκινώντας όμως πολύ δειλά να συλλέγω πληροφορίες και κυρίως μετά από τις πρώτες επαφές και συζητήσεις με γυναίκες από την Αλβανία, τα ερωτήματα πλήθαιναν και το κέντρο του ενδιαφέροντος άλλαζε ή μάλλον επανατοποθετούνταν. Πολλά μικρά ερωτήματα τριγυρνούσαν μέσα μου και πολιορκούσαν τη σκέψη μου, ένα πάντως ήταν το σίγουρο και το βέβαιο μέλημα μου: να ακουστεί όσο περισσότερο γίνεται η φωνή των ίδιων των μεταναστριών από την Αλβανία. Η ανάγκη αυτή ή μάλλον η προτεραιότητα άρχισε να γίνεται πιο επιτακτική ιδίως μετά από τις πρώτες συνεντεύξεις, όπου κατάλαβα ότι αυτό που πραγματικά έχει σημασία είναι όχι να επιβεβαιώσω ή να ανατρέψω υποθέσεις και προβληματισμούς, αλλά να δω πώς οι ίδιες οι γυναίκες μιλάνε για πράγματα που τις αφορούν και πού τοποθετούν το κέντρο βάρους μέσα από τη μνήμη και την αφήγησή τους. Δεδομένης της διπλής διάκρισης που υφίστανται οι γυναίκες αυτές, αρχικά λόγω της καταγωγής ή της κοινωνικής τους κατάστασης (Αλβανίδες μετανάστριες) και έπειτα λόγω του φύλου τους (γυναίκες), μόνο ο ίδιος ο λόγος τους μπορεί να φωτίσει από τα μέσα τα θέματα τα οποία είχα αποφασίσει να διερευνήσω. Μόνο μετά τις πρώτες αφηγήσεις άρχισα να σκέφτομαι αν οι ίδιες συνειδητοποιούν τις διακρίσεις που υφίστανται ή όλο αυτό είναι απλά μια δική μου κατασκευή στηριγμένη αποκλειστικά σε άλλου τύπου νοητικά και κοινωνικά σχήματα. Επομένως, μήπως και κατά πόσο η μετανάστευσή τους στην Ελλάδα συνέβαλε στην συνειδητοποίηση διακρίσεων στη βάση του φύλου, που πριν τον ερχομό τους στην Ελλάδα ίσως γίνονταν δεκτές ως φυσικές κατηγοριοποιήσεις κατά πόσο αυτές οι διακρίσεις έμειναν σταθερές ή η αλλαγή πλαισίου αναφοράς ταρακούνησε δομές που σχετίζονται με το φύλο και την οικογένεια ή μήπως για άλλους λόγους προκάλεσε την ένταση τους ή και την διαφοροποίησή τους; Θέλοντας να δω τις διαφορετικές συνθήκες μετανάστευσης για αυτές τις γυναίκες, τα συναισθήματα που βιώνουν, καθώς και τη ρητορική που οι ίδιες αναπτύσσουν απέναντι τόσο στη μετανάστευση όσο και στις αλλαγές που αυτή συνεπάγεται, ο μόνος τρόπος και σίγουρα ο πιο αποτελεσματικός

ήταν να μιλήσω με τις γυναίκες μετανάστριες και να παρακολουθήσω τον τρόπο με τον οποίο διαρθρώνεται η μνήμη και η αφήγησή τους. Πόσο εμπλέκονται στην απόφαση για μετανάστευση, ποιους λόγους προβάλλουν ως κυρίαρχους, πού τοποθετούν το βάρος της αλλαγής, πώς αξιολογούν συγκεκριμένα περιστατικά και στάσεις, τι αμυντικές επιστρατεύουν, περισσότερο ή λιγότερο συμβολικές, προκειμένου να ισχυροποιήσουν απόψεις και να κερδίσουν χώρο στο παιχνίδι της εξουσίας σε πολλαπλά επίπεδα σχέσεων. Ένα άλλο επίσης σημαντικό ζήτημα το οποίο δεν είχα καθόλου σκεφτεί στην αρχή και το οποίο θεωρώ ιδιαίτερα σημαντικό, έχει να κάνει με τη διαχείριση της ταυτότητας και της θέσης αυτών των γυναικών μέσα στην νέα αλβανική κοινότητα των μεταναστών που έχουν συγκροτήσει στην Ελλάδα και ειδικότερα μέσα στο σύλλογό τους στο Βόλο. Αν και αρχικά η επαφή μου με το σύλλογο έγινε για λόγους μεθοδολογίας, προκειμένου δηλαδή να μπορέσω να γνωρίσω κάποιες γυναίκες, στη συνέχεια η επαφή μου με το σύλλογο εξελίχθηκε σε μέρος της ίδιας της έρευνας που σχετίζεται άμεσα με τα ερωτήματα τα οποία είχα θέσει και ειδικότερα με το θέμα της συγκρότησης ταυτότητας ή καλύτερα ταυτοτήτων.

II. ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ – ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ως τη δεκαετία του 1970 η δυτική ιστοριογραφία έμενε σχεδόν αδιάφορη απέναντι στις γυναίκες και σε θέματα που τις αφορούσαν. Ωστόσο η αναζωογόνηση της μαρξιστικής σκέψης, η διάδοση της προφορικής ιστορίας και του φεμινιστικού κινήματος τις δεκαετίες του 1960 και κυρίως του 1970 οδήγησαν σε μια σημαντική στροφή του ενδιαφέροντος. Όσοι ασχολούνταν με την προφορική ιστορία αναζητούσαν πλέον τις “χαμένες” φωνές των “αδικημένων” – από την ιστορία – ομάδων, προκειμένου να συστήσουν μία καινούργια “ιστορία από τα κάτω”², ενώ οι οπαδοί του φεμινισμού προσπαθούσαν να αποδείξουν τον ζωτικής σημασίας ρόλο των γυναικών μέσα από μία ανακατασκευή του παρελθόντος, που για πρώτη φορά έδινε την κατάλληλη προσοχή στη συμβολή των γυναικών. Σημαντικό ρόλο ωστόσο στην αλλαγή που παρατηρείται, παίζει και η ιστορική συγκυρία. Βρισκόμαστε στο τέλος της αποικιοκρατίας και η μεταπολεμική ανθρωπολογία αρχίζει δειλά να στρέφει το ενδιαφέρον της στις λεγόμενες «σύνθετες» κοινωνίες, όπως αυτές της Νότιας Ευρώπης. Ωστόσο με τη στροφή αυτή οι ανθρωπολόγοι βρίσκονται μπροστά σε ένα νέο πρόβλημα. Για να κατανοηθεί το παρόν και η «συνθετότητα» αυτών των κοινωνιών είναι απαραίτητη μια παράλληλη μελέτη του παρελθόντος, που τώρα πια είναι δυνατή μέσω των διαθέσιμων γραπτών πηγών που οι κοινωνίες αυτές διαθέτουν. Έτσι επιχειρείται την εποχή αυτή μια προσέγγιση ανθρωπολογίας και ιστορίας προκειμένου να αναδειχθούν οι μηχανισμοί κοινωνικής αλλαγής.³

Στην Ευρώπη οι πρώτες μελέτες για τη μετανάστευση αφορούν κυρίως τη μεταπολεμική οικονομική μετανάστευση από αγροτικές περιοχές μεσογειακών χωρών προς βιομηχανικά αστικά κέντρα της Δυτικής Ευρώπης και επικεντρώνονται στην εργασία. Κατά την περίοδο της οικονομικής απογείωσης που ακολούθησε τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η έλλειψη εργατικού δυναμικού, που προκλήθηκε από

² Οι νέοι ερευνητές της Προφορικής Ιστορίας ακολούθησαν στο δρόμο που άνοιξαν νωρίτερα ο E. P. Thompson, και το πρωτοπόρο για την εποχή του έργο, *The Making of the English Working Class* (London, 1963), και στη Γαλλία η σχολή των Annales, με κυριότερους εκπροσώπους τον M. Bloch L. Febvre από την πρώτη γενιά και ιδίως τον F. Braudel από τη δεύτερη γενιά που κάνει και ευρύτερα γνωστή τη νέα τάση στην ιστορία.

³ Για μια σημαντική επισκόπηση στο ξεκίνημα και την εξέλιξη της ανθρωπολογίας του φύλου βλ. την σημαντική εισαγωγή του E. Παπαταξιάρχη στη συλλογική έκδοση *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη*

την αλλαγή της δημογραφικής δομής και την αλματώδη βιομηχανική ανάπτυξη στη Βορειοδυτική Ευρώπη καθώς και από τη σχετική κοινωνική κινητικότητα των ντόπιων εργατών, αντιμετωπίστηκε με μια οργανωμένη πολιτική εισαγωγής φθηνών εργατικών χεριών από τις χώρες τις Μεσογείου (Λ. Βεντούρα, 1999: 13). Οι μετανάστες έρχονται να καλύψουν την έλλειψη εργατικής δύναμης σε τομείς που απαιτούν μεγάλη μυϊκή δύναμη ή φυσική αντοχή, είναι επικίνδυνοι ή ανθυγιεινοί, εκεί που «ο άνθρωπος λειτουργεί ως παράρτημα της μηχανής» ή στις παράνομες και προσωρινές δουλειές της δευτερεύουσας αγοράς εργασίας και της παραοικονομίας (Λ. Βεντούρα, 1993: 231). Λόγω λοιπόν του καταμερισμού της εργασίας κατά φύλο και του είδους των εργασιών στις οποίες οι ξένοι έχουν πρόσβαση, η πλειονότητα των αρχικών μεταναστών είναι άνδρες σε παραγωγική ηλικία. Μέχρι λοιπόν τα μέσα της δεκαετίας του 1970, όταν η ανερχόμενη ανεργία οδηγεί τις ευρωπαϊκές χώρες σε ανακοπή του μεταναστευτικού ρεύματος, και η παραμονή των ξένων εργατών στις χώρες υποδοχής τείνει να μετατραπεί σε μόνιμη εγκατάσταση, η κοινωνιολογία και η ιστορία της μετανάστευσης είχαν ως αποκλειστικό αντικείμενο έρευνας την ανδρική μετανάστευση. Με την αύξηση της κοινωνικής «ορατότητας» της μεταναστευτικής οικογένειας, αναπτύχθηκε κάποιο ενδιαφέρον για τις συζύγους των μεταναστών και τις μητέρες των παιδιών τους, ωστόσο και πάλι στις μελέτες αυτές οι μετανάστριες περιγράφονταν αποκλειστικά σαν «θύματα υποταγμένα στις οικονομικές συγκυρίες και τη βούληση των ανδρών» (Λ. Βεντούρα, 1993: 232), και οι οποίες μεταναστεύουν συνήθως για λόγους ενοποίησης των οικογενειών (F. Anthias, 2000: 24, G. Lazaridis, 2000: 53). Έτσι μέχρι τότε οι γυναίκες που μεταναστεύουν δεν αποτελούν ξεχωριστό αντικείμενο έρευνας λόγω της τριπλά “αόρατης” και μειονεκτικής κοινωνικής τους θέσης: ήταν γυναίκες, ξένες και ανήκαν σε χαμηλά κοινωνικο-οικονομικά στρώματα (Λ. Βεντούρα, 1993). Η αλλαγή έρχεται στις αρχές της δεκαετίας του 1980⁴, όταν η μετανάστρια αντιμετωπίζεται πλέον ως αυτόνομο υποκείμενο, ενώ παράλληλα αρχίζει να εξετάζεται ο γενικότερος ρόλος των γυναικών στο μεταναστευτικό φαινόμενο. Στην αρχή η ιστορία των μεταναστριών είχε παρουσιαστεί σαν ένα

Ελλάδα. Επίσης την εισαγωγή του ίδιου στο Ανθρωπολογία και Παρελθόν, για τη σύγκλιση ιστορίας και ανθρωπολογίας.

⁴ Σε αυτό συμβάλλει το υψηλό πλέον ποσοστό των γυναικών που μεταναστεύουν, το οποίο προκαλεί το ενδιαφέρον των ειδικών ώστε να επανεξεταστεί το αξίωμα σύμφωνα με το οποίο η μετακίνηση των γυναικών είναι ένα εξαρτημένο και δευτερογενές επακόλουθο της ανδρικής μετανάστευσης (Λ. Βεντούρα, 1993: 232). Αυτό ωστόσο εξηγεί εν μέρει μόνο την αλλαγή της επιστημονικής σκέψης, καθώς ένας δεύτερος πολύ σημαντικός λόγος, είναι η παράλληλη άνθιση του κινήματος του φεμινισμού.

πέραςμα από καταπιεστικές κοινωνικο – οικονομικές και πολιτιστικές δομές σε άλλες λιγότερο καταπιεστικές ή και απελευθερωτικές. Η επαφή των μεταναστριών με το δυτικό – ευρωπαϊκό πολιτισμό και η εισοδός τους στη μισθωτή εργασία περιγράφηκαν ως μονοσήμαντες απελευθερωτικές εμπειρίες, ενώ παράλληλα η χαμηλή και στάσιμη θέση τους στον τομέα της εργασίας αποδόθηκε στις πολιτισμικές παραδόσεις των μεταναστών (Λ. Βεντούρα, 1993). Αυτή η απλουστευτική ανάγνωση της γυναικείας μετανάστευσης αγνόησε τις διαφορές ανάμεσα στις χώρες καταγωγής, στις χώρες υποδοχής καθώς και αυτές που υπάρχουν στο εσωτερικό κάθε κοινωνίας. Η ανάλυση αυτή λοιπόν, δέχτηκε έντονη κριτική με αποτέλεσμα το ενδιαφέρον των επιστημόνων να προσανατολίζεται πλέον στη μελέτη του αντίκτυπου της μετανάστευσης στην κοινωνική θέση της γυναίκας, υποστηρίζοντας ότι αυτή εξαρτάται από την αλληλεπίδραση πολλών και διαφορετικών παραγόντων. Συνεπώς είναι αδύνατο να γενικευθεί η εμπειρία μιας κατηγορίας μεταναστριών στο σύνολό τους και πρέπει να εξεταστούν οι παράγοντες που διαφοροποιούν την πορεία και το βίωμα κάθε ομάδας μεταναστριών.

Μόλις πρόσφατα όμως έπαψαν οι ερευνητές να θεωρούν τους μετανάστες ως εξωτερική – ξένη προς την κοινωνία – ομάδα και ως προσωρινό φαινόμενο που θα εξαφανιστεί με την επιστροφή τους στις πατρίδες τους ή με την αφομοίωσή τους. Εδώ και μερικά χρόνια το ενδιαφέρον για το μεταναστευτικό φαινόμενο αυξάνεται λόγω του μεγάλου αριθμού των ατόμων που μεταναστεύουν, της αύξησης των κρατών που μετατρέπονται σε χώρες υποδοχής ξένων πληθυσμών και λόγω της έντασης του ρατσισμού και των εκδηλώσεων ξενοφοβίας. Το νέο αυτό μεταναστευτικό ρεύμα προς τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης παρουσιάζει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, που το διαφοροποιούν ίσως από τη μεταπολεμική μετανάστευση και προσδίδουν αυτό το «νέο» στο χαρακτήρα του. Τα στοιχεία αυτά όπως περιγράφονται από τον Ψημμένο (Ι.Ψημμένος, 1995: 41-57) είναι περίπου τα εξής: αρχικά παρατηρήθηκε αύξηση του αριθμού των πολιτικών προσφύγων και των ανεπίσημων μεταναστών, αποτέλεσμα της μεταναστευτικής πολιτικής της Ευρώπης και της υποβίβασης των συνθηκών ζωής στις πρώην Ανατολικές χώρες της Ευρώπης. Αυξάνεται επίσης ο αριθμός ασυνόδευτων γυναικών και ανήλικων μεταναστών που εισέρχονται στο εργατικό δυναμικό της κάθε χώρας της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Επιπλέον, χώρες που αποτελούσαν κύρια πηγή μετανάστευσης του πληθυσμού τους προς τις Βόρειο-Ευρωπαϊκές χώρες, μετατρέπονται σε χώρες υποδοχής μεταναστών από τον Τρίτο κόσμο ή και τις πρώην Σοσιαλιστικές χώρες της Ευρώπης (στην

κατηγορία αυτή ανήκει και η Ελλάδα, που από χώρα αποστολής μεταναστών στη μεταπολεμική περίοδο, μετατρέπεται σήμερα σε χώρα υποδοχής). Τέλος ενώ οι μετανάστες της μεταπολεμικής περιόδου έρχονται να καλύψουν τις ανάγκες που δημιουργεί η ανάπτυξη της βιομηχανίας στην Κεντρική και Δυτική Ευρώπη, σήμερα παρατηρείται μια αύξηση της σημασίας που έχει ο τομέας των υπηρεσιών, στον οποίο και απασχολείται κυρίως ο νέος μεταναστευτικός πληθυσμός. Έτσι οι νέοι μετανάστες από τις πρώην Σοσιαλιστικές χώρες, αποτελούνε στο μεγαλύτερο μέρος τους το φτηνό εργατικό δυναμικό στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης κάνοντας εργασίες που συνήθως απορρίπτουνε οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ι. Ψημμένος, 1995: 45). Τέλος ένα ακόμη στοιχείο που θα μπορούσαμε να εντοπίσουμε, κυρίαρχο σε αυτό που χαρακτηρίζουμε νέο μεταναστευτικό κύμα, είναι ότι η νέα κατηγορία ανθρώπων που μεταναστεύει στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, βρίσκεται στο πολιτικό και κοινωνικό περιθώριο των πόλεων της.

Έτσι λοιπόν τις τελευταίες δύο δεκαετίες και κυρίως με την εμφάνιση των σύγχρονων μεταναστευτικών ρευμάτων προς τη νοτιανατολική Ευρώπη, αυξήθηκαν οι μελέτες για τη μετανάστευση, κάποιες από τις οποίες καταπιάνονται και με το θέμα “γυναίκα και μετανάστευση”. Θα πρέπει εδώ να θυμίσουμε για παράδειγμα το σημαντικό κατά τη γνώμη μου άρθρο της Mοροkvasic, *Birds of Passage are also Women...* (1984), που αναφέρεται κυρίως στη μεταπολεμική γυναικεία μετανάστευση. Κάνει μια ενδιαφέρουσα επισκόπηση των μελετών που έχουν γραφεί για την παρουσία και το ρόλο της γυναίκας στη μετανάστευση αυτής της περιόδου και ασκεί κριτική στο γεγονός ότι δεν κατάφεραν να ανατρέψουν το κυρίαρχο μοντέλο του «άνδρα μετανάστη», αφού αγνόησαν τη γυναίκα ως αυτόνομη κοινωνική παρουσία και την παρουσίασαν ως εξαρτημένο μέλος που η συμβολή της στην κοινωνική αρένα κανένα ρόλο δεν είχε να παίξει. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το άρθρο της Pedraza, *Women and Migration: The Social Consequences of Gender* (1991), στο οποίο προτείνει την κατανόηση των κοινωνικών μηχανισμών της μετανάστευσης μέσα από τη μελέτη του φύλου. Εστιάζει στο επίπεδο της καθημερινότητας των γυναικών μεταναστριών και εξηγεί πώς η μετανάστευση και η αλλαγή που πολλές φορές φέρνει στις σχέσεις της γυναίκας με την εργασία, συνδέεται με την αλλαγή των ρόλων εντός της οικογένειας. Το πολύ σημαντικό βιβλίο της G. Buijs, *Migrant Women* (1993), μας επιτρέπει επίσης να δούμε τη δυναμική της αλλαγής στις έμφυλες σχέσεις εξαιτίας της μετανάστευσης. Παρουσιάζει πολλές διαφορετικές περιπτώσεις γυναικών, που είτε αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τη χώρα τους ως πολιτικοί πρόσφυγες, ή

οδηγήθηκαν σε αυτή την απόφαση εξαιτίας οικονομικών κυρίως λόγων. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι πολλές από τις μελέτες που παρουσιάζονται στο βιβλίο γράφηκαν από επίσης γυναίκες κοινωνικές επιστήμονες, μετανάστριες και οι ίδιες, οι οποίες θέλησαν να δείξουν τους πολλαπλούς και σύνθετους τρόπους, με τους οποίους οι μετανάστριες διαμορφώνουν την ταυτότητά τους σε ένα «ξένο» περιβάλλον και πολλές φορές κάτω από καταπιεστικές συνθήκες. Ένα ακόμη πολύ σημαντικό δείγμα, αντιπροσωπευτικό του ενδιαφέροντος για τη γυναικεία μετανάστευση, αποτελεί η συλλογική έκδοση *Women and Migration* (J. Κηόππ, B. Meier, 2000), με άρθρα που συνδέουν τη μετανάστευση με αλλαγές στις σχέσεις των φύλων και στην ταυτότητα των γυναικών καθώς και στο ρόλο που παίζουν οι γυναίκες στην απόφαση για μετανάστευση. Αυτό που είναι σημαντικό και το οποίο τονίζουν όλες οι παραπάνω δουλειές είναι ο διαχωρισμός που κάνουν, όσον αφορά το κοινωνικό γόητρο και τους ρόλους των γυναικών μεταναστριών, ανάμεσα στο επίπεδο της ιδεολογίας και στο πρακτικό επίπεδο, καθώς τα δύο τελευταία δεν συμπίπτουν πάντοτε (G. Buijs, 1993: 11).

Τέλος θα πρέπει οπωσδήποτε να αναφερθώ στην πρόσφατη συλλογική έκδοση των F. Anthias και G. Lazaridids, *Gender and Migration in Southern Europe, Women on the Move* (2000), την οποία θεωρώ και πιο κοντινή από άποψη θέματος προς τη δική μου εργασία. Και αυτό γιατί αρκετά άρθρα που περιέχονται σε αυτή την έκδοση αναφέρεται στις εμπειρίες των γυναικών μεταναστριών ως οικιακών βοηθών. Οι μετανάστριες αντιμετωπίζονται ως ενεργά υποκείμενα και όχι ως παθητικά θύματα, ενώ οι συγγραφείς των άρθρων βλέπουν τη μεταναστευτική εμπειρία ως μια διαδικασία που εμπεριέχει ταυτόχρονα κέρδη και απώλειες για τις γυναίκες που τη βιώνουν. Επιπλέον πολύ σημαντικός είναι ο προβληματισμός που αναπτύσσεται σχετικά με τη θεώρηση σε πολλές χώρες (ανάμεσα στις οποίες και η Ελλάδα) των οικιακών βοηθών ως μέρος του συμβολικού κεφαλαίου των γηγενών που τις απασχολούν. Αυτό όμως σημαίνει ότι η κοινωνική άνοδος των γυναικών γηγενών απαιτεί και συνεπάγεται κοινωνική κάθοδο για τις γυναίκες μετανάστριες. Η προσέγγιση λοιπόν της εργασίας των μεταναστριών με όρους κοινωνικούς που επιχειρείται στο συγκεκριμένο βιβλίο είναι από τις πιο ενδιαφέρουσες, και ένα από τα πρωταρχικά ζητήματα που με απασχόλησαν κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου.

Όσον αφορά στην Ελλάδα, η παρουσία μεταναστών και μάλιστα σε τόσο μεγάλους αριθμούς είναι πολύ πρόσφατο φαινόμενο. Ξαφνικά από χώρα αποστολής μεταναστών, λόγω πολιτικών και οικονομικών συγκυριών, μετατρέπεται σε χώρα

υποδοχής, με το μεγαλύτερο ποσοστό μεταναστών να προέρχεται από την χώρα Αλβανία. Ειδικά στην Ελλάδα, ο ερχομός των μεταναστών και πιο συγκεκριμένα των γυναικών μεταναστριών συνδέεται και ενισχύεται από τη ζήτηση που δημιουργείται στον τριτογενή τομέα, λόγω του μεγάλου αριθμού των ντόπιων γυναικών που απασχολούνται πλέον στην αγορά εργασίας και της έλλειψης κοινωνικής πρόνοιας για τα παιδιά και τους ηλικιωμένους (Lazaridis, 2000: 56-59). Δημιουργείται έτσι ένα κενό σε τομείς που προηγουμένα καλύπτονταν από τους ίδιους τους γηγενείς, το οποίο έρχεται να καλύψει το ξένο εργατικό δυναμικό. Οι αλλαγές που φέρνει η παρουσία τους σε πολλαπλά επίπεδα κεντρίζουν το ενδιαφέρον των επιστημόνων και γίνονται αντικείμενο μελέτης από διαφορετικούς κλάδους: οικονομία, πολιτική, στατιστική, κοινωνιολογία είναι οι πιο βασικοί. Οι ανθρωπολογικές μελέτες που έχουν γίνει είναι λιγιστές, σημαντικές ωστόσο για μια πρώτη κατανόηση της επίδρασης των μεταναστών στην κοινωνικό χώρο και των σχέσεων που αναπτύσσονται με τους γηγενείς. Μέσα σε αυτές θεωρώ ότι εντάσσεται η ενδιαφέρουσα και πρωτοποριακή για τον ελληνικό χώρο έρευνα του Ι. Ψημμένου για την παρουσία των Αλβανών ανεπίσημων μεταναστών στο κέντρο της πόλης της Αθήνας. (Ψημμένος, 1995). Μέσα από συμμετοχική παρατήρηση και διεξαγωγή συνεντεύξεων προσπάθησε να δει πως οι μετανάστες βιώνουν τον κοινωνικό αποκλεισμό και να παρακολουθήσει τις διαδικασίες περιθωριοποίησής τους από την κυρίαρχη ομάδα, τόσο κοινωνικά όσο και χωρο-ταξικά. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σύνδεση του χώρου με τις συνθήκες συλλογικής διαμονής και τις συνθήκες εργασιακής δραστηριότητας αυτής της ομάδας. Επίσης μέσα από την περιγραφή των σχέσεων που αναπτύσσονται με τους εργοδότες φωτίζονται όχι μόνο γενικότερα οι σχέσεις με τους γηγενείς αλλά και οι διαδικασίες διαμόρφωσης της ταυτότητας των μεταναστών. Ο Ψημμένος αναφέρεται και στις Αλβανίδες μετανάστριες, σε μικρότερο ωστόσο βαθμό και σε μια πρώτη απόπειρα μελέτης της γυναίκας μετανάστριας. Βλέπει όμως την Αλβανίδα μετανάστρια κυρίως μέσα από την εμπλοκή της στην πορνεία και τη βιομηχανία του sex.⁵

Πιο κοντά στα δικά μου ενδιαφέροντα φαίνεται να βρίσκεται το άρθρο της Γαβριέλας Λαζαρίδη για τις Φιλιππινέζες και Αλβανίδες μετανάστριες στην Ελλάδα

⁵ Πρέπει να σημειώσω ωστόσο, ότι το θέμα πρόσφατης ανακοίνωσης του Ψημμένου σε συνεργασία με την Κασσιμάτη στο Πανεπιστήμιο του Sussex, αφορούσε αποκλειστικά τις Αλβανίδες οικιακές βοηθούς. Με τη βοήθεια συνεντεύξεων που πραγματοποίησαν με Αλβανίδες γυναίκες, προσπάθησαν να διερευνήσουν πώς η δουλειά και η ταυτότητά της επηρεάζουν την προσωπική και κοινωνική εικόνα

που εργάζονται ως οικιακοί βοηθοί. Η Λαζαρίδη εξετάζει την ποικιλία των εμπειριών που βιώνουν οι δύο αυτές μεταναστευτικές ομάδες και τον τρόπο με τον οποίο οι μηχανισμοί περιθωριοποίησης και αποκλεισμού επιδρούν διαφορετικά σε καθεμιά από τις δύο ομάδες γυναικών. Αν και Αλβανίδες και Φιλιππινέζες απασχολούνται στο ίδιο είδος εργασίας, η Λαζαρίδη υποστηρίζει ότι αντιμετωπίζονται διαφορετικά από τους γηγενείς, πράγμα που επηρεάζει τους κοινωνικούς τους ρόλους και τις ταυτότητες που βιώνουν. Ωστόσο η συγκεκριμένη έρευνα, αν και θέτει σημαντικούς προβληματισμούς, νομίζω ότι χρησιμοποιεί μία προσέγγιση που δεν επιτρέπει μια βαθύτερη κατανόηση των φαινομένων. Εμμένει κυρίως σε συγκριτικά στοιχεία που προκύπτουν από ποσοτικές μεθόδους, χωρίς να καταφέρνει να εισχωρήσει στο εσωτερικό κάθε ομάδας, ενώ η προσέγγιση των μεταναστριών πληροφορητριών μέσω των εργοδοτριών τους είναι κατά τη γνώμη μου λάθος επιλογή, καθώς προσθέτει ένα ακόμη επίπεδο εξουσίας ανάμεσα στην εθνογράφο και την πληροφορήτρια. Εξάλλου δεδομένης της μειονεκτικής θέσης των μεταναστριών και το βαθμό εξάρτησής τους από τις εργοδότης τους, είναι δύσκολο να μιλήσουν ελεύθερα για τις σχέσεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια της εργασίας σε ένα άτομο που έχουν γνωρίσει μέσω της αφεντικίνας τους, όταν μάλιστα η συνέντευξη διεξάγεται και στο χώρο εργασίας.

Εκτός βέβαια από μελέτες που αναφέρονται στην αλβανική μεταναστευτική ομάδα που ενδιέφερε και εμένα, υπάρχουν κάποιες εργασίες για άλλες κατηγορίες μεταναστών, μερικές από τις οποίες εστιάζουν και στις γυναίκες. Τέτοιες είναι για παράδειγμα η μελέτη της Πετρονώτη για τους Ερυθραίους (Πετρονώτη, 1998), όπου ξεχωριστή αναφορά γίνεται στις γυναίκες Ερυθραίες που απασχολούνται ως οικιακοί βοηθοί στην πόλη της Αθήνας. Η Πετρονώτη, πολύ εύστοχα νομίζω, μελετά τις σχέσεις που αναπτύσσουν αυτές οι γυναίκες με τις αφεντικίνες τους, τις συμβολικές πρακτικές και τα ιδεολογικά σχήματα που μεταχειρίζονται για να κερδίσουν χώρο στο παιχνίδι της εξουσίας με την κυρίαρχη ομάδα και πως τελικά διαμορφώνουν την ταυτότητά τους, μέσα από διαδικασίες ένταξης και αποκλεισμού. Αν και το βιβλίο της δεν αφορά αποκλειστικά τη μετανάστευση σε σχέση με το φύλο, νομίζω ωστόσο ότι η προσέγγισή της σε ότι αφορά την σχέση της δουλειάς με τη γενικότερη κοινωνική εικόνα της γυναίκας μετανάστριας είναι πολύ διαφωτιστική.

Μια άλλη μελέτη που αφορά μετανάστες στην Ελλάδα είναι αυτή της Μάρκοβα (2001) που ερευνά την ομάδα των Βούλγαρων μεταναστών. Η δουλειά της ωστόσο

που διαμορφώνεται για αυτές τις γυναίκες. Η ανακοίνωση επικεντρώθηκε ιδιαίτερα στην

δεν προχωράει σε βάθος. Επικεντρώνεται κυρίως στη συγκέντρωση ποσοτικών στοιχείων όσον αφορά την παρουσία αυτής της μεταναστευτικής ομάδας στην αγορά εργασίας και το ποσοστό ενσωμάτωσης της στην ελληνική κοινωνία μετά τις διαδικασίες νομιμοποίησής τους. Τέλος η δουλειά της Βέικου (2001) μπορεί μεν να επικεντρώνεται σε μετανάστες από την Αλβανία, το πλαίσιο όμως είναι εντελώς διαφορετικό από αυτό που παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία. Οι πληροφορητές της αποτελούν μια ειδική κατηγορία Αλβανών μεταναστών που κατοικούσαν στην Νότια Αλβανία, σε περιοχές που γειτονεύουν με την Ελλάδα, και όπως οι ίδιοι υποστηρίζουν διέθεταν ελληνική συνείδηση. Αυτό που εξετάζει είναι πως διαχειρίζονται την εθνοτική τους ταυτότητα για την ένταξη και την αποδοχή τους από την ελληνική κοινωνία, κάτι που όπως φαίνεται η ομάδα αυτή επιθυμεί.

III. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Ήμουν γεμάτη, λοιπόν, με ερωτήματα και απορίες που ζητούσαν απάντηση. Αυτό που έλειπε για να ξεκινήσω να ξετυλίγω το κουβάρι ήταν η αναζήτηση του κατάλληλου τρόπου που θα με οδηγούσε σε ασφαλή και γόνιμα συμπεράσματα. Όπως ήδη ανέφερα πρωταρχικό μου μέλημα ήταν να ακουστεί η φωνή των ίδιων των γυναικών και οι προσωπικές τους μαρτυρίες. Είχα βαρεθεί να διαβάζω στατιστικά στοιχεία και αναλύσεις γενικευτικού τύπου για τους μετανάστες, όπου αριθμοί και τεθλασμένες γραμμές προσπαθούσαν να εδραιώσουν εικόνες, συμπεριφορές και στερεότυπα. Πού όμως βρίσκονταν οι ίδιοι πρωταγωνιστές; Πουθενά μέσα στους αριθμούς δεν μπορούσα να διακρίνω συναισθήματα, ανησυχίες, φόβους, βιώματα που ίσως βοηθούσαν στο να κατανοήσω, να εξηγήσω και ίσως να δικαιολογήσω ή και να απορρίψω καταστάσεις και συμπεριφορές που η περιγραφή τους αρκούσαν σε ένα ποσοστό επί τοις εκατό. Επιπλέον καθώς οι στατιστικές αντιμετωπίζονται συχνά, ακόμη και από τους κοινωνικούς επιστήμονες, ως «πράγματα», μπορούν να είναι παραπλανητικές για τα στοιχεία που παρουσιάζουν (P. Thompson, 2000: 123). Και αυτό γιατί αντί να δούμε το κοινωνικό νόημα που κρύβεται σε αυτές, την «κοινωνική πρόσληψη των γεγονότων», θεωρούμε ότι αντιπροσωπεύουν απόλυτα γεγονότα (P. Thompson, 2000: 124). Εξάλλου οι προφορικές μαρτυρίες μπορούν συχνά να ανατρέψουν ή να διορθώσουν την εικόνα που βγαίνει από τις στατιστικές (A. Thomson, 1999: 26), γι' αυτό η χρήση τους είναι όχι μόνο θεμιτή αλλά και απαραίτητη. Η εμμονή λοιπόν κάποιων να απορρίπτουν την αξία των προφορικών πηγών αμφισβητώντας την εγκυρότητα και την πιστότητά τους δεν έχει ούτε κανένα νόημα ούτε κυρίως βάσιμα επιχειρήματα. Δεν μπορούμε να μιλάμε ούτε τόσο γενικευτικά ούτε τόσο απλουστευτικά. Εδώ θα εστιάσω στα σύγχρονα μεταναστευτικά ρεύματα και κυρίως στο θέμα που με αφορά, προκειμένου να τεκμηριώσω την χρησιμότητα των προφορικών μαρτυριών για την μελέτη τέτοιων κοινωνικών θεμάτων.

Ο λόγος των μεταναστών είναι σαφώς ανεκτίμητος. Ίσως κάποιοι αντιτεθούν ως προς την ιστορική αξία των προφορικών τους μαρτυριών. Όπως όμως γενικά στην ιστορία δεν υπάρχει ποτέ μια μοναδική αλήθεια, αλλά η κάθε εποχή έχει τις δικές τις

αλήθειες οι οποίες επανερμηνεύονται από τις μεταγενέστερες γενιές υπό το πρίσμα του εκάστοτε παρόντος, το ίδιο συμβαίνει και με τις προφορικές μαρτυρίες. Ακόμη και μια πληροφορία που είναι λανθασμένη, αποκτά μια άλλη λειτουργικότητα ιδιαίτερα αποκαλυπτική για την ιστορική έρευνα. Και αυτό συμβαίνει γιατί «η αξία των προφορικών πηγών δεν βρίσκεται τόσο στην αποκατάσταση γεγονότων, αλλά στην διαδικασία παραγωγής νοημάτων» (Βαν Μπούσχοτεν, 1999: 30). «Οι προφορικές πηγές δε μας λένε μόνο τι έκαναν οι άνθρωποι, αλλά και τι ήθελαν να κάνουν, τι πίστευαν πως έκαναν και τι νομίζουν τώρα ότι έκαναν» (A. Portelli, 1998: 67, δική μου μετάφραση). Κατ' αυτή την έννοια οι προφορικές μαρτυρίες είναι έγκυρες αλλά με μια διαφορετική εγκυρότητα. Δεν έχει σημασία πόσο κοντά βρίσκονται στα ακριβή γεγονότα, αλλά ότι η αφήγηση σε συνδυασμό με τη μνήμη αποτελούν μια ενεργή διαδικασία παραγωγής νοημάτων (A. Portelli, 1998: 69). Η υποκειμενική αλήθεια των αφηγητών, η εμπειρία τους, όπως τη θυμούνται κατά τον χρόνο της αφήγησης, ανήκει στην ιστορία, όπως και οι πληροφορίες που περιέχονται στα αρχαιακά έγγραφα, ενώ οι προσωπικές τους αναμνήσεις αντανακλούν ταυτόχρονα τόσο την συλλογική μνήμη όσο και μια ιδιαίτερη τοπική ταυτότητα (Βαν Μπούσχοτεν, 1999: 31).

Αν εστιάσουμε τώρα στα σύγχρονα μεταναστευτικά φαινόμενα, αυτά δεν θα μπορούσαν να μελετηθούν χωρίς την χρήση των προφορικών μαρτυριών των ίδιων των μεταναστών, που μας βοηθάνε να ανακαλύψουμε την ιστορία που κρύβεται στην μετανάστευση. Και όταν μιλάω για ιστορία εννοώ μια κατά βάση κοινωνική ιστορία, η οποία δεν ενδιαφέρεται για γεγονότα, αριθμούς και χρονολογίες, αλλά ασχολείται με θέματα όπως η διαδικασία με την οποία οι μετανάστες – συλλογικά ή ατομικά - εγκαθίστανται σε μία καινούργια περιοχή ή χώρα και οι τρόποι με τους οποίους δίκτυα και τρόποι ζωής από την χώρα καταγωγής ανακατασκευάζονται ή και αλλάζουν στην νέα πραγματικότητα, για μια ιστορία όπου οι προφορικές μαρτυρίες μας αποκαλύπτουν την πολυπλοκότητα που εμπεριέχει το φαινόμενο της μετανάστευσης και δείχνουν πώς συγκεκριμένες τακτικές αποτυπώνονται στις ζωές και στην σχέση των μεταναστών, των οικογενειών τους και ολόκληρης της κοινότητας. Όπως σωστά υποστηρίζουν η Rina Benmayor και ο Andor Scotnes, «η προσωπική μαρτυρία επιτρέπει την κατανόηση του τρόπου με τον οποίο κινούμενα πρότυπα κοινωνικών δυνάμεων επιδρούν και διαμορφώνουν άτομα και πώς αυτά τα άτομα ανταποκρίνονται, δρουν και επιφέρουν αλλαγή στην ευρύτερη κοινωνική αρένα» (A. Scotnes, R. Benmayor, 1994: 14, δική μου μετάφραση). Επιπλέον καθώς

οι μετανάστες αλλάζουν, είναι σημαντική η μαρτυρία τους σε ορισμένη χρονική στιγμή, ώστε να μπορεί να συγκριθεί με αυτά που λένε π.χ. μια δεκαετία αργότερα και έτσι να μελετηθεί το φαινόμενο της μετανάστευσης στην ιστορικότητά του.

Επίσης, οι προφορικές μαρτυρίες μπορούν να αλλάξουν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε την μετανάστευση. Οι ανθρώπινες ιστορίες ρίχνουν φως στις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μεταναστών και “γηγενών” και εστιάζουν σε περιστατικά της καθημερινότητας που αντανακλούν την στάση και την νοοτροπία μιας ολόκληρης κοινωνίας. Αποκαλύπτουν όχι μόνο τα γεγονότα που συνέβησαν αλλά κυρίως το πώς ένιωσαν και βίωσαν οι ίδιοι οι “πρωταγωνιστές” την μετανάστευση, την στιγμή μάλιστα που οι άνθρωποι αυτοί δεν έχουν συνήθως την δυνατότητα ή την “πολυτέλεια” να αφήσουν πίσω τους γραπτά κείμενα. Ο προφορικός λόγος είναι ένα χρήσιμο εργαλείο για την διερεύνηση της υποκειμενικότητας – της γνώσης, των συναισθημάτων, των φαντασιώσεων, των ελπίδων και των ονείρων τους – των ίδιων των μεταναστών και των οικογενειών τους, που διαμορφώνει τελικά την εμπειρία της μετανάστευσης σε κάθε στάδιο αλλά και που η ίδια η έννοια της υποκειμενικότητας μεταλλάσσεται από αυτή την εμπειρία. Μπορούμε λοιπόν μέσα από τις αφηγήσεις των μεταναστών να δούμε όχι μόνο δηλώσεις για γεγονότα αλλά δηλώσεις που αποτελούν έκφραση και αναπαράσταση της πολιτισμικής ταυτότητας αυτών των ανθρώπων και της ιδεολογίας τους (L. Passerini, 1998: 54 και Α. Πασσερίνι, 1998).

Ειδικότερα στο θέμα της γυναικείας μετανάστευσης πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι χάρη στην προφορική ιστορία και στην καταγραφή της εμπειρίας της μετανάστευσης βιωμένης από γυναίκες δόθηκε η δυνατότητα να ακουστεί ένας διαφορετικός λόγος και να αναδυθεί η έμφυλη φύση αυτού του φαινομένου. Χωρίς τέτοιου είδους τεκμήρια θα είχαμε μία μονοδιάστατη εικόνα που απεικονίζει μόνο ανδρικές φιγούρες και γίνεται επίσης ορατή μόνο από άνδρες. Μέσα από τα λόγια των γυναικών παίρνουμε διαφορετικές πληροφορίες και σχηματίζουμε μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα της πραγματικότητας τους. Και επειδή οι γυναίκες αυτές δεν έχουν συνήθως πρόσβαση σε γραπτά κείμενα,⁶ αλλά και τις περισσότερες φορές αγνοούνται από αυτά, ο μόνος τρόπος για να μάθουμε τι νιώθουν, πώς εκφράζονται και τι λένε για την

⁶ Θα πρέπει ωστόσο να πούμε ότι σήμερα όλο και περισσότερες γυναίκες μετανάστριες διαβάζουν και έχουν μια καλή σχέση με γραπτά κείμενα, αλλά δεν αφήνουν γραπτά στοιχεία που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως πηγές έρευνας. Ακόμη και τα γράμματα, τα οποία αποτελούσαν κάποτε το βασικό μέσο επικοινωνίας των μεταναστών με τους συγγενείς τους στην πατρίδα, σήμερα αντικαταστάθηκαν

καινούρια τους εμπειρία, είναι μιλώντας μαζί τους και καταγράφοντας τις ιστορίες της ζωής τους.

Αποφάσισα ότι η διεξαγωγή συνεντεύξεων σε συνδυασμό με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης ενός δείγματος γυναικών ήταν τα καταλληλότερα εργαλεία για την έρευνά μου. Βέβαια, το πρόβλημά μου ήταν πώς θα κατάφερα να γνωρίσω και να έρθω σε επαφή με αυτές τις γυναίκες και κυρίως πώς θα τις έπειθα για τους σκοπούς της έρευνάς μου και θα κέρδιζα την εμπιστοσύνη τους, ώστε να δεχτούν να γίνω κοινωνός των σκέψεων και των ενεργειών της καθημερινότητάς τους. Επέλεξα να κινηθώ στην πόλη του Βόλου και γιατί ήθελα οι πληροφόρητριές μου να είναι εγκατεστημένες στο ίδιο – εδώ αστικό- περιβάλλον, ώστε ο κοινωνικός χώρος να έχει ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, αλλά και για να μπορώ πιο εύκολα και άμεσα να επικοινωνώ μαζί τους και να συμμετέχω σε δραστηριότητές τους.

Ήξερα ότι θα ήταν πολύ δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να γνωρίσω μεμονωμένα γυναίκες που θα δέχονταν να μου μιλήσουν. Έπρεπε κάποιος να με συστήσει σε αυτές, κάποιος που οι ίδιες θα εμπιστευόνταν και θα σέβονταν τη γνώμη του. Έμαθα, λοιπόν, πως οι Αλβανοί μετανάστες είχαν συστήσει το 2001 στο Βόλο έναν τοπικό σύλλογο που λειτουργούσε ήδη ένα περίπου χρόνο. Ήρθα σε επαφή με την αρραβωνιαστικιά του προέδρου του συλλόγου, ενεργό μέλος και η ίδια σε αυτόν, η οποία φάνηκε ιδιαίτερα πρόθυμη να με βοηθήσει. Με τη βοήθειά της έκανα σημαντικές γνωριμίες και απέκτησα πρόσβαση σε ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις και συλλογικές δραστηριότητες της αλβανικής κοινότητας στο Βόλο. Βέβαια, η απόφασή μου να κινηθώ μέσω του συλλόγου είχε εκτός από τα θετικά και αρνητικά επακόλουθα.⁷ Για το ρόλο, όμως, του συλλόγου και για τα νοήματα που αυτός παράγει θα μιλήσω πιο διεξοδικά σε άλλο σημείο, καθώς αναδείχτηκε τελικά σε ενδιαφέρον στοιχείο για την έρευνά μου. Εδώ, θέλω μόνο να πω ότι από ένα σημείο και μετά αποφάσισα να ακολουθήσω δύο διαφορετικές αλλά παράλληλες τακτικές στην έρευνά μου: στην πρώτη, αναζητούσα γυναίκες μέσω του συλλόγου και πάντα στα πλαίσια δραστηριοτήτων αυτού, ενώ στη δεύτερη περίπτωση οι γυναίκες που γνώρισα δεν είχαν καμία επαφή με το σύλλογο και είτε τις γνώριζα από πριν είτε με σύστησαν σ' αυτές κοινοί μας φίλοι και γνωστοί. Προσπάθησα να δω αν ο λόγος των μεν και των δε είναι διαφορετικός σε σχέση με τη μελέτη της νοοτροπίας και της

από το τηλέφωνο. Η μελέτη προφορικών μαρτυριών προβάλλει λοιπόν περισσότερο από ποτέ ως η καταλληλότερη μέθοδος των σύγχρονων μεταναστευτικών εμπειριών.

διαχείρισης της ταυτότητας σε κοινωνικό επίπεδο. Μήπως αυτές που δεν ανήκουν στο σύλλογο νοιάζονται λιγότερο για τη γνώμη της αλβανικής κοινότητας, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αλβανία; Αυτά είναι κάποια από τα θέματα με τα οποία θα ασχοληθώ στο τελευταίο κομμάτι της εργασίας μου, που αφορά ακριβώς την παρουσία και το ρόλο του συλλόγου των Αλβανών μεταναστών στο Βόλο.

Κατάφερα, λοιπόν, να γνωριστώ, να μιλήσω και να παρατηρήσω στο χώρο τους οκτώ γυναίκες μετανάστριες από την Αλβανία που ζουν και εργάζονται στο Βόλο. Οι γυναίκες αυτές είναι ηλικίας από δεκαεννιά ως σαράντα έξι και σχεδόν όλες ζουν καθαρίζοντας σπίτια και γραφεία ή και φροντίζοντας τα μικρά παιδιά των οικογενειών που τις απασχολούν. Ακόμη κι αν κάποια από αυτές δεν κάνει πλέον αυτή τη δουλειά, έχει πάντως περάσει από αυτόν τον τομέα απασχόλησης και μάλιστα για μεγάλο χρονικό διάστημα. Τρεις από αυτές διαθέτουν ανώτερη μόρφωση (η μία δεν πρόλαβε να τελειώσει το πανεπιστήμιο λόγω της μετανάστευσής της), τρεις έχουν τελειώσει το γυμνάσιο (μαζί με το δημοτικό 12 χρόνια) αλλά δεν συνέχισαν, ενώ μόνο δύο έχουν πάει μόνο δημοτικό (η μία από αυτές μάλιστα είχε αρχίσει να πηγαίνει γυμνάσιο, όταν αναγκάστηκε να έρθει στην Ελλάδα σε ηλικία 14 χρονών). Πριν μεταναστεύσουν, εκτός από δύο όλες οι υπόλοιπες δούλευαν στην Αλβανία, σε διάφορους τομείς: μία ως καθηγήτρια, μία σε εργοστάσιο, δύο στα χωράφια, μία ως σερβιτόρα και μία ως νηπιαγωγός (οι δύο τελευταίες πριν κάνουν τις συγκεκριμένες δουλειές ή και παράλληλα απασχολούνταν και στον γεωργικό τομέα). Πέντε από αυτές είναι παντρεμένες με δύο παιδιά, μία έχει χωρίσει πρόσφατα, ενώ δύο είναι ανύπαντρες καθώς είναι μικρές ακόμη (δεκαεννιά και είκοσι χρονών αντίστοιχα). Ζούνε στην Ελλάδα από πέντε μέχρι έντεκα χρόνια και σχεδόν όλες εγκαταστάθηκαν αμέσως στο Βόλο, όπου προηγουμένως ο άντρας τους ή κάποιο συγγενικό τους πρόσωπο είχε βρει σπίτι. Τελικά από τις γυναίκες με τις οποίες επέλεξα να μιλήσω μόνο οι δύο ανήκουνε στο σύλλογο των μεταναστών στο Βόλο.

Όλες οι συζητήσεις μας και η συνέντευξη διεξαγόταν στα ελληνικά, καθώς δε γνωρίζω αλβανικά, κάτι που σίγουρα θα βοηθούσε πολύ και θα ήταν περισσότερο χρήσιμο. Πολλές φορές οι γυναίκες αυτές δυσκολεύονταν να εκφράσουν ακριβώς αυτό που ήθελαν ή με τον τρόπο που θα ήθελαν, ενώ συχνά αναρωτιόμουν αν αυτά που έλεγαν και αυτά που εγώ αντιλαμβανόμουν συνέπιπταν. Μία πιο σωστή αντιμετώπιση του θέματος θα επέβαλλε τη χρήση της αλβανικής γλώσσας, καθώς η

⁷ Για την επιλογή πληροφορητών και τους γενικούς κινδύνους που έχει ο περιορισμός σε ένα μόνο

επιλογή (στην περίπτωση μας αναγκαία) της ελληνικής σηματοδοτεί μία ακόμη μορφή εξουσίας σε συμβολικό επίπεδο και επιπλέον δυσχεραίνει την παραγωγή νοημάτων. Ωστόσο η προθυμία μου να μάθω τη γλώσσα τους και οι συχνές μου ερωτήσεις για λέξεις στα αλβανικά, ήταν συμβολικός τρόπος να μειώσω την υποτιθέμενη ανωτερότητα της κυρίαρχης γλώσσας και να αποδώσω στον πολιτισμό τους ίση σημασία.

Αποφάσισα ότι οι ερωτήσεις μου θα έπρεπε να καλύπτουν ένα αρκετά ευρύ φάσμα και οπωσδήποτε να μη περιορίζονται στο χρόνο μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα. Συνέταξα, λοιπόν, ένα ερωτηματολόγιο που θα μου χρησίμευε ως οδηγός, και το οποίο κάλυπτε γεγονότα και στιγμές της ζωής τους μέχρι σήμερα, τόσο στην Αλβανία όσο και στην Ελλάδα, με σημείο τομής ή κέντρο μετάβασης τη μεταναστευτική εμπειρία. Φυσικά, οι ερωτήσεις αυτές ήταν απλά ενδεικτικές, καθώς κάθε συνέντευξη ακολούθησε τη δική της πορεία και σειρά, με ποικίλα θέματα συζήτησης να ανακινούνται από τις ίδιες τις γυναίκες, έτσι ώστε η αφήγηση να ακολουθεί τον τρόπο σκέψης, ιεράρχησης και κατάταξης της κάθε μιας. Προσπάθησα οι ερωτήσεις να είναι όσο πιο “ανοιχτές” γίνεται αφήνοντας χώρο στη συνομιλήτρια να εκφραστεί και να αναπτύξει τη ρητορική της. Θέλησα επίσης, οι ερωτήσεις μου να μην αφορούν μόνο γεγονότα, διαδικασίες και περιστατικά αλλά και σκέψεις και συναισθήματα των γυναικών αυτών απέναντι στα παραπάνω. Εκτός από τις ημι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις που μαγνητοφωνούνταν, σημαντικό ρόλο για τη διεξαγωγή συμπερασμάτων έπαιξαν και οι σημειώσεις που κρατούσα με τη μορφή ημερολογίου. Αν και καμιά από τις γυναίκες δεν έφερε αντίρρηση για την χρήση του μαγνητοφώνου, οι περισσότερες ένιωθαν αμήχανα με την παρουσία του, γεγονός που διαπίστωνα αφού η συνέντευξη τελείωνε και το έκλεινα. Καθώς η κουβέντα γινόταν πιο χαλαρή, μέσα από τις συζητήσεις μας συχνά προέκυπταν σημαντικά πράγματα. Προσπαθούσα λοιπόν πηγαίνοντας στο σπίτι να σημειώνω όσα από αυτά κατάφερα να συγκρατήσω. Επιπλέον οι σημειώσεις φάνηκαν ιδιαίτερα χρήσιμες προκειμένου να περιγράψω καταστάσεις και συμπεριφορές που είχα βιώσει σε διάφορες συλλογικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις, στις οποίες συμμετείχα.

Προσπάθησα να αναπτύξω μια φιλική σχέση με αυτές τις γυναίκες και να μοιραστώ πτυχές της καθημερινότητάς τους, τόσο πριν τη διεξαγωγή της συνέντευξης όσο και μετά την πραγματοποίησή της. Δεδομένου ωστόσο του περιορισμένου

χρόνου που είχα στη διάθεσή μου για αυτήν την έρευνα, του ότι έπρεπα να κινούμε ταυτόχρονα σε πολλά επίπεδα και διαφορετικά περιβάλλοντα, καθώς και του ότι αυτές οι γυναίκες δουλεύουν πάρα πολλές ώρες, ήταν δύσκολο να αναπτύξω πιο συχνή επαφή μαζί τους, που θα μου επέτρεπε μία μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων. Εξάλλου, υπάρχουν κάποια στοιχεία της ταυτότητάς μου που έτσι κι αλλιώς δημιουργούσαν μία απόσταση ανάμεσά μας. Καταρχήν, δεν μπορώ να παραγνωρίσω το γεγονός ότι για τις γυναίκες αυτές και για την αλβανική κοινότητα στο σύνολό της, ήμουν εκπρόσωπος της ελληνικής κοινωνίας και ενδεχομένως φορέας των απόψεων και της ρητορικής της, που σε γενικές γραμμές δυσκολεύουν τη ζωή τους. Σε συμβολικό επίπεδο εγώ ήμουν “κυρίαρχος” και οι γυναίκες αυτές η “μειονότητα”. Ενώ μου μιλούσαν για τα προβλήματα που είχαν στις σχέσεις τους με τους Έλληνες ή για τα συναισθήματά τους απέναντι στα στερεότυπα που δημιουργούνταν, τις έβλεπα να κομπιάζουν ή να σωπαίνουν. Βέβαια, το γεγονός ότι προερχόμουν από το χώρο του πανεπιστημίου – πρωτοποριακός και με νέες ιδέες – απενοχοποιούσε κάπως τα πράγματα⁸. Συχνά προσπαθούσα μέσα από τις καθημερινές κουβέντες μας να προβάλλω στοιχεία της ταυτότητάς μου που θα με έφερναν πιο κοντά σε αυτές τις γυναίκες και θα παραμέριζαν για λίγο την “ελληνικότητά” μου. Νομίζω ότι πολύ καλά προς αυτήν την κατεύθυνση λειτούργησε η ομοιότητα του φύλου. Ως γυναίκες μπορούσαμε να μιλάμε για καταστάσεις και συμπεριφορές που υπερέβαιναν διαχωρισμούς εθνικούς ή κοινωνικούς και στη βάση του φύλου να αναπτύσσεται μια αλληλεγγύη στηριζόμενη στην πεποίθηση ότι μπορώ να καταλάβω, “αφού είσαι κι εσύ γυναίκα”, όπως μου έλεγαν. Είμαι βέβαιη ότι ο λόγος τους θα ήταν πολύ διαφορετικός αν απέναντί τους είχαν έναν άντρα. Τότε θα είχαμε να κάνουμε με μια συμβολική εξουσία σε δύο επίπεδα – της εθνικότητας και του φύλου (για την επίδραση του φύλου στη συνέντευξη βλ. P. Thompson, 2000:178-179).⁹ Βέβαια, εκτός από γυναίκα ήμουν και (τουλάχιστον στις έξι περιπτώσεις) νεότερή τους. Μια νέα γυναίκα που σπούδαζε και ζούσε μόνη της ήταν κάτι με το οποίο οπωσδήποτε δεν ήταν εξοικειωμένες, κάτι που αρκετές φορές μου φάνηκε ότι τις έκανε να αισθάνονται αμήχανα αφηγούμενες εμπειρίες εντελώς διαφορετικές. Σχεδόν όλες

⁸ Η παρατήρηση αυτή δεν είναι τυχαία, αλλά δεδομένου ότι κάποιες από τις γυναίκες με τις οποίες μίλησα διέθεταν πανεπιστημιακή μόρφωση, μου έδειξαν από νωρίς ότι καταλάβαιναν σε ένα βαθμό τους σκοπούς της έρευνάς μου και ακριβώς λόγω της ιδιότητάς μου ως φοιτήτριας με κατέτασσαν σε ένα διαφορετικό επίπεδο.

⁹ Επίσης για την επίδραση του φύλου του ερευνητή σε μια εθνογραφική μελέτη και για το διαφορετικό τρόπο με τον οποίο οι γυναίκες αφηγούνται βλ. S. Berger Gluck and D. Patai (eds), 1991 και K. Anderson-D. C. Jack, 1998.

παντρεμένες από πολύ νέες, με παιδιά και υπό την “επίβλεψη” ενός συζύγου αισθανόταν “μειονεκτικά” απέναντι σε μένα που οπωσδήποτε έδειχνα περισσότερο αυτόνομη και ανεξάρτητη. Γι’ αυτό και πολλές φορές μέσα από τις συζητήσεις μας επεδίωκαν ασυνείδητα να φανούν δυναμικές και με πρωτοπόρες ιδέες, προσπαθώντας να προσομοιάσουν στην εικόνα της “σύγχρονης Ελληνίδα γυναίκας”, όπως αυτή γινόταν αντιληπτή σε αυτές από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τις παραστάσεις της καθημερινότητας. Καυχόταν για την αλλαγή τους και προσπαθούσαν να με εντυπωσιάσουν τονίζοντας στοιχεία της “νέας” τους ταυτότητας, ενώ συχνά καταλάβαινα ότι αποσιωπούσαν πράγματα που πίστευαν ότι ίσως δε θα “ενέκριναν” ως νέα Ελληνίδα ή ίσως δε θα ήμουν σε θέση να κατανοήσω.

Υπήρχαν φορές που ένιωθα αμήχανα και άβολα, κυρίως όταν συμμετείχα σε συλλογικές δραστηριότητες κι εκδηλώσεις της αλβανικής κοινότητας στο Βόλο. Ένιωθα πάνω μου βλέμματα γεμάτα απορία για το σκοπό της παρουσίας μου. Οπωσδήποτε γι’ αυτούς εκείνη τη στιγμή ήμουν ένας “εισβολέας”, μία “ξένη”. Για μένα ωστόσο ήταν σημαντικό να παρατηρώ τη συνολική παρουσία και συμπεριφορά των γυναικών σε τέτοιες εκδηλώσεις. Εκεί επιπλέον, μπορούσα να δω τις κινήσεις των ανδρών, να ακούσω απόψεις και σχόλια πολύ ενδιαφέροντα, που συγκροτούν κανόνες συμπεριφοράς και σχηματοποιούν θέσεις και πρακτικές της καθημερινότητας. Έτσι κατάφερα να βγάλω σημαντικά συμπεράσματα και για το ρόλο της γυναίκας στη «νέα αλβανική κοινότητα» (εννοώ την κοινότητα των μεταναστών), κατά πόσο αυτός συμφωνεί με τα όσα οι ίδιες υποστηρίζουν καθώς και με την κυρίαρχη εικόνα τους στην ελληνική κοινωνία.¹⁰

¹⁰ Είναι σαφές και αποδεκτό ότι το γεγονός ότι στο υλικό μου δεν καταγράφεται πουθενά ο λόγος των ανδρών αποτελεί σημαντική αδυναμία του κειμένου. Ωστόσο σε μια τόσο περιορισμένη εργασία είναι φυσικό ότι δεν καλύπτονται όλες οι πτυχές του θέματος. Ίσως όμως σε ένα βαθμό ο κυρίαρχος

IV. ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ

1. Από τον Χότζα στην αλλαγή του 1991

Για να κατανοήσουμε τη φύση της μετανάστευσης από την Αλβανία, όσο και τους ίδιους τους μετανάστες, γυναίκες και άντρες, είναι σημαντικό να δούμε και την πολιτική κατάσταση που επικρατεί στη χώρα προέλευσης, στοιχείο που λείπει από το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας που ασχολείται με φαινόμενα μετανάστευσης. Ειδικά για τη μετανάστευση από την Αλβανία αυτό κρίνεται αναγκαίο, καθώς οι αλλαγές που συντελούνται με την πτώση του κομμουνιστικού καθεστώτος, είναι από τους βασικούς παράγοντες που οδηγούν στη μαζική μετανάστευση των Αλβανών.

Ως το 1945 η Αλβανία ήταν κατ' εξοχήν αγροτική χώρα. Μέχρι τότε ένα μεγάλο μέρος της γης ανήκε σε μπέηδες τσιφλικάδες, ιδίως στα πεδινά. Οι αγρότες δούλευαν εκεί σαν κολίγοι ή μισιακάρηδες. Το 1946, μετά την εγκαθίδρυση του σοσιαλιστικού καθεστώτος του Ένβερ Χότζα, το κράτος προχωρεί σε μεγάλη αγροτική μεταρρύθμιση, απαλλοτριώνοντας τις μεγάλες και μεσαίες ιδιοκτησίες, η οποία θα οδηγήσει τελικά στην πλήρη κολλεχτιβοποίηση της γεωργίας (1967) (A. Fuga, 2000). Οι γεωργοί δουλεύουν πια σαν μισθωτοί σε κρατικές επιχειρήσεις ή σε γεωργικούς συνεταιρισμούς και διαθέτουν μόνο ένα μικρό μπαξέ για δική τους χρήση. Ο Χότζα επιπλέον προσπαθεί να εφαρμόσει τις αρχές του σοσιαλισμού και στις βορειότερες περιοχές της χώρας, ανατρέποντας την παράδοση της βεντέτας και την πατριαρχική δομή της οικογένειας. Ο παραδοσιακός ρόλος της γυναίκας –δηλαδή, ο περιορισμός στο σπίτι και στα χωράφια- αλλάζει, καθώς οι γυναίκες γίνονται νομικά ισότιμες με τους άντρες και συμμετέχουν ενεργά σε όλους τους τομείς της κοινωνίας (Encyclopedia Britannica, λήμμα Socialist Albania). Το καθεστώς του Χότζα επιδιώκει μια έντονη στροφή προς τη βιομηχανική παραγωγή (A. Fuga, 2000), και μέσα σε τέσσερις δεκαετίες κάνει σημαντικά βήματα στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, της γεωργίας, της εκπαίδευσης, των τεχνών και του πολιτισμού (Encyclopedia Britannica, λήμμα Socialist Albania). Μετά το 1949 τα σύνορα με τις γειτονικές χώρες έμειναν κλειστά και η Αλβανία είχε εμπορικές σχέσεις μόνο με το σοσιαλιστικό

μπλοκ της Κομινφόρμ και κυρίως με την ΕΣΣΔ. Μετά τη ρήξη με την ΕΣΣΔ το 1961 στράφηκε προς την Κίνα, και όταν ο Χότζα τα χάλασε και με την Κίνα το 1977 έμεινε τελειώς απομονωμένη, οπότε αρχίζει και η φθορά.

Μετά το θάνατο του Χότζα το 1985 ο διάδοχός του, Ραμίζ Αλία, προσπάθησε να διατηρήσει το κομμουνιστικό σύστημα εισάγοντας κάποιες σταδιακές ρυθμίσεις προκειμένου να αναζωογονήσει την οικονομία, που βρισκόταν σε συνεχή πτώση ύστερα από τη διακοπή βοήθειας από τις πρώην κομμουνιστικές σύμμαχες χώρες. Έτσι επιχείρησε κάποια ανοίγματα προς την αγορά της Δύσης και ύστερα από πιέσεις των πολιτών τους παραχώρησε το δικαίωμα να ταξιδεύουν εκτός της χώρας, αποκατέστησε τη θρησκευτική ελευθερία και επέτρεψε τη σύσταση ανεξάρτητων πολιτικών κομμάτων, σηματοδοτώντας έτσι το τέλος του επίσημου μονοπωλίου της εξουσίας από τους κομμουνιστές (Encyclopedia Brittanica, λήμμα Socialist Albania).

Οι πρώτες ελεύθερες εκλογές έγιναν το 1991 και τις κέρδισαν οι κομμουνιστές. Αυτοί ψηφίζουν νέα αγροτική μεταρρύθμιση που προέβλεπε να μοιραστεί η γη στους αγρότες που δούλευαν στο πλαίσιο των συνεταιρισμών, αλλά οι τελευταίοι δεν είχαν δικαίωμα να την ξαναπουλήσουν σε άλλους. Το 1993 ήρθε στην εξουσία το Δημοκρατικό Κόμμα (αντικομμουνιστική και φιλελεύθερη αντιπολίτευση). Προσπάθησε να βρει μια συμβιβαστική λύση μοιράζοντας τη γη στους αγρότες, για να μη χάσει τους ψήφους, αλλά ταυτόχρονα παραχωρώντας ορισμένα δικαιώματα στους πρώην ιδιοκτήτες σε οικοπέδα και γη που δεν είχε μοιραστεί, μαζί με κάποια αποζημίωση (A. Fuga, 2000). Τελικά το αποτέλεσμα ήταν να δημιουργηθεί ένα χάος από το οποίο ξεπήδησε μια νέα τάξη πλούσιων ιδιοκτητών, οι οποίοι με διάφορα μέσα κατόρθωσε να συσσωρεύσει κεφάλαια και να αγοράσει γη, επιχειρήσεις και κτίρια. Επιπλέον με το νόμο για τις ιδιωτικοποιήσεις, ένα μεγάλο μέρος της δημόσιας ιδιοκτησίας λεηλατήθηκε και καταστράφηκε, ενώ πολλές επιχειρήσεις έκλεισαν με αποτέλεσμα η μεγάλη πλειοψηφία των υπαλλήλων και εργατών αυτών των επιχειρήσεων να μείνουν άνεργοι. Βλέπουμε λοιπόν από τη μια ότι τα στοιχεία του εκσυγχρονισμού που υπήρχαν στο προηγούμενο καθεστώς (καθεστώς Χότζα) αποδείχθηκαν τελειώς αναποτελεσματικά στο νέο ανοιχτό μοντέλο της οικονομίας και υποχώρησαν και από την άλλη ενισχύθηκαν τα παραδοσιακά στοιχεία, τα οποία λειτουργούν σαν καταφύγιο για ολόκληρη τη χώρα για να επιβιώσει. Η χώρα γίνεται ξανά αγροτική, ο αγρότης μικροϊδιοκτήτης δουλεύει με την οικογένειά του και επιβιώνει μόνο χάρη στην υπερεργασία και την υποκατανάλωση. Αποτέλεσμα είναι η σταδιακή εγκατάλειψη της υπαίθρου και ένα αυξανόμενο κύμα αστυφιλίας.

2. Θέση της γυναίκας στην αλβανική κοινωνία (πριν και μετά την πτώση του Χότζα)

Όπως ήδη ανέφερα οι γυναίκες στην αλβανική κοινωνία πριν το 1945 ήταν πλήρως υποταγμένες, σχεδόν φυλακισμένες στο σπίτι, ενώ ασχολούνταν αποκλειστικά με τις δουλειές του νοικοκυριού, τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών, καθώς και τα χωράφια και τα ζώα που διέθετε κάθε οικογένεια (Encyclopedia Britannica, λήμμα Socialist Albania). Με την εγκαθίδρυση ωστόσο του καθεστώτος του Χότζα, η θέση της γυναίκας στην αλβανική κοινωνία αλλάζει σημαντικά. Οι γυναίκες αποκτούν νομική ισότητα με τους άντρες, δεν αποκλείονται από κανένα επάγγελμα και έχουν ίση πρόσβαση στη μόρφωση και την ανώτερη εκπαίδευση. Το κομμουνιστικό καθεστώς μάλιστα υπήρξε ιδιαίτερα ευαίσθητο σε θέματα παιδείας των γυναικών, με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο ποσοστό να έχει ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και ένα επίσης μεγάλο ποσοστό να διαθέτει ανώτερη μόρφωση (εξάλλου την περίοδο αυτή το Πανεπιστήμιο των Τιράνων, που είναι και το πιο σημαντικό, γνωρίζει μεγάλη άνθιση). Επιπλέον ενθαρρύνεται η παρουσία της γυναίκας, ειδικά στις πόλεις, σε πολιτιστικούς και κοινωνικούς χώρους όπως σινεμά, θέατρο, δημόσια πάρκα. Επίσης αν και πολλές συνεχίζουν να εργάζονται στο γεωργικό τομέα, τώρα απασχολούνται ως μισθωτές στους γεωργικούς συνεταιρισμούς, όπου αποτελούν και την κύρια εργατική δύναμη. Για να μπορούν μάλιστα να δουλεύουν, οι συνεταιρισμοί τους παρέχουν πολλές διευκολύνσεις προκειμένου να τις απαλλάξουν από τα παραδοσιακά καθήκοντα της γυναίκας. Για παράδειγμα υπάρχουν στη διάθεσή τους παιδικόι σταθμοί και συλλογικοί φούρνοι ενώ γίνεται συλλογική παραγωγή γαλακτοκομικών προϊόντων (A. Fuga, 2000).

Με την αλλαγή που επέρχεται μετά το θάνατο του Χότζα και τη σταδιακή κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Αλβανία, παρατηρείται μια υπονόμηση της θέσης της γυναίκας και των προνομίων που τις είχαν παραχωρηθεί. Οι αγροτικοί συνεταιρισμοί διαλύονται ενώ μαζί τους καταρρέουν και οι υπηρεσίες που εξυπηρετούσαν τις γυναίκες, με αποτέλεσμα τα καθήκοντα που μέχρι πρότινος αναλάμβαναν να επιβαρύνουν και πάλι τις γυναίκες. Η γυναίκα επιστρέφει στο σπίτι της και στον παραδοσιακό της ρόλο. Μάλιστα, σύμφωνα με άρθρο της Schwandner-

Sievers, μετά το χάος που δημιουργείται στην Αλβανία μετά το 1991 με τις συνεχείς μεταρρυθμίσεις και τις αλλαγές πολιτικής παρατηρείται, κυρίως στο νότο όπου και έκανε την έρευνα της, μια «επανοικειοποίηση» της παράδοσης, όπως την ονομάζει (S. Schwandner-Sievers, 2001: 101). Η έρευνα πραγματοποιήθηκε το 1993 και η Sievers παρατήρησε την επανεμφάνιση ορισμένων τυπικών που ίσχυαν στην προ-κομμουνιστική εποχή καθώς και την αναβίωση παλιών παραδόσεων, γνωστές ως «kanun», σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες θεωρούνται κινητή περιουσία, οπότε και τις μεταχειρίζονται ως τέτοια. Ειδικά στα χωριά τα κορίτσια που επί κομμουνισμού είχαν κερδίσει μεγάλη ελευθερία κινήσεων, τώρα κλείνονται στα σπίτια ώσπου να παντρευτούν ή να πάνε στην πόλη για να σπουδάσουν (C. Tower, 2002). Αυτό είναι και ένα μέσο προστασίας τους καθώς με την άνοδο της εγκληματικότητας (ιδίως μετά τα γεγονότα του 1997 στα οποία θα αναφερθώ στη συνέχεια), το εμπόριο γυναικών γνώρισε μεγάλη άνθιση στην Αλβανία, με αποτέλεσμα πολλές κοπέλες είτε να απαγάγονται και να εξαναγκάζονται στην πορνεία (κυρίως στην Ιταλία) είτε αφού παντρευτούν¹¹, ο άντρας τους να γίνεται ο προαγωγός τους. Εκτός βέβαια από αυτές τις περιπτώσεις γάμου, οι γυναίκες στην Αλβανία παντρεύονται κατά κανόνα αρκετά νέες, με μέσο όρο την ηλικία των είκοσι, αφού όταν μια τυχόν σχέση τους με άντρα γίνεται ευρύτερα γνωστή, ο κοινωνικός περίγυρος και η οικογένεια πιέζουν για επισημοποίηση του δεσμού, προκειμένου να αποφευχθούν δυσμενή σχόλια και χαρακτηρισμοί σε βάρος της ηθικής της κοπέλας.

3. Αλλαγή και αίτια μετανάστευσης

Πριν εξετάσω την κοινωνική σημασία της εμπειρίας της μετανάστευσης γι' αυτές τις γυναίκες, είναι χρήσιμο και απαραίτητο νομίζω να δούμε τις συνθήκες εκείνες, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές που συνιστούν το κλίμα μέσα στο οποίο οι γυναίκες από την Αλβανία “αποφασίζουν” να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα. Με την πτώση του κομμουνισμού στην Αλβανία και λόγω των οικονομικών μεταρρυθμίσεων που επιχείρησε η κυβέρνηση του προέδρου Αλία, ξεσπάει στη χώρα γενικότερη οικονομική κρίση (Ψημμένος, 1995 : 88). Το απότομο κλείσιμο εργοστασίων

¹¹ Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτοί οι γάμοι δεν είναι συνήθως αποτέλεσμα έρωτα αλλά προκύπτουν ύστερα από συμφωνία του πατέρα με την οικογένεια του γαμπρού –συνηθισμένη πρακτική πριν την

οδήγησε σε μαζική ανεργία ενώ η κατάρρευση των κρατικών ιδρυμάτων οδήγησε και στη μετανάστευση του πιο ειδικευμένου εργατικού δυναμικού (35% στο διάστημα 1991-1995) (Gjonca, 2002: 20). Η μεγάλη ανεργία, το χαμηλό εισόδημα, η εγκληματικότητα, η κατάρρευση του συστήματος υγείας και η ανικανότητα της κυβέρνησης να εγγυηθεί την κοινωνική ασφάλιση οδήγησε σε μεγάλη ανασφάλεια, άμεσο αποτέλεσμα της οποίας ήταν η μαζική μετανάστευση.

Αρχικά, στις αρχές του 1990 περνούν τα σύνορα με προορισμό την Ελλάδα κάτοικοι της Νότιας Αλβανίας που διαθέτουν ελληνική υπηκοότητα, μιλούν την ελληνική γλώσσα και νιώθουν πιο ισχυρούς τους δεσμούς με τον ελληνικό πληθυσμό. Σημαντικό ρόλο σ' αυτή τους της απόφαση παίζει και η τότε στάση της ελληνικής κυβέρνησης, που επανειλημμένα καλεί τους κατοίκους των περιοχών αυτών να έρθουν στην Ελλάδα και τους υπόσχεται βοήθεια. Ακολουθούν τα επόμενα χρόνια και πολλοί Αλβανοί απ' όλες τις περιοχές του Αλβανικού κράτους. Μην αντέχοντας άλλο την οικονομική ανέχεια και τη γενικότερη πολιτική αστάθεια, περνούν τα σύνορα της Ελλάδας με σκοπό την εξεύρεση δουλειάς. Γι' αυτό και τα πρώτα χρόνια αυτοί που μεταναστεύουν είναι άντρες, κυρίως νέων ηλικιών¹², που έρχονται για λίγο με σκοπό να δουλέψουν, να μαζέψουν χρήματα και να γυρίσουν στη χώρα τους για να κάνουν μια νέα αρχή, πολλές φορές στήνοντας μια ιδιωτική επιχείρηση. Για τους περισσότερους ωστόσο, το σχέδιο αυτό ύστερα από κάποιο διάστημα εγκαταλείπεται (A. Kosic-A. Triantafyllidou, 2002).¹³ Η Ελλάδα, ως χώρα, είναι μία από τις κύριες επιλογές τους¹⁴, λόγω βασικά της εγγύτητας της στην Αλβανία και εξαιτίας της ροής των πληροφοριών που φθάνουν καθημερινά στο εσωτερικό της Αλβανίας για τις συνθήκες στη χώρα αυτή. Εξάλλου η προσέγγιση της είναι πιο εύκολη λόγω της ορεινής μορφολογίας του εδάφους και έτσι είναι λιγότερο πιθανό να συλληφθούν και να απελαθούν. Επιπλέον δε χρειάζονται πολλά χρήματα για μεταφορικά μέσα, αφού μπορούν να έρθουν στην Ελλάδα με τα πόδια. Τα κύματα των μεταναστών αυξάνουν

περίοδο του κομμουνισμού που πολλές φορές απέδιδε και κέρδη στην οικογένεια της γυναίκας- και φυσικά η γυναίκα δεν έχει κανένα λόγο σε αυτό (S. Schwandner-Sievers, 2001:106).

¹² Από το 1989 πάνω από το 35% των ατόμων από 20-45 ετών έχει μεταναστεύσει (Gjonca, 2002:22).

¹³ Ακόμη πάντως και αν δε γυρίζουν στη χώρα τους, τα εμβάσματα των μεταναστών είναι από τους βασικούς οικονομικούς πόρους που στηρίζουν την οικονομία της Αλβανίας και συμβάλλουν στην μερική ανόρθωσή της (η ετήσια μεταφορά χρημάτων από Αλβανούς μετανάστες στην Ελλάδα υπολογίζεται σε 100 εκατομμύρια δολάρια) (A. Gjonca, 2002: 33).

¹⁴ Οι αλβανοί μετανάστες πηγαίνουν κυρίως στην Ελλάδα σε ποσοστό 70-75% του συνόλου, ή στην Ιταλία και σε μικρότερο βαθμό σε άλλες χώρες: 12000 στη Γερμανία, 10000 στις ΗΠΑ, 2500 στο Βέλγιο, 2000 στη Γαλλία, 2000 στην Τουρκία (Gjonca, 2002:35).

καθημερινά¹⁵ ενώ ειδικά τα γεγονότα του 1997 είχαν καταλυτική σημασία στην απότομη αύξηση της μετανάστευσης, καθώς και στην αύξηση της μετανάστευσης γυναικών.¹⁶ Με την κατάρρευση των πυραμίδων (που κόστισε τη ζωή σε 2000 άτομα) η χρηματική απώλεια υπολογίζεται στο 1/3 του ΑΕΠ, ενώ πολλά από αυτά τα λεφτά ήταν αποταμιεύσεις μεταναστών (Α. Gjonca, 2002: 28). Τα γεγονότα αυτά, εκτός από τις οικονομικές απώλειες, οδήγησαν και σε έξαρση της εγκληματικότητας και της ανασφάλειας στο εσωτερικό της χώρας. Με την αποκάλυψη του οικονομικού σκανδάλου, όσοι έχασαν τα λεφτά τους ξεσηκώνονται, κλέβουν όπλα από το στρατό και αρχίζουν μια σειρά από επεισόδια με τραυματισμούς και αιματηρές συμπλοκές. Έτσι οι μετανάστες όχι μόνο δεν γυρίζουν στην πατρίδα, αλλά φέρνουν στην Ελλάδα και τις οικογένειες τους, προκειμένου να τις προφυλάξουν¹⁷ και γιατί αρχίζουν να αντιμετωπίζουν πλέον τη μετανάστευση ως μονιμότερη κατάσταση στη ζωή τους. Για το λόγο αυτό οι περισσότερες γυναίκες έχουν έρθει στην Ελλάδα μετά το πρώτο κύμα μετανάστευσης στις αρχές του '90, και συνήθως με την έκδοση θεώρησης για την οποία είχε φροντίσει ο άντρας τους ή κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας που βρισκόταν ήδη στην Ελλάδα. Δεν λείπουν ωστόσο και αυτές που πέρασαν τα σύνορα παράνομα, περπατώντας μέρες στα βουνά, κάποιες φορές κουβαλώντας στην αγκαλιά τους και τα παιδιά τους.

Ακριβώς λόγω αυτού του ημί-παράνομου καθεστώτος και τη μη λήψη ουσιαστικών μέτρων από το κράτος για την καταγραφή των μεταναστών, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι περισσότερες γυναίκες είτε δεν δουλεύουν ή απασχολούνται χωρίς άδεια εργασίας, είναι δύσκολος ο υπολογισμός της παρουσίας τους στην Ελλάδα σε αριθμούς (για έναν προτεινόμενο υπολογισμό της παρουσίας των γυναικών το 1999, βλ. παραπομπή 15). Σύμφωνα με έρευνα που έγινε για την παρουσία των Αλβανών μεταναστών στη Θεσσαλονίκη, η πλειοψηφία των γυναικών (το 68,4%) πέρασε τα σύνορα της Ελλάδας νόμιμα με έκδοση τουριστικής θεώρησης ή θεώρησης για ένα έως τρία χρόνια. Ωστόσο το 69,1% αυτών παρέτεινε την

¹⁵ Μόνο το 1992 οι Αλβανοί στην Ελλάδα απαριθμούσαν περίπου πεντακόσιες χιλιάδες οικονομικά ενεργού πληθυσμού (Ψημμένος 1995 : 87). Σύμφωνα με αλβανικές πηγές την ίδια χρονιά το 90% των μεταναστών από την Αλβανία ήταν από ηλικία 15-40 ετών και το 80% ήταν άνδρες (Gjonca, 2002:27).

¹⁶ Σύμφωνα με νέο δικό του υπολογισμό που προτείνει σε άρθρο του ο Gjonca, για το έτος 1999 οι άνδρες που έχουν μεταναστεύσει στην Ελλάδα υπολογίζονται σε 350.000 και οι γυναίκες σε 145.000 (Gjonca, 2002:30). Το ποσοστό λοιπόν των ανδρών παραμένει υψηλό (70%), αλλά αυξάνει επίσης και το ποσοστό των γυναικών σε σχέση με το 1992.

¹⁷ Μετά το 1997-1998 μαζί με τους οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες που ωθούν στη μετανάστευση, αναφέρεται και η αύξηση της βίας και του οργανωμένου εγκλήματος. Το εμπόριο

παραμονή του στην Ελλάδα παράνομα (Λαμπριανίδης-Λυμπεράκη, 2001:183). Καταφεύγοντας στη στατιστική υπηρεσία δε βρήκα καταχωρημένα στοιχεία για τις γυναίκες Αλβανίδες στην Ελλάδα. Ακόμη και σε τοπικό επίπεδο, στην περιοχή του Βόλου, τα μόνα καταχωρημένα γραπτά στοιχεία που μπόρεσα να βρω είναι οι κατάλογοι του συλλόγου των ίδιων των Αλβανών μεταναστών. Φυσικά τα στοιχεία αυτά είναι αποσπασματικά και δεν περιέχουν το σύνολο του αλβανικού πληθυσμού στο Βόλο, ωστόσο οι αριθμοί είναι ενδεικτικοί. Σε σύνολο τριακοσίων εγγεγραμμένων ατόμων, μόνο είκοσι πέντε είναι γυναίκες, από τις οποίες μόνο μία έχει γραφτεί μόνη της, ενώ οι υπόλοιπες έχουν γραφτεί στο σύλλογο με πρωτοβουλία είτε του συζύγου τους, είτε άλλων συγγενικών προσώπων τους αρσενικού φύλου. Το μεγαλύτερο ποσοστό, είκοσι από αυτές, ήρθαν στην Ελλάδα παντρεμένες, δύο είναι αρραβωνιασμένες με Αλβανό, ενώ μόνο δύο είναι παντρεμένες με Έλληνα, εκ των οποίων η μία αφού πρώτα την εγκατέλειψε ο άνδρας της, που είχαν έρθει μαζί στην Ελλάδα.¹⁸ Είναι επίσης συνηθισμένο, όπως μου ανέφερε η εκπρόσωπος του συλλόγου, τα τελευταία χρόνια άνδρες μετανάστες που έχουν έρθει μόνοι τους, να πηγαίνουν στην Αλβανία προκειμένου να βρουν γυναίκα για να παντρευτούν, και αφού τελέσουν εκεί πολιτικό γάμο, να έρχονται ξανά στην Ελλάδα μαζί με τη γυναίκα τους αυτή τη φορά. Σε ερώτηση μου για το αν γνωρίζει γυναίκες που να έχουν μεταναστεύσει μόνες τους, ανεξάρτητα αν είναι γραμμένες στο σύλλογο ή όχι, μου είπε ότι είναι μερικές που, “εκμεταλλεύονται κάποιες παρέες ανδρών για να περάσουν τα σύνορα και μετά τους παρατάνε, αλλά όσες έχουν τιμή δεν το κάνουν, έρχονται με τον άντρα τους”! Η απάντηση αυτή μου ήταν αρκετή για να καταλάβω την αντιμετώπιση που θα είχε μία γυναίκα που θα κινούνταν με αυτό τον τρόπο και θα αποφάσιζε να έρθει στην Ελλάδα μόνη της, και οπωσδήποτε κατάλαβα γιατί δεν συνάντησα τέτοιες γυναίκες εγγεγραμμένες στο σύλλογο.

Μιλώντας για τις γυναίκες που αποτέλεσαν το δείγμα της έρευνας μου και κάνοντας τα πράγματα λίγο πιο συγκεκριμένα, το πλαίσιο είναι λίγο πολύ ανάλογο. Καμία δεν μετανάστευσε μόνη της αλλά οι έξι ακολουθώντας το σύζυγό τους και οι δύο την οικογένειά τους. Παρόλα αυτά οι γυναίκες αυτές διαγράφουν μια δική τους πορεία με περιθώρια αυτονομίας και επιλογών, σε ένα επίπεδο βέβαια περισσότερο

γυναϊκών γνωρίζει μεγάλη άνθηση και πολλές γυναίκες καταλήγουν στο εξωτερικό ως πόρνες (Schwandner-Sievers, 2001:108).

¹⁸ Είναι ενδεικτικό ότι σε έρευνα στη Θεσσαλονίκη βρέθηκαν μόνο τρεις γυναίκες που είχαν μεταναστεύσει πριν τον άντρα τους, ενώ μόνο ένα 5% αποτελούν αυτές που έχουν μεταναστεύσει μόνες τους χωρίς την ύπαρξη συζύγου (Λαμπριανίδης-Λυμπεράκη, 2001: 176).

συμβολικό. Ας πάρουμε τα πράγματα όμως από την αρχή και ας δούμε τις γυναίκες αυτές ως κοινωνικά υποκείμενα πριν ακόμη μεταναστεύσουν.

VI. Ο ΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΡΙΩΝ

1. Εισαγωγή

“Το να αφηγείται κάποιος μια ιστορία ζωής δεν σημαίνει απλά να μιλά ή να θυμάται είναι μια πράξη, μια συνάντηση με την πραγματικότητα. Αναπλάθει τη σημασία του παρελθόντος με βάση τωρινές απόψεις, ενώ αναλυτικότερα, δίνει νόημα στο παρελθόν προκειμένου να σημασιοδοτήσει το παρόν, την τωρινή ζωή του ατόμου (δική μου μετάφραση, I.Bertaux-Wigme, 1982:194)”.

Καταγράφοντας λοιπόν και αναλύοντας τις ιστορίες και τις εμπειρίες ζωής αυτών των γυναικών, δεν προσπαθώ ούτε να ανασυνθέσω γεγονότα ούτε να συντάξω ιστορικά τεκμήρια. Αλλά να ανακαλύψω τις μικρές “αλήθειες” που κρύβονται πίσω από τα λόγια τους, τα ψέματα τους ίσως, τις υπερβολές, τις σιωπές, πίσω από τα “δεν ξέρω” τους και τα “δεν θυμάμαι” (J.Sangster, 1998:87). Ακολουθώντας τη δική τους αφήγηση, επιχειρώ να απαντήσω στα ερωτήματα που έθεσα στην αρχή, να δω πώς διαρθρώνεται η μνήμη τους και τελικά πώς μέσω αυτής και της αφήγησης συγκροτείται η ταυτότητα αυτών των γυναικών.

2. Οικογένεια καταγωγής-Ζωή στην Αλβανία

Θεωρώ λοιπόν απαραίτητο να ξεκινήσω μια ανασκόπηση στο μικρόκοσμο και την καθημερινότητα αυτών των γυναικών πολύ πριν μεταναστεύσουν, ξεκινώντας απ’ την παιδική τους ηλικία. Εξάλλου η αναφορά σε οικογενειακά και συγγενικά πρόσωπα και στις διαπροσωπικές τους σχέσεις και η σημασία που τους αποδίδουν, είναι χαρακτηριστικό της γυναικείας μνήμης και του λόγου που αναπτύσσουν και επομένως δε θα μπορούσε να παραλειφθεί. Η οικογένεια τους, το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο μεγάλωσαν, οι διαπροσωπικές τους σχέσεις αποτελούν

χρήσιμους παράγοντες για να κατανοήσουμε τις αντιλήψεις τους, τις αξιολογήσεις τους, τις εικόνες που συνθέτουν τον τρόπο σκέψης και δράσης τους ως κοινωνικά υποκείμενα. Ακόμη σημαντικότερο είναι να παρακολουθήσουμε τις αναμνήσεις τους από την περίοδο εκείνη που συνδέεται άμεσα με τη χώρα καταγωγής τους, και να διαπιστώσω αν και κατά πόσο η μνήμη τους και ο λόγος τους έχει μετασηματιστεί με βάση την τωρινή τους κατάσταση.

Στα λόγια όλων των γυναικών που γνώρισα η οικογένεια φαίνεται να παίζει πολύ σημαντικό ρόλο. Μιλάνε με πολύ αγάπη γι' αυτή και οι δεσμοί τους μοιάζουν πολύ ισχυροί. Ας μην ξεχνάμε ότι η Αλβανία είναι, ή τουλάχιστον ήταν μια πατριαρχική κοινωνία, όπου οι δομές της οικογένειας κυριαρχούν και επηρεάζουν σημαντικά την κοινωνική πραγματικότητα. Η οικογένεια αυτή είναι συνήθως διευρυμένη, με τον παππού και τη γιαγιά – γονείς του πατέρα – να ζουν μαζί στο σπίτι, καθώς επικρατεί το ανδροπατροτοπικό σύστημα εγκατάστασης μετά το γάμο (αναφέρομαι κυρίως στην ύπαιθρο, καθώς η κατάσταση στην πόλη έχει αρχίσει να αλλάζει). Κοινό γνώρισμα είναι τα πολλά παιδιά, ενώ όπως μου είπε ένας Αλβανός μετανάστης αναφερόμενος σ' αυτό το ζήτημα, *“τα τέσσερα είναι όπως εδώ τα δύο”*.¹⁹

Μια σημαντική διάκριση που μπορούμε να δούμε είναι μεταξύ των γυναικών που γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στο χωριό και αυτών που έζησαν στην πόλη. Στο χωριό, ακόμη κι αν το επάγγελμα του πατέρα είναι άλλο από αγρότης, η οικογένεια συνολικά διατηρεί κάποιες γεωργικές εκτάσεις, τις οποίες και καλλιεργεί.²⁰ Εκεί απασχολούνται συνήθως τόσο η σύζυγος, όσο και τα παιδιά από πολύ μικρή ηλικία, ως υπάλληλοι των αγροτικών συνεταιρισμών. Χαρακτηριστικό είναι ότι η φυγή απ' το χωριό και επομένως και απ' τις γεωργικές ενασχολήσεις, αναφέρεται στο λόγο δύο γυναικών ως το βασικό κίνητρο της μίας για να σπουδάσει και της άλλης για να παντρευτεί.²¹ Η Ελένη ζούσε στο χωριό και οι γονείς της δούλευαν στα χωράφια,

¹⁹ Στο διάστημα 1980-1990 η Αλβανία χαρακτηριζόταν από υψηλό ποσοστό αύξησης του πληθυσμού (κατά μέσο όρο 2%). Αυτό οφείλεται τόσο στο υψηλό ποσοστό γεννητικότητας (3,02 παιδιά ανά γυναίκα) όσο και στο χαμηλό ποσοστό θνησιμότητας (το χαμηλότερο της Ανατολικής Ευρώπης). Στο διάστημα 1990-1996 το ποσοστό γεννητικότητας μειώθηκε ελαφρώς αλλά παραμένει υψηλό (το 1995 2,7 παιδιά ανά γυναίκα), το υψηλότερο της Ευρώπης (Α. Gjonca, 2002: ?). Σημειώνεται εδώ ότι μέχρι το 1991 η αντισύλληψη και η έκτρωση απαγορευόταν.

²⁰ Εξάλλου η οικονομία της Αλβανίας στηρίζονταν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό στη γεωργοκτηνοτροφία (Ψημμένος, 1995 : 89). Επιπλέον με την αγροτική μεταρρύθμιση του Χότζα το 1946, επέρχεται η κολλεχτιβοποίηση της γεωργίας και μόνο ένα 10% των εκτάσεων είναι ιδιόκτητες (Α. Fuga, 2000: 49).

²¹ Οι χρονικές περιόδους που οι δύο γυναίκες τοποθετούν την απόφασή τους συμπίπτει με την περίοδο διακυβέρνησης του Χότζα. Αυτό είναι σημαντικό, καθώς το καθεστώς του Χότζα είχε απαγορεύσει την εσωτερική μετανάστευση και ο μόνος τρόπος να πας στην πόλη ήταν μέσω των σπουδών ή μέσω της παντρείας.

όπως εξάλλου και η ίδια. Γι' αυτό ακριβώς αναγκαζόταν να πηγαίνει νυχτερινό σχολείο. Στα δεκαεφτά της χρόνια πεθαίνει η μητέρα της και παρότι όλες οι δουλειές του σπιτιού και η φροντίδα των υπολοίπων παιδιών πέφτει πάνω της, δεν σταμάτησε το σχολείο γιατί, όπως αναφέρει :

“θα πήγαιναν χαμένα όσα χρόνια είχα κάνει και γιατί είχα το σκοπό... να, γίνομαι κάτι, να μη μείνω στο χωράφι. Γιατί άμα έμενες εκεί (εννοεί στο χωριό) μετά... τι; Γιατί στο χωριό μας δεν πήγαιναν όλοι για σχολείο, Λαμπιρία.”

Η Ειρήνη από την άλλη με το που τελείωσε το σχολείο σε ηλικία δεκαεννιά χρονών δέχεται ένα προξενιό για να παντρευτεί. Η ίδια δεν ήθελε καθώς όπως λέει προτιμούσε να έμενε ακόμη “κοριτσάκι”. Προφανώς εννοεί την ανεμελιά και τις περιορισμένες ευθύνες που απολάμβανε ως κοπέλα, μια κατάσταση που μετά το γάμο της φαίνεται να αλλάζει. Ωστόσο ο πατέρας της προσπαθεί να την πείσει να παντρευτεί :

“Μ’ έλεγε α θα είσαι καλά, δεν θα είσαι στο χωριό, θα πας στη πόλη. Εμείς, όχι εμείς, τα κορίτσια τότε ήθελαν να πάνε να ζούνε στην πόλη γιατί είχαν ακούσει πόλη, είναι πιο νέες κοπέλες, πιο καλές, στο χωριό δουλεύουν οι κοπέλες. Ε πάντα αν είσαι στο χωριό δε θα δουλεύεις στα χωράφια; Στα χωράφια, που;”

Τα πράγματα στην πόλη είναι σαφώς διαφορετικά.²² Οι κοπέλες και πάλι απασχολούνται με τις δουλειές του σπιτιού και το νοικοκυριό, δεν συγκρίνονται όμως με τη σκληρή φύση των εργασιών στο χωριό. Ο ελεύθερος χρόνος τους ήταν σαφώς περισσότερος και έτσι υπήρχαν αρκετές ευκαιρίες για βόλτες και για εξόδους. Ωστόσο μιλάμε πάντα για εξόδους μαζί με την οικογένεια ή με τη συνοδεία κάποιου οικογενειακού φίλου. Αν και πρόκειται για αστικό περιβάλλον, δεν θα πρέπει να το συγχέουμε με την έννοια που δίνουμε “εμείς” στον όρο και τα κοινωνικά του συμφραζόμενα. Ο κοινωνικός έλεγχος είναι το ίδιο έντονος και συνεχής όπως και στο χωριό, με αποτέλεσμα τα περιθώρια ελευθερίας για τα κορίτσια να είναι περιορισμένα. Χαρακτηριστικά είναι τα όσα λέει η Σοφία περιγράφοντας το Μπεράτι, την πόλη όπου μεγάλωσε :

²² Όπως φαίνεται ο κοινωνικός έλεγχος είναι ο ίδιος ή παρόμοιος, αυτό που διαφέρει είναι οι δυνατότητες που είναι σαφώς περισσότερες, τρομάζουν όμως τις κοπέλες. Ίσως οι κοπέλες στο χωριό, εξαιτίας της μεγαλύτερης καταπίεσής τους να ονειρεύονται ένα διαφορετικό μέλλον. Άραγε μήπως είναι αυτές που είχαν αυτό το όνειρο που μεταναστεύουν και πιο εύκολα:

“Και είχε εστιατόρια, γλυκά, καφέ, ξέρω γω είχε και καφετέριες που... πιο πολύ άνδρες εύρισκες μέσα, μπορεί να είχε δυο καλά μαγαζιά και όλα τα άλλα ήταν καφενεία που πήγαιναν έτσι άνδρες και δεν μπορούσες να μπεις με την οικογένεια σου. Τώρα σε σχέση με το έξοδο, εγώ σαν παιδί, ε... δεν μπορούσε ένα κορίτσι να βγει έξω για καφέ μόνη της με παρέα, όχι αυτό δεν γινότανε, αν έβγαине θα έβγαине ξέρω γω αν είχαμε γενέθλια, μαζευόμασταν σε ένα σπίτι όλα τα παιδιά απ’ την τάξη, κάναμε σαν πάρτι με μουσική, γλυκά ξέρω γω, χορεύαμε αλλά όχι για να βγει παρέα έτσι για καφέ έξω. Μόνο όταν πήγαινε να σπουδάσει όπως ήταν στο λύκειο, ήταν λίγο έτσι, γιατί σε έβλεπε ο άλλος με άλλο μάτι, ήτανε η νοοτροπία που...”

Σε περίπτωση παραβίασης απ’ τη μεριά της κοπέλας κάποιου “κανόνα” της συλλογικής ηθικής, η κοινωνική κριτική ήταν σκληρή και στρεφόταν κατά της αξιοπρέπειας και του ήθους της. Έτσι οι παρέες με τα αγόρια ήταν σπάνιες, αν και τα σχολεία ήταν μικτά. Ειδικά σε χώρους έξω απ’ το σχολικό περιβάλλον οι συναντήσεις και η επικοινωνία μεταξύ των δύο φύλων, “ήτανε ντροπή, δεν μπορούσες”. Η επίδραση που ασκούσε το περιβάλλον στις επιλογές και στον τρόπο ζωής αυτών των γυναικών, όταν ήταν κορίτσια και ζούσαν στην Αλβανία περιγράφεται με τον καλύτερο τρόπο στα λόγια της Βασιλικής. Η ίδια και η οικογένεια της ήταν αρκετά προοδευτικοί άνθρωποι και θεωρούσε την παρέα με τα αγόρια ενδιαφέρουσα και σημαντική. Ωστόσο, μέχρι που πήγε πανεπιστήμιο δεν το τόλμησε ποτέ.

“Το περιβάλλον ήταν πολύ κλειστό και ντροπέμονα να πάω. Ίσως τι θα πούνε οι γείτονες, οι γύρω –γύρω τι θα λένε που θα με δούνε με τα αγόρια... Θυμάμαι ότι όταν καθόμασταν μέχρι αργά στη γειτονιά με τη μαμά μου και τις άλλες γυναίκες, άκουγα τις άλλες γυναίκες που έλεγαν, α πα πα κοίτα αυτή η κοπέλα έχει γίνει σαν μία αγελάδα και κοίτα μέχρι τώρα γυρίζει έξω. Και μένα αυτό, που ήμουνα στην πέμπτη, στην έκτη, χτυπούσε στ’ αυτί μου και έμενε αυτό ότι δεν πρέπει να βγω μέχρι αργά έξω γιατί κοίτα πώς μιλάνε οι γυναίκες για αυτό το κορίτσι. Αυτό το κορίτσι μπορεί να ‘ταν η πιο καλή, δεν υπήρχε πιο καλή, όμως κακά λόγια έλεγαν χωρίς να τη γνωρίζουν. Και μένα που ήμουνα παιδί ήμουνα σα μαγνητόφωνο και όλα τα έγραφε το νου μου, το μυαλό μου, και προσπαθούσα να ,μην ήμουνα το ίδιο με αυτά τα κορίτσια που έλεγαν και περιγράφανε οι γείτονες εκεί στις σκάλες που καθόμασταν.”

Τέτοια περιστατικά αντανakλούν την ηθική μιας ολόκληρης κοινωνίας, όπως επίσης και τη συλλογική αντίληψη για τη θέση και το ρόλο των δύο φύλων και

συμβάλλουν έμμεσα στη συγκρότηση ταυτοτήτων και στην υιοθέτηση συμπεριφορών ακριβώς στη βάση του φύλου. Τέτοιες αντιλήψεις, κοινωνικά διαμορφωμένες και επιβεβλημένες, είναι τόσο ισχυρές, που είναι δύσκολο, ακόμη και όταν τα συμφραζόμενα αλλάξουν να μεταβληθούν. Έτσι, όταν η Βασιλική φεύγει από το σπίτι της και πηγαίνει στα Τίρανα για να σπουδάσει, αντιμετωπίζει προβλήματα και δυσκολεύεται να προσαρμοστεί στο νέο περιβάλλον. Το σινεμά, το θέατρο, οι συχνές έξοδοι, οι μικτές παρέες ήταν πράγματα πρωτόγνωρα για αυτή. Από τη μια μεριά η καινούρια πραγματικότητα που την ελκύει και σκέφτεται “*ότι κάτι πρέπει να κάνω, πρέπει να δείξω ότι αξίζω και μπορώ να ζω σ’ αυτή την κοινωνία*”,²³ και από την άλλη το πλαίσιο μέσα στο οποίο είχε συνηθίσει ως τότε να ενεργεί βάζει φραγμούς στις κινήσεις και τη συμπεριφορά της²⁴:

“Δεν είχα συνηθίσει αυτή τη ζωή, έντονη ζωή. Δε μπορούσα να πάω μέχρι τις δώδεκα, μία το βράδυ, δεν είχα συνηθίσει εγώ αυτή τη ζωή. Στο χωριό δε θα ‘βγαίνα ποτέ μόνη μου □ ή με τον πατέρα μου ή με οικογενειακό πρόσωπο.”

Ωστόσο η Βασιλική τουλάχιστον, είναι από τις λίγες που καταφέρνει να σπουδάσει. Για τις περισσότερες, η αναγκαιότητα του να πάνε σε μια μεγάλη πόλη, όπου υπήρχε πανεπιστήμιο, στέκεται απροσπέλαστο εμπόδιο. Μερικές προβάλλουν οικονομικούς λόγους, η Ειρήνη όμως νομίζω ότι ασυνείδητα αποκαλύπτει την πραγματική αιτιολογία. Σε ερώτηση μου αν συνέχισε τελικά τις σπουδές της στην ιατρική σχολή στην πόλη της Κορυτσάς, απαντά:

“Δεν πήγα ναί ήτανε πολύ, ναί που κοριτσάκι, κορίτσια ήμαν.”

Ως κορίτσι λοιπόν δεν ήταν σωστό να φύγει μακριά από την οικογένειά της. Η παραμονή της κοπέλας κοντά στην οικογένεια και η άμεση εποπτεία της έρχεται σε σύγκρουση με την επιλογή των σπουδών. Η αυξημένη κοινωνική σημασία που αποδίδεται στη μόνιμη επίβλεψη της γυναίκας από ένα ανδρικό πρόσωπο(στη συγκεκριμένη περίπτωση από την οικογένεια, που εμφανίζει όμως πατριαρχικό

²³ Η δήλωση αυτής της γυναίκας είναι πολύ σημαντική και μας δείχνει ταυτόχρονα δύο πράγματα: πρώτον ότι οι ίδιες οι γυναίκες δε δέχονται αναντίρρητα τα κοινωνικά πρότυπα που κυριαρχούν και δεύτερον ότι η αλλαγή για πολλές από αυτές ξεκινάει μέσα στην Αλβανία (η περίοδος που χρονικά τοποθετεί τις σπουδές της είναι πριν την πτώση του Χότζα).

²⁴ Είναι σημαντικό ότι οι προβληματισμοί αυτοί, όπως περιγράφονται από τη Βασιλική, επανέρχονται και όταν θα μιλήσει για την προσαρμογή της στην Ελλάδα.

“πρόσωπο”) ιεραρχείται ψηλότερα από το κοινωνικό κεφάλαιο στο οποίο εξαργυρώνεται η μόρφωση, κάτι που ίσως για τη δική μας κοινωνία μοιάζει παράλογο (αν και είναι κάτι που και στην Ελλάδα πρόσφατα έχει αλλάξει).

Ο γάμος είναι ένα άλλο πολύ σημαντικό κεφάλαιο στη ζωή αυτών των γυναικών και σαφώς απαραίτητο για την αναγνώριση και την κοινωνική ενδυνάμωσή τους. Παντρεμένες γύρω στην ηλικία των δεκαοχτώ και δεκαεννιά –με το που τελειώνουν το σχολείο- ή λίγο αργότερα να συνεχίσουν τις σπουδές τους, αναφέρονται στο ρόλο που έπαιξε η *οικογένεια* και ο κοινωνικός περίγυρος στην απόφασή τους να παντρευτούν. Η Βασιλική για παράδειγμα γνωρίζει τον άνδρα της²⁵ στο τελευταίο έτος των σπουδών της και δημιουργεί δεσμό μαζί του. Όταν τελειώνει το πανεπιστήμιο διορίζεται ως καθηγήτρια και κάποια στιγμή οι γονείς της γνωρίζουν το Λεωνίδα, με την ιδιότητα του φίλου. Το περιβάλλον ωστόσο πιέζει για επισημοποίηση:

“Πραγματικά δεν ήθελα να αρραβωνιαστώ, ήθελα να τελειώσω κάτι σπουδές άλλες που ήθελα. Αλλά ήρθαν τέτοια τα πράγματα που και το περιβάλλον με πίεζε πάρα πολύ. Τώρα, μου έλεγε, που τον γνώρισες πρέπει οπωσδήποτε να τον παντρευτείς. Και αυτό έπαιζε κακό... Και έξω από το οικογενειακό περιβάλλον, αλλά και το οικογενειακό περιβάλλον με πίεζε πάρα πολύ εμένα. Πρέπει να το παντρευτείς. Τουλάχιστον να το αρραβωνιάζεσαι. Για να το μάθουν οι άλλοι ότι είσαστε δεμένοι πια. Όχι έτσι στα κρυφά.”

Λίγο πιο κάτω θα πει μιλώντας για τις σπουδές στα αγγλικά που άφησε στη μέση λόγω του γάμου:

“Ήταν πολύ ωραία, αλλά εγώ τα παράτησα όλα... (σιωπή)”

Οι επιλογές της γυναίκας αυτής δε στηρίχτηκαν σε προσωπικές της ανάγκες αλλά σε επιταγές που επέβαλαν οι “κανόνες” της κοινότητας. Ο γάμος δεν είναι κυρίως ή μόνο ατομική υπόθεση, αλλά υποβάλλεται στην κοινή κρίση και υπακούει στη συλλογική νοοτροπία. Τα ατομικά θέλω παραμερίζονται καθώς η παραβίαση των κοινωνικών ορίων και αντοχών θέτει σε κίνδυνο την ταυτότητα και την υπόσταση της γυναίκας αυτής μέσα στην κοινότητα. Σε μια άλλη περίπτωση η συνομιλήτριά μου περιγράφοντας τη ζωή της μέσα στο γάμο, αναφέρεται στις δυσκολίες που

²⁵ Ο Χρήστος σπούδαζε ιατρική στην ίδια πόλη με τη Βασιλική.

αντιμετώπισε, καθώς έπρεπε να συγκατοικήσει με τα πεθερικά της και συγκρίνει την κατάσταση αυτή με το νεοτοπικό σύστημα εγκατάστασης που συνηθίζεται στην Ελλάδα²⁶:

Ειρήνη: “Το ξέρεις μωρέ αμάν, εσείς, όχι εσείς είστε Ελληνίδα, εσείς είσαυτε καλά που παντρευτείτε και πηγαίνετε μόνο στο σπίτι με τον άντρα. Εμένα μ’ αρέσει. Εσείς δεν πηγαίνετε με τα παιδιά, με τις πεθερές. Το βλέπετε έτσι, έρχεται η πεθερά και σε βλέπει κα φεύγει. Εμείς εκεί πήγαμε στη πεθερά που παντρευτήκαμε. Και θα σηκώνεσαι το πρωί έξι η ώρα για να κάνεις δουλειές της πεθεράς. Πολλές φορές εμένα το κοριτσάκι (εννοεί την κόρη της) με έκλαιγε και γω ήθελα ύπνο, κοριτσάκι (τώρα αναφέρεται στον εαυτό της) είκοσι χρονώ. Α τι έχω τραβήξει μωρέ! Γι’ αυτό ήθελα να καθίσω και μερικές, αλλά σου λέει ο μπαμπάς μου...”

Μιλάει και αξιολογεί το παρελθόν με αναφορές στην ελληνική πραγματικότητα ενώ και στην πορεία της συνέντευξης φαίνεται ότι η δημιουργία του “δικού της σπιτικού” με τις απαραίτητες ανέσεις που δεν είχε στην Αλβανία, αποτελεί ένα βασικό κίνητρο για το ότι δεν θέλει να ξαναγυρίσει εκεί. Ο λόγος της περιορίζεται στα “του οίκου”, η αλλαγή όμως στο πεδίο αυτό πάντα συνοδεύεται από μία ευρύτερη αλλαγή στο ρόλο της γυναίκας. Χαρακτηριστικό για την εικόνα που έχουν οι γυναίκες αυτές για την “γυναίκα Αλβανίδα” ως κοινωνική κατηγορία, είναι το σχόλιο της Βασιλικής για την πεθερά της :

“Ήτανε μία πονεμένη, κουρασμένη γυναίκα. Μια παραδοσιακή γυναίκα □ Αλβανίδα²⁷.”

Δεν είμαι σίγουρη αν η δήλωση αυτή έχει προκύψει ύστερα από διαπραγμάτευση με το παρόν ή αν αποτελεί κοινό τόπο για τη γυναίκα στην αλβανική κοινωνία. Αυτό που έχει σημασία πάντως είναι οι δύο ποιότητες που της αποδίδονται : “πονεμένη και κουρασμένη”. Τα χαρακτηριστικά αυτά, εκτός από ένα αρνητικό πλαίσιο στο οποίο παραπέμπουν, στη δική μου σκέψη συνδέονται και με την έννοια της παθητικότητας. Όχι όμως παθητικότητα με την έννοια της απραξίας, αλλά απ’ την άποψη της

²⁶ Κυρίως βέβαια στις πόλεις και σε μικρότερο ποσοστό στα χωριά. Μήπως λοιπόν η διαφορά που βιώνουν αυτές οι γυναίκες έχει να κάνει με τη μετάβαση από το χωριό στην πόλη και όχι τόσο με την αλλαγή χώρας;

²⁷ Σε άρθρο της L. Brügger, η οποία πραγματοποίησε επιτόπια έρευνα στη Βόρεια Ιταλία παρουσιάζεται ο χαρακτήρας της Μιρέλα, μιας Αλβανίδας μετανάστριας η οποία διαθέτει πτυχίο οικονομίας και δουλεύει σε αμερικάνικη επιχείρηση. Η Μιρέλα δε θέλει να ξαναγυρίσει στην Αλβανία και δηλώνει: «δεν είμαι Αλβανίδα». Βλέπουμε λοιπόν ότι ο Αλβανός σημαίνει ο παραδοσιακός, ο μη σύγχρονος, ενώ αντίθετα η γυναίκα αυτή θέλει να προσαρμοστεί στα σύγχρονα δυτικά πρότυπα ζωής και σκέψης δηλώνοντας μάλιστα την επιθυμία να μεταναστεύσει στην Αμερική για ένα καλύτερο μέλλον για τα παιδιά της (L. Brügger, 2002: ?).

εγκατάλειψης και της παραχώρησης – αν όχι υποταγής σε μία ακραία μορφή της – του εαυτού της και των δικαιωμάτων της. Η αξία της γυναίκας μεταφράζεται σε εργατική δύναμη και αυτό γίνεται ξεκάθαρο όταν η Βασιλική μεταφέρει τα λόγια της πεθεράς της, “με πήρανε μόνο για υπηρέτρια” και όταν μιλάει για τις σκληρές συνθήκες απασχόλησης αυτής στα χωράφια και στη βοσκή ζώων. Ωστόσο οι “αποδοχές” της, και δεν εννοώ κυρίως ή μόνο τις οικονομικές, είναι μηδαμινές ή ελάχιστες τόσο σε οικογενειακό επίπεδο όσο και ευρύτερο κοινωνικό. Η αξία της δεν “εξαργυρώνεται” με όρους ισότιμης αποδοχής και αναγνώρισης, αλλά αντίθετα υποβαθμίζεται και τίθεται υπό αμφισβήτηση.

Στις γυναίκες με τις οποίες είχα την ευκαιρία να μιλήσω, υπάρχουν κάποιες που απασχολήθηκαν για ένα διάστημα, πριν έρθουν στην Ελλάδα, στον επαγγελματικό τομέα. Από τις οχτώ μόνο δύο δεν είχαν ξαναδουλέψει (μία λόγω ηλικίας και μία λόγω σπουδών). Οι υπόλοιπες συγκεκριμένα απασχολούνταν δύο στον εκπαιδευτικό τομέα (καθηγήτρια και νηπιαγωγός αντίστοιχα), μία ως σερβιτόρα σε εστιατόριο, μία σε εργοστάσιο και δύο στη γεωργία σε αγροτικούς συνεταιρισμούς (ωστόσο και η νηπιαγωγός και αυτή που δούλευε σε εστιατόριο είχαν δουλέψει για ένα διάστημα ή και παράλληλα και στο γεωργικό τομέα). Πώς λοιπόν αντιλαμβάνονται τη συμμετοχή τους στην επίσημη παραγωγική διαδικασία και πώς μιλάνε για το νέο τους ρόλο; Όταν οι γυναίκες αυτές αρχίζουν να αφηγούνται εμπειρίες απ’ τη δουλειά τους, δείχνουν ενθουσιασμένες και περήφανες. Παρατηρώντας τις εκφράσεις και τις κινήσεις τους όταν μιλούσαν, έβλεπα ξαφνικά να αλλάζουν διάθεση, ο λόγος τους να γίνεται πιο ξεκάθαρος, πιο σίγουρος, και ακόμη και η ένταση της φωνής να δυναμώνει. Περιγράφουν τη χαρά της μέρας που πήραν τον πρώτο τους μισθό, αν και τα λεφτά αυτά τουλάχιστον πριν παντρευτούν πήγαιναν στην οικογένεια, που φρόντιζε για τη διαχείριση τους.

Βασιλική: “Ήμασταν συνηθισμένες όχι μόνο εγώ, εγώ μιλούσα και με τα άλλα τα κορίτσια και με τα άλλα τα παιδιά που ήμασταν εκεί που δούλευα, που δουλεύαμε, και ‘λεγαν ότι δεν κρατάμε λεφτά, όλα τα δίνουμε στην οικογένεια. Επειδή αυτοί μας συντηρούσανε, μας κρατούσανε.”

Έτσι παρότι η Βασιλική έχει διοριστεί ως καθηγήτρια, ζει και δουλεύει μακριά από την οικογένεια της, αυτό δεν σημαίνει ότι έχει και μια δική της ημερήσια διάταξη. Τον μισθό της τον διαχειρίζεται η οικογένεια της, οπότε κατά ένα μεγάλο

ποσοστό αυτό περιορίζει την ελευθερία των αποφάσεων και των κινήσεων της, ακόμη και σε ένα πολύ πρακτικό επίπεδο, όπως την πραγματοποίηση μιας αγοράς. Ουσιαστικά αν και δουλεύει, δεν έχει την ευθύνη των χρημάτων που κερδίζει και έτσι συνεχίζει να είναι εξαρτημένη. Ωστόσο αυτό δεν μειώνει το γεγονός ότι αρχίζει και αισθάνεται χρήσιμη και παραγωγική, κάτι που δεν διαπίστωσα σε κανένα βαθμό όταν μιλούσα με γυναίκες που ασχολούνταν με τα “οικιακά”, συμπεριλαμβάνοντας στην ίδια κατηγορία και τις δουλειές στα χωράφια. Ακόμη και αν κοινωνικά δεν απολαμβάνει την αναγνώριση στο βαθμό που της αξίζει, η επαγγελματική απασχόληση για την ίδια τη γυναίκα σημαίνει πολλά □ κάτι που μάλλον γίνεται αντιληπτό ύστερα από την εγκατάλειψη της και τον ερχομό αυτών των γυναικών στην Ελλάδα, όπου η φύση των εργασιών που συνήθως κάνουν λαμβάνεται απλά ως μια προέκταση των εργασιών που παραδοσιακά θα έκαναν στο σπίτι τους και στα πλαίσια της οικογένειας τους. Εργασίες που επιπλέον δεν απολαμβάνουν ως επί το πλείστον καμίας κοινωνικής εκτίμησης και συνεκδοχικά δεν αποδίδουν κανένα κοινωνικό γόητρο στις γυναίκες που τις ασκούν. Αυτό ωστόσο είναι ένα πολύ σημαντικό θέμα για τη συνολική παρουσία της γυναίκας Αλβανίδας στην ελληνική κοινωνία και τη συγκρότηση της ταυτότητας της, και το οποίο θα αναλύσω εκτενέστερα σε άλλο σημείο. Εδώ περιορίζομαι μόνο να αναφέρω τα λόγια της Ελένης, η οποία μιλάει για τη δουλειά της ως νηπιαγωγού όταν ήταν στην Αλβανία, και τα οποία βρίσκουν κεντρική θέση στο ζήτημα που θα θέσω στη συνέχεια υπό συζήτηση :

“Πάρα πολύ μ’ αρέσει. Και όταν το σκέφτομαι, τα κλάματα με πιάνουν. Γιατί, να είσαι εκεί και να ‘ρθεις να καθαρίζεις εδώ, τι νομίζεις!”

3. Επιλογή – συνθήκες μετανάστευσης

Για τις γυναίκες αυτές η επιλογή της μετανάστευσης παρουσιάζεται ως η μόνη λύση, μία διαδικασία αναπόφευκτη. Οικονομικοί λόγοι, πολιτικές αναταραχές και ένα κλίμα έντονου φόβου και ανασφάλειας συνιστούν τα χαρακτηριστικά της κατάστασης λίγο πριν τη μετανάστευση, όπως τουλάχιστον περιγράφεται από τις γυναίκες μετανάστριες. Για τις παντρεμένες η απόφαση για μετανάστευση έρχεται από το

σύζυγο και αφορά αρχικά μόνο τον ίδιο. Συνήθως εκείνες ήταν στην αρχή διστακτικές. Όπως μου λέει η Ελένη:

“όταν ήρθε ο Γιάννης εγώ δεν ήθελα να 'ρθει. Γιατί, είπα εγώ, γιατί ν' αφήνεις τη δουλειά, γιατί να πάμε εκεί; Να πάμε να το δοκιμάσω. Αν είναι που με συμφέρει γιατί να μη μείνω εκεί; Και ήρθε.”

Ο Γιάννης ήταν λογιστής. Τα οικονομικά τους δεν ήταν βέβαια καλά και δεν είχαν πολλές ανέσεις, αλλά τουλάχιστον δεν ήταν άνεργος. Ζούσαν στην πόλη και δούλευε και η Ελένη ως νηπιαγωγός. Από ότι φαίνεται σε όλη τη συνέντευξη η Ελένη δε συμβιβάστηκε ποτέ με την απόφαση να φύγουν, μοιάζει να μην έχει προσαρμοστεί ακόμη στην Ελλάδα, νοσταλγεί έντονα την πατρίδα της και θέλει να γυρίσει.

Εκείνο που φαίνεται να λειτούργησε θετικά για τις περισσότερες ήταν η εικόνα κάποιων που γύριζαν πίσω φορτωμένοι συσκευές και είδη σπιτιού, που για τις ίδιες ήταν πρωτόγνωρα. Η Βασιλική μιλάει για το πώς ένιωθε με την επιλογή της μετανάστευσης και τη συνδέει με εικόνες που κυριαρχούσαν τότε στην αλβανική κοινωνία.

“Και ήθελα και δεν ήθελα. Ήθελα να πάω, επειδή έβλεπα τους άλλους που ερχόντανε με φορτηγά, με τηλεόραση, με δυο τρία ψυγεία, δεν ξέρω πού τα βρίσκανε οι άνθρωποι. Και σήμερα απορώ. Πού τα βρίσκανε τόσα πράγματα; Ε, στο δρόμο είμαστε και εμείς. Δεν έχει. Δεν ξέρω. Ερχόντουσαν με πράγματα, πράγματα που εμείς δεν είχαμε ιδέα. Με πλυντήρια, εγώ που είχα, δε μεγάλωσα σε σπίτι με πλυντήριο και έλεγα, μπα τόσο ωραία να είναι εκεί πέρα, που να τα βρεις στο δρόμο και να τα φέρνεις εδώ πέρα; Δεν μπορούσα να φανταστώ πώς είναι τα πράγματα!”

Η ιδέα μιας ζωής πιο εύκολης, πιο ωραίας, με περισσότερες ανέσεις, τη δελεάζει. Ωστόσο η τελευταία πρόταση δείχνει καθαρά την απογοήτευση μετά την αξιολόγηση της τότε κατάστασης με βάση τις μετέπειτα εμπειρίες της. Η περίπτωση της Σοφίας είναι εντελώς διαφορετική. Παντρεμένη με τον Άγγελο,²⁸ είναι εκείνος που την παροτρύνει να φύγουνε. Η ίδια σκέφτεται ότι έτσι μπορεί και να γλιτώσει από τα προβλήματα που δημιουργούσε στη σχέση της, η ζήλια του άντρα της για μια

²⁸ Ο γάμος της ήταν αποτέλεσμα πίεσης των γονιών της για επισημοποίηση της σχέσης της. Οι ίδιοι δεν το ήθελαν αλλά δεν μπορούσαν να αντιταχθούν στη γνώμη των γονιών τους. Γνωρίστηκαν και αρραβωνιάστηκαν ενώ ήταν ακόμη στο Πανεπιστήμιο, το οποίο τελικά και εγκατέλειψαν για να μεταναστεύσουν. Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι τελικά η Σοφία, ύστερα από κάποια χρόνια στην Ελλάδα και αφού τα προβλήματα με τον άνδρα της δε λύνονται, αποφασίζει να χωρίσει.

προηγούμενη σχέση της και αντιμετωπίζει την όλη κατάσταση σαν μια περιπέτεια που την προκαλεί και την ιντριγκάρει.

Οι “επιλογές” της γυναίκας αυτής στηρίχτηκαν σε κατεξοχήν πατριαρχικές δομές, οι οποίες την επηρέασαν άμεσα σε διάφορα στάδια της ζωής της: γάμος, συζυγικές σχέσεις, μετανάστευση. Είναι σημαντικό, ότι οικονομικοί και πολιτικοί λόγοι αν και μπορεί να υφίσταντο, δεν εμπλέκονται στην επιχειρηματολογία της. Για κείνη η ευτυχία της στο γάμο κατέχει πρωτεύουσα θέση και με την ιδιότητα της συζύγου – όποια ποιότητα και αν δίνεται σ’ αυτή(υποταγμένης, αφοσιωμένης, πιστής)- ιεραρχεί αποφάσεις και καταστάσεις.

Για τις γυναίκες αυτές η εμπειρία της μετανάστευσης ξεκινά πολύ πριν οι ίδιες περάσουν τα σύνορα, τη χρονική στιγμή που ο άνδρας τους υλοποιεί την απόφασή του να μεταναστεύσει και οι ίδιες αναγκάζονται να μείνουν πίσω μόνες τους. Θυμούνται και περιγράφουν την περίοδο αυτή ως μια από τις πιο δύσκολες της ζωής τους. Η περιγραφή της Ελένης για το πώς ένιωθε τότε, συμπυκνώνει όλες τις αγωνίες και τους φόβους για την καινούρια περιπέτεια:

“Εγώ, αααα! Μέχρι να μου τηλεφωνήσει, Λαμπιρία, ύπνο δεν μπορούσα να βάζω. Πού είναι, πού να είναι τώρα, έξω πού κοιμάται, τι κάνει, τρώει δεν τρώει. Αυτό σκεφτόμουνα” γιατί δεν ήξερα. Έχεις αγαπήσει καμιά φορά; Όταν αγαπάς πολύ, όχι εφτά μέρες να μη συναντηθείς αλλά εφτά ώρες και... το σκέφτεσαι. ”

Για τη Βασιλική οι αγωνίες και οι φόβοι εντάθηκαν με την πρώτη επιστροφή του άντρα της στην Αλβανία για να τους δει. Η αλλαγή, όπως λέει, την τρόμαξε:

“Κι όταν ήρθε τον έβλεπα αλλιώς. Και στο, πώς φερόταν, πώς μιλούσε, πώς σκεφτόταν, τη σκέψη του είχε αλλάξει, σε όλα. Έβλεπα μία διαφορετική, σε όλα, διαφορετικό Λεωνίδα. Και καμιά φορά φοβόμουνα. Έλεγα, μπα έλεγα, μήπως έχει γνωρίσει καμία; Αλλά μετά έλεγα, ε ίσως είναι έτσι εκεί τα πράγματα. Του είχα πάρα πολύ εμπιστοσύνη βέβαια, αλλά καμιά φορά περνούσε στο μυαλό. ”

Η αλλαγή για τη Βασιλική συνίσταται κυρίως στη συμπεριφορά και στον τρόπο σκέψης του άντρα της. Ο λόγος του είχε γίνει πιο συγκροτημένος και ουσιαστικός.²⁹

²⁹ Η Βασιλική αναφέρεται στη διαφορετική εικόνα που παρουσιάζουν οι μετανάστες όταν γυρνάνε στην Αλβανία. Ο Fuga αναφέρει χαρακτηριστικά: «Έτσι οι μετανάστες μετατρέπονται σε σύμβολα της προόδου, της χειραφέτησης και νέων οριζόντων για τα άλλα μέλη της οικογένειας ή για ολόκληρο το

Έκανε όνειρα για τη ζωή και έδειχνε αισιόδοξος και αποφασισμένος να τα πραγματοποιήσει. Η διαφορετική αυτή ποιότητα ζωής, όπως ο Χρήστος την περιέγραφε στη Βασιλική, είναι που κατά τη γνώμη της αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα στην απόφασή του να εγκατασταθούν την Ελλάδα. Έτσι, η δική του ρητορική υιοθετείται και από τη Βασιλική και ενσωματώνεται στο λόγο της. Κάποιες, όπως και η Βασιλική, πρέπει να φροντίσουν εκτός από τον εαυτό τους και το παιδί ή τα παιδιά που έχουν. Η ευθύνη μεγαλώνει, καθώς τώρα παραπάνω από ποτέ πρέπει να αποδείξουν το πόσο καλές σύζυγοι και μάνες είναι. Τώρα που η επίβλεψη του άντρα δεν είναι τόσο άμεση και ισχυρή. Βέβαια στις περισσότερες περιπτώσεις ο “έλεγχος” συνεχίζεται και ίσως γίνεται περισσότερο ασφυκτικός. Εκφραστές του είτε τα πεθερικά που πολλές φορές ζούνε στο ίδιο σπίτι, είτε στενοί συγγενείς του άντρα, είτε η γειτονιά και το άμεσο κοινωνικό περιβάλλον. Οι γυναίκες δεμένες με το χώρο του σπιτιού, φέρουν την υποχρέωση να διασφαλίσουν την τάξη μέσα σε αυτό και να κρατήσουν την οικογένεια ενωμένη. Νομίζω πως αν και όχι τόσο ξεκάθαρα, ο ρόλος αυτών των γυναικών αρχίζει να ενδυναμώνεται από τη στιγμή εκείνη ακριβώς που μένουν μόνες τους. Οι πατριαρχικές δομές βέβαια δεν υποχωρούν, ούτε και είναι τόσο απλό, εντούτοις οι δικαιοδοσίες αυξάνονται και επεκτείνονται και σε τομείς δράσης αυστηρά ανδρικούς, όπως η διαχείριση των οικονομικών.

Αν και οι περισσότεροι από τους άνδρες έφυγαν για λίγο με την προοπτική να ξαναγυρίσουν αφού μαζέψουν λίγα χρήματα, με τη πρώτη επίσκεψη στην πατρίδα φάνηκε ότι τα πράγματα δε θα ήταν ακριβώς έτσι.³⁰

Βασιλική: “Παρ’ όλα που έλεγε ότι έρχεται για, θα μαζέψω λεφτά και θα ρθω. Αλλά εγώ το ένιωθα ότι ο Χρήστος δεν είχε πια μυαλό για να γυρίσει πίσω... Αυτό ήταν το τέλος.”

χωριό. Είναι εύκολο να τους αναγνωρίζει κανείς όταν περπατούν στα σοκάκια του χωριού και όταν κάθονται μαζί πίνοντας ένα ποτήρι στο ταπεινό καφενείο του χωριού (...) Ο τρόπος που μιλάνε και συμπεριφέρονται προς τους άλλους είναι πιο ευγενικός. Ξέρουν να ακούνε, δε διακόπτουν τους συνομιλητές τους, υιοθετούν ένα ηθικό σχετικισμό, σεβόμενοι τις ατομικές επιλογές, λένε ότι είναι λιγότερο ζηλιάρηδες, πιο ανεκτικοί και δείχνουν μεγαλύτερο σεβασμό προς τις γυναίκες και τις κοπέλες (μετάφραση Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Α. Fuga, 2000: 176-178).

³⁰ Η αλλαγή αυτή, ότι δηλαδή οι άντρες επιστρέφουν να πάρουν και τις γυναίκες τους θα πρέπει να ερμηνευτεί σε σχέση με τις τότε συνθήκες. Παλαιότερα στην Αλβανία, αλλά και στην Ελλάδα κυρίως στην περιοχή της Ηπείρου, ήταν συνηθισμένο οι άντρες να φεύγουν κατά καιρούς σε μπουλούκια για εργασία σε άλλες χώρες (τα λεγόμενα *kurbet*). Οι γυναίκες έμεναν πίσω με τα παιδιά και περίμεναν τους άντρες να γυρίσουν. Προφανώς η αύξηση της εγκληματικότητας στην Αλβανία (κυρίως το εμπόριο γυναικών) και ο φόβος πολλών γυναικών μήπως οι άντρες τους δημιουργήσουν νέες οικογένειες, επιταχύνει την ενοποίηση της οικογένειας.

Η Βασιλική αρχίζει να συνειδητοποιεί ότι η ζωή της γυρίζει σελίδα. Δε μιλάει πια για μια προσωρινή κατάσταση που πλησιάζει στο τέλος αλλά για μια καινούρια που μόλις αρχίζει. Με την εμφάνιση των νέων δεδομένων, η δική της μετανάστευση σε σύντομο χρονικό διάστημα μοιάζει παραπάνω από σίγουρη και περιγράφεται σχεδόν από όλες τις γυναίκες ως μια φυσική διαδικασία. Τα διλήμματα, οι φόβοι, η αγωνία δεν εκφράζονται όταν τίθεται το θέμα της δικής τους μετανάστευσης, αλλά έχουν καταγραφεί στη μνήμη τους ταυτόχρονα με τη μετανάστευση του άντρα τους που προηγείται. Στην περιγραφή της δικής τους εμπειρίας δε στέκονται σε συναισθήματα, αλλά περιγράφουν διαδικασίες και γεγονότα και μεταπηδούν χρονικά στη στιγμή που για πρώτη φορά βρίσκονται στην Ελλάδα. Ίσως η μνήμη τους έχει απωθήσει συναισθήματα τραυματικά που τις προκαλούν πόνο, αν και προσωπικά πιστεύω ότι πραγματικά βίωσαν αυτό το στάδιο προγενέστερα και για παρατεταμένο διάστημα, τόσο όσο χρειάστηκε μέχρι να αποφασιστεί και η δική τους μετανάστευση. Έτσι η μετανάστευση για αυτές τις γυναίκες δεν είναι μια διαδικασία που συμβαίνει ξαφνικά, αλλά οι καταστάσεις οδηγούν σταδιακά και περίπου συνειδητά προς αυτή την επιλογή.

Ωστόσο, αν και σίγουρα μειοψηφία, θα πρέπει να αναφερθώ και στις γυναίκες εκείνες που μεταναστεύουν έχοντας μια δική τους ημερήσια διάταξη. Μια τέτοια περίπτωση είναι η Νίκη, και σίγουρα όχι η μοναδική. Η ιστορία αυτής της κοπέλας είναι πολύ ενδιαφέρουσα, καθώς καταγράφει μια άλλη πραγματικότητα, το ίδιο κυρίαρχη στην αλβανική κοινωνία μετά την αλλαγή στην πολιτική και την οικονομία, και αναφέρομαι στο λεγόμενο εμπόριο γυναικών. Η συγκεκριμένη κοπέλα καταγόταν από μία οικογένεια σε καλή οικονομική κατάσταση, καθώς ο πατέρας της ήταν αστυνόμος κατά τη διάρκεια της κυβέρνησης του προέδρου Μπερίσσα. Με την αλλαγή όμως της κυβέρνησης, ο πατέρας της χάνει τη θέση του και τότε τα πράγματα αρχίζουν να παίρνουν μια άλλη τροπή, όταν επιπλέον ο τελευταίος επενδύει πολλά λεφτά στις λεγόμενες «παρατράπεζες» που είχαν αρχίσει να κάνουν την εμφάνισή τους, με αποτέλεσμα να χάσει όλη τους την περιουσία. Η Νίκη, πάνω στην εφηβεία της, βλέπει ολόκληρη τη ζωή της να μεταβάλλεται, χάνει τη σιγουριά, την ασφάλεια, την άνεση του να έχει ότι ζητήσει. Μετά από λίγο αρρωσταίνει και η μητέρα της και τα πράγματα δυσκολεύουν ακόμη περισσότερο όταν αυτή τελικά πεθαίνει.

Νίκη: “Έ μετά πέθανε και η μητέρα μου. Δεν είχαμε τίποτα δεν είχαμε να φάμε, δεν είχαμε τίποτα, μείναμε δηλαδή όταν σκέφτομαι ότι κατάντησα από τους άλλους λεφτά. Με τρελαίνει αυτή η ιδέα.”

Ο πατέρας της λοιπόν μένει μόνος του, χωρίς δουλειά και χωρίς χρήματα, έχοντας να φροντίσει πέντε κορίτσια. Με δεδομένες αυτές τις συνθήκες και λαμβάνοντας υπόψη τη γενικότερη κατάσταση που επικρατεί εκείνη την περίοδο (1996-1997) στην Αλβανία, αποφασίζουν η Νίκη με την αδερφή της να έρθουν στην Ελλάδα. Ένα από τα βασικά κίνητρα για την απόφαση αυτή, κυρίως όσον αφορά τη Νίκη, είναι ο φόβος λόγω των διάφορων κρουσμάτων αρπαγής ανήλικων κοριτσιών που παρουσιάζονται με μεγάλη συχνότητα εκείνη την περίοδο στην Αλβανία.³¹ Καταγράφονται διάφορα περιστατικά στη μνήμη των γυναικών με τις οποίες μίλησα, όπου ομάδες ανδρών πήγαιναν στα σχολεία και άρπαζαν όμορφες κοπέλες, τις οποίες στη συνέχεια οδηγούσαν με τη βία σε άλλες χώρες και τις εξέδιδαν στην πορνεία. Το επόμενο περιστατικό όπως περιγράφεται από τη Νίκη, θυμίζει σκηνή από ταινία τρόμου, και όμως για κάποιες κοπέλες αποτέλεσε εικόνα της καθημερινότητάς τους.

“Ναι, στο σχολείο μου στην Αλβανία, στην Κορυτσά είχαμε μια κοπέλα εν τω μεταξύ ήταν πάρα πολύ όμορφη, ήταν ψηλή, πάρα πολύ όμορφη αφού όλα τα αγόρια την αγαπούσανε στο σχολείο και ήτανε μια γκρουπ, μαφία όπως λέγαμε. ήτανε πολλά αγόρια από δεκαπέντε σε ηλικία μέχρι σαράντα ήτανε... σε όλη την... δηλαδή φοβόταν όλη η Κορυτσά από αυτούς. Είχανε φτιάξει ένα γκρουπ μαφία και εν τω μεταξύ είχανε... αυτή ήταν πρώτη λυκείου ήταν εκεί πέρα και είχανε ξεχάσει σε ποια τάξη ήτανε και... ήρθανε δίπλα, δίπλα στο τέτοιο στο δικό μου τάξη... Εν τω μεταξύ αυτή ήταν δίπλα από την τάξη μου εκεί πέρα, και μετά πήρανε μια από το... την φίλη μου εκεί πέρα που ήταν στο μαζί μου εκεί στο θρανίο η κυρία βάλανε το όπλο εδó πέρα, η κυρία σταμάτησε να μιλήσει δεν μπορούσε να φωνάξει ούτε τίποτα, ποιος φωνάξει με τα... με τα όπλα και όπλα και αυτά. Παίρνουν το κορίτσι και την πήγανε Βελγι... Βέλγικα πώς το λένε... Βέλγιο. Εκεί πέρα το πήγανε.”

Η σκηνή αυτή που συνέβη μπροστά στα μάτια της, καθώς και το γεγονός ότι τέτοια περιστατικά επανέρχονται συχνά στο λόγο της, δείχνουν την επίδραση που είχαν τα γεγονότα αλλά και όλη η ρητορική της αλβανικής κοινωνίας γύρω από αυτά,

³¹ Προκειμένου να προστατευτούν οι γυναίκες, είτε έχουμε «επανοικειοποίηση» της παράδοσης με αποτέλεσμα οι γυναίκες να κλεινονται στα σπίτια και να περιορίζεται κάθε ελευθερία κινήσεών τους, είτε επιλέγεται η λύση της μετανάστευσης.

στην απόφαση της Νίκη να μεταναστεύσει αλλά και σε ολόκληρη τη ζωή της. Πρόκειται για μια πολύ όμορφη κοπέλα, αρκετά αναπτυγμένη για την ηλικία της, ψηλή, με μακριά μαλλιά και ωραία χαρακτηριστικά και με ένα τεράστιο χαμόγελο που σε κερδίζει αμέσως. Ο κίνδυνος λοιπόν να πέσει θύμα απαγωγής ήταν άμεσος. Την εποχή εκείνη βρισκόταν στην ηλικία των δεκατεσσάρων χρονών, είχε ήδη χάσει τη μητέρα της και έβλεπε τον κόσμο γύρω της να γκρεμίζεται. Δε μπορώ να πω με βεβαιότητα αν ο λόγος που πραγματικά μεταναστεύει είναι για να γλιτώσει από τα δίχτυα της αλβανικής μαφίας που εκδίδει ανήλικα κορίτσια ή αν αυτό το επιχείρημα χρησιμοποιεί ο πατέρας της για να την πείσει, καθώς τα οικονομικά του δεν είναι σε καλή κατάσταση ώστε να φροντίσει έξι άτομα. Το ζήτημα είναι ότι η ίδια το πιστεύει και το ενσωματώνει και στο δικό της λόγο, πράγμα που ίσως τη βοηθάει να διαχειριστεί καλύτερα την πραγματικότητα. Υπάρχει και ένα άλλο θέμα το οποίο είναι πολύ σημαντικό. Η Νίκη μιλάει για την επιλογή της να φύγει από την Αλβανία και, αναφέροντας τους συγκεκριμένους λόγους που την οδήγησαν σ' αυτή την απόφαση, κατά ένα μέρος τη δικαιολογεί και την καθαγιάζει, ίσως και στον ίδιο της τον εαυτό. Αναφέρει:

“Και άμα έμενα εκεί πέρα μπορούσα να βγω στο δρόμο να με πιάσει ο ένας να με βάλει μες στο αυτοκίνητο και να με κλέβει... Να με κλέψει και να φύγει. Να με πάει στην Ιταλία, να πάω στους δρόμους να δουλεύω. Προτιμώ καλύτερα να καθαρίσω το σπίτι παρά αυτό.”

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι και στην περίπτωση της Νίκης εκείνος που παίζει σημαντικό ρόλο στην απόφασή της να φύγει είναι αντρικό πρόσωπο, ο πατέρας της, ωστόσο από τη στιγμή ακριβώς εκείνη που η μετανάστευσή της είναι δεδομένη η ίδια γίνεται “κύριος” των κινήσεών της.³² Αυτό θα φανεί πολύ καλύτερα αργότερα όταν θα μιλήσω για τον ερχομό αυτών των γυναικών στην Ελλάδα, την εγκατάσταση και την παρουσία τους στο νέο χώρο, όμως ακόμη και όταν μιλάει για την χρονική αυτή περίοδο, ο λόγος της Νίκης είναι σαφώς διαφοροποιημένος σε σχέση με των υπολοίπων. Και αυτό φαίνεται όχι από το τι λένε κυρίως, αλλά από τον τρόπο με τον οποίο το λένε. Το ύφος και η ένταση της φωνής της Νίκης φανερώνουν μία μεγαλύτερη αυτονομία και ανεξαρτησία, έναν δυναμικό χειρισμό των καταστάσεων,

³² Η στάση της αυτή ίσως να σχετίζεται και με το γεγονός ότι αυτή η κοπέλα δείχνει ιδιαίτερη αδυναμία στο ανδρικό πρότυπο που προβάλλει ο πατέρας της. Μάλιστα ήθελε και η ίδια να γίνει αστυνομικός, που ήταν και το επάγγελμα του πατέρα της.

αποτέλεσμα σίγουρα της πρόωρης ωρίμανσής της και των καταστάσεων που αναγκάστηκε να αντιμετωπίσει μόνη της.

4. Αφιξη-Πρώτες εντυπώσεις και αρχικές δυσκολίες

Για τις γυναίκες εκείνες που ήρθαν στην Ελλάδα περπατώντας για μέρες μέσα από τα βουνά με το φόβο της σύλληψης και της απέλασης, τα πράγματα ήταν σαφώς πιο δύσκολα, γι' αυτό και οι αναμνήσεις τους είναι περισσότερο έντονες. Η μετάβαση από τον ένα τόπο στον άλλο –και ξεκινάω από το γεωγραφικό για να φτάσω και στον κοινωνικό– χαρακτηρίζεται από πόνο, κούραση, πολύ φόβο και αγωνία. Ο αγώνας αυτός για επιβίωση μέσα στις σκληρές συνθήκες και τα έντονα συναισθήματα, δεν αφήνουν περιθώρια για μεταμέλεια και δεύτερες σκέψεις. Στόχος τους είναι να καταφέρουν να επιζήσουν και να φτάσουν. Η συνειδητοποίηση έρχεται στο τέλος του ταξιδιού, αφού η αγωνία έχει καταλαγιάσει. Τότε όμως εκδηλώνονται νέοι φόβοι, μεγαλύτεροι: “φτάσαμε και τώρα τι;”. Η Σοφία, μετά από μέρες περπάτημα φτάνει στο πρώτο ελληνικό χωριό, όπου οι κάτοικοι τους πηγαίνουν σε μία εκκλησία που είχε μετατραπεί σε προσωρινό κατάλυμα για τους μετανάστες.

Σοφία: “Δεν ξέρω και ήταν, μπαίνω μέσα εκεί είναι η φρίκη που έπαθα, με... μέχρι στιγμής εγώ δεν είχα α... συνειδητοποιήσει τι έκανα, ότι ήρθα Ελλάδα, το πήρα έτσι σαν περιπέτεια, κατάλαβες; Μόλις μπαίνω μέσα βλέπω η εκκλησία είχε γίνει σαν ξενοδοχείο, όλοι ξάπλα κάτω να τρώνε μακαρόνια με τα χέρια και εγώ επειδή ξέρεις δεν μπορούσα αυτά... τα... Τα είδα και μετά τρελάθηκα λέω Θεέ μου τι έκανα. Πού ήρθα εγώ εδώ; (γελάει) Τα είδα όλα μαύρα...”

Η ίδια, συνηθισμένη σε μια πλούσια και άνετη ζωή, έρχεται αντιμέτωπη με μια πραγματικότητα που την τρομάζει και την βοηθάει να αντιληφθεί τις επιλογές της στις αληθινές τους διαστάσεις. Φανταζόταν ένα διαφορετικό τρόπο ζωής, “μια πλούσια χώρα με μοντέρνους ανθρώπους”, όπως λέει, και οι πρώτες εικόνες την απογοητεύουν. Εκείνο που φαίνεται να την ενοχλεί περισσότερο είναι ότι φτάνει στο σημείο να έχει ανάγκη βοήθειας ή μάλλον ελεημοσύνης, αφού περιγράφει πως ένιωθε “σαν ζητιάνος για ένα πιάτο φαΐ ” ! Η κοινωνική κάθοδος, ειδικά για όσες από τις μετανάστριες ανήκαν σε μία υψηλή τάξη, γίνεται αισθητή από την πρώτη στιγμή. Η Νίκη μιλώντας για τον ερχομό της στην Ελλάδα λέει:

“Δεν το είχα σκεφτεί ποτέ, ποτέ δεν το είχα σκεφτεί να 'ρθω στην Ελλάδα. Ξες γιατί, γιατί είχα μια ζωή το οποία δεν χρειαζόμουν την Ελλάδα. Μπορούσα να 'ρθω για διακοπές.”

Οι “διακοπές στην Ελλάδα” είναι κομμάτι του κοινωνικού γοήτρου που η κοπέλα χάνει, ενώ αντίθετα η “μετανάστευση στην Ελλάδα” της αποδίδει μια νέα κοινωνική θέση σαφώς πιο υποβαθμισμένη, και αυτό η Νίκη μοιάζει να το 'χει κατανοήσει πολύ καλά.

Για όσες είναι παντρεμένες, είτε έρχονται με το σύζυγό τους που είχε μεταβεί στην Αλβανία γι' αυτό ακριβώς το σκοπό, είτε αυτό είναι ο πρώτος άνθρωπος που τις υποδέχεται με το που φτάνουν. Ο προορισμός τους είναι καθορισμένος και δε χρειάζεται να περιπλανηθούν ψάχνοντας κάπου να μείνουν. Ρωτώντας τις για τις πρώτες εντυπώσεις από την Ελλάδα με το που φτάνουν, αρκετές από αυτές στέκονται σε στοιχεία του χώρου που τις εντυπωσιάζουν και είναι κάτι πρωτόγνωρο σε σχέση με τις ως τότε παραστάσεις τους. Τα πολλά φώτα, οι μεγάλοι δρόμοι, τα μαγαζιά, τα χωριά που “ήτανε καλύτερα από τα Τίρανα”, τραβούν την προσοχή και το ενδιαφέρον, ενώ ακόμη και τη στιγμή που μου τα αφηγούνταν αν και έχει περάσει τόσοσ καιρός, έβλεπα στα πρόσωπά τους τον ενθουσιασμό και τη χαρά μικρού παιδιού που θαμπώνεται από το καινούριο του παιχνίδι. Ωστόσο τα πολλά φώτα κάποτε σβήνουν και όλα φαίνονται μαύρα, για να χρησιμοποιήσω μια λέξη που εμφανίζεται συχνά στο λόγο τους. το σπίτι είναι συνήθως μικρό και σε άσχημη κατάσταση, λείπουν ακόμη και τα βασικά, όπως στρώμα για να κοιμηθούνε³³, ενώ η θλίψη και η μελαγχολία κυριαρχούν. Επειδή συνήθως οι γυναίκες δε βρίσκουν αμέσως δουλειά, μένουν όλη τη μέρα κλεισμένες στο σπίτι και έτσι η μοναξιά είναι η κατάσταση που περιγράφει καλύτερα και συχνότερα αυτή την περίοδο της πρώτης εγκατάστασής τους στην Ελλάδα.

Ελένη: “Στην αρχή, όταν ήρθα, Λαμπιρία, νόμιζα ε στην Ελλάδα, στην Ελλάδα, είπα εγώ τι θα είναι! Μετά δεν μ' άρεσε όταν ήρθα στην αρχή. Στο σπίτι έμενα μόνο με τον Άγγελο (το γιο της) στη δουλειά δεν πήγαινα, παρέα δεν είχα, να μένεις μόνη σου στο σπίτι. Να περιμένεις το Νίκο (το σύζυγό της) όταν θα 'ρθε τρεις τέσσερις η ώρα από τη δουλειά και να βγαίνουμε έξω.

³³ Όπως μου είπε μια γυναίκα, όταν πρωτοήρθε το σπίτι ήταν εντελώς άδειο. Ευτυχώς ένας γείτονας τους έφερε ένα στρώμα, στο οποίο κοιμόταν κατά πλάτος τέσσερα άτομα. οι συνθήκες αυτές επικράτησαν για αρκετό διάστημα μέχρι να βγάλουνε κάποια λεφτά και να αγοράσουνε έναν πρώτο εξοπλισμό για το σπίτι.

Αυτή δεν ήταν ζωή. Εγώ, έφευγε ο Γιάννης, περίμενα στο παράθυρο να κοιτάω την ώρα, πάει δύο, πάει τρεις, πάει τέσσερις, τότε θα 'ρθει; Δούλευε και υπερωρία ο Γιάννης τότε, ΠΟΤΕ θα 'ρθει εδώ;”

Καθώς ο άντρας έχει τη δυνατότητα μέσω της δουλειάς να δημιουργήσει ένα δίκτυο κοινωνικών σχέσεων που του επιτρέπει να έρθει σε επαφή με την κοινωνία υποδοχής, να γνωρίσει τους όρους λειτουργίας της και να προσπαθήσει να συνδιαλλαχθεί μαζί τους, η γυναίκα μετανάστρια μέχρι να βρει δουλειά σχεδόν αποκλείεται από όλη αυτή τη διαδικασία. Σημαντικό ρόλο σ' αυτό παίζει και η μη γνώση της ελληνικής γλώσσας, ένα ζήτημα που ανακύπτει στο λόγο όλων των γυναικών και παρουσιάζεται ως η βασική αιτία των δυσκολιών που αντιμετώπισαν, καθώς και της καθυστέρησης προσαρμογής τους στο νέο περιβάλλον.

Δήμητρα: “Εμείς δεν ξέραμε ούτε να μιλάμε, δηλαδή περνούσανε οι γείτονες μπροστά μας, μας μιλούσανε και εμείς δεν ξέραμε τι να τους απαντήσουμε. Μόνο την καλημέρα ξέραμε και, πολλές φορές έλεγα θέλω να φύγω και θέλω να φύγω...”

Πραγματικά συνειδητοποίησα το πώς ένιωθαν αυτές οι γυναίκες –και βέβαια σε ένα ελάχιστο βαθμό και κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες- όταν έτυχε να βρεθώ σε μία συνεδρίαση του συλλόγου των Αλβανών μεταναστών στο Βόλο, όπου όλη η συζήτηση γινόταν φυσικά στην αλβανική γλώσσα, στην οποία εγώ δεν είχα πρόσβαση και δε μπορούσα να κατανοήσω. Ξαφνικά αισθάνθηκα αποκλεισμένη και σε μειονεκτική σαφώς θέση. Το ίδιο συνέβαινε κάθε φορά που βρισκόμουν σε μια παρέα και όσοι συμμετείχαν ξεκινούσαν να μιλάνε στα αλβανικά. Ωστόσο εγώ είχα το πλεονέκτημα ο “αποκλεισμός” να μην είναι ολικός αφού οι υπόλοιποι μπορούσαν να μιλήσουν ελληνικά και να κατανοήσουν τα όσα έλεγα και εξάλλου οποιαδήποτε στιγμή μπορούσα να ανατρέψω τα δεδομένα και να βρεθώ σε χώρο και με ανθρώπους που μοιραζόμασταν τον ίδιο γλωσσικό κώδικα. Οι γυναίκες όμως μετανάστριες, στην αρχή του ερχομού τους δεν είχαν αυτή τη δυνατότητα ή μάλλον την πολυτέλεια. Η αδυναμία επικοινωνίας τις αποκλείει από σημαντικές σφαίρες της κοινωνικής ζωής, εντείνει την αποξένωση και ταυτόχρονα τις εξαναγκάζει σε άμεση εξάρτηση από το ανδρικό μέλος της οικογένειας (είτε πρόκειται για το σύζυγο ή για τον πατέρα), με τον τελευταίο να γίνεται ο αναγκαίος διαμεσολαβητής με τον “έξω κόσμο”. Ο άνδρας γίνεται εκφραστής των αναγκών και των “θέλω” τους, κυρίαρχος της δημόσιας ζωής

και εκπρόσωπος τους. ουσιαστικά, δεν έχουν την δυνατότητα να διαχειριστούν την πραγματικότητα και όλα όσα βιώνουν είναι μια “μετάφραση” αυτής. Η σκηνή εκτυλίσσεται μπροστά τους και οι ίδιες διαβάζουν απλά τους υπότιτλους, εν και συχνότερα οι τελευταίοι λείπουν από την ταινία.

Πολλές μαθαίνουν τη γλώσσα μέσα από την τηλεόραση, άλλες από τα παιδιά τους που πηγαίνουν σχολείο, ενώ μία μόνο μου ανέφερε ότι παρακολούθησε τα μαθήματα εκμάθησης της ελληνικής που οργάνωσε ο δήμος Βόλου. Μάλιστα δύο νεότερες κοπέλες μου είπαν ότι ντρεπόταν να συνεχίσουν το σχολείο εδώ, η μία γιατί θα αναγκαζόταν να πάει στο δημοτικό μαζί με πολύ μικρότερα παιδιά και έτσι θα αισθανόταν μειονεκτικά –η ίδια ήταν τότε γύρω στα δεκαπέντε με δεκαέξι- και η άλλη εξαιτίας των σχολίων και της κριτικής που θα δεχόταν από τα άλλα παιδιά λόγω της καταγωγής της από την Αλβανία.

Νίκη: “Α. αυτή στην Αλβανία τι θέλει για να ‘ρθει μωρέ από ‘κει; Καταλαβαίνεις και δεν ήθελα να αρχίσω σχολείο, λέω καλύτερα τη δουλειά προτιμώ την δουλειά.”

Η γυναίκα αυτή αποφεύγει να ενεργοποιήσει αντιδράσεις ή και την αποδοκιμασία των γηγενών και προτιμά να προσαρμοστεί στην εικόνα και τα πρότυπα που η ελληνική κοινωνία έχει σχηματίσει για την ίδια, εξαιτίας της ετερότητας και των προϊδεάσεων που η τελευταία προκαλεί. (Πετρονώτη, 1998:165)

Τον πρώτο καιρό της προσαρμογής όλη αυτή η δύσκολη κατάσταση δημιουργεί προβλήματα και στη σχέση τους με τον άνδρα (για όσες είναι παντρεμένες). Οι πολλές ώρες δουλειάς εκείνου που τον κρατούν μακριά από το σπίτι και την οικογένειά του και ταυτόχρονα το περιορισμένο πεδίο δράσης των γυναικών, προκαλεί αδιέξοδα και εντάσεις. Εξαρτώνται άμεσα και αποκλειστικά από αυτόν, αφού κανείς από το άμεσο οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον δεν είναι κοντά τους. Πολλές φορές θυμώνουν και εξοργίζονται μαζί του, θεωρώντας τον υπεύθυνο για την εξέλιξη και την τωρινή κατάσταση της ζωής τους. η Βασιλική, όπως φαντάζομαι και αρκετές άλλες σαν και αυτή, δεν καταφέρνουν να φέρουν μαζί τους στην Ελλάδα (τουλάχιστον για ένα διάστημα στην αρχή) και το ή τα παιδιά τους. αυτό δημιουργεί ένα επιπλέον άγχος και πολλές ενοχές. Η ιδιότητα της μάνας, μαζί με όλες τις ποιότητες και τις αξίες που κουβαλά η έννοια αυτή –ορισμένες και κοινωνικά επιβεβλημένες- αναδεικνύεται πιο ισχυρή και από την ιδιότητα της συζύγου ή της γυναίκας. Η προσωρινή απώλεια του παιδιού, επηρεάζει άμεσα την ψυχολογία τους

και επιπλέον τους δημιουργεί τύψεις καθώς, ειδικά σε μια πατριαρχική κοινωνία όπως η αλβανική, η μάνα που αφήνει το παιδί της είναι κοινωνικά απορριπτέα. Από την άλλη παραπονιούνται ότι ο άντρας τους δε μπορεί να τις καταλάβει και να νιώσει τον πόνο τους στον ίδιο βαθμό, ενώ συχνά του αποδίδουν και ευθύνες για ότι τους συμβαίνει. Περιγράφοντας τα όσα βίωσε τον πρώτο καιρό, λόγω της απόστασής της από την κόρη της, η Βασιλική λέει:

“Ο Χρήστος (ο άντρας της) δεν έδειχνε εμένα τι σκεφτότανε, γιατί ήξερε ότι εγώ ήμουνά πάρα πολύ πληγωμένη. Και έτσι απομακρυνθήκαμε και οι δύο. Πάρα πολύ. Δε μιλούσαμε, δεν συζητούσαμε, καμιά φορά τον μισούσα τόσο πολύ που έλεγα γιατί δεν κάνει κάτι, χωρίς να ξέρω πώς θα βρει αυτόν τον τρόπο να κάνει κάτι, για να φέρει το παιδί πίσω.”

Γενικά τα πράγματα αρχίζουν και καλυτερεύουν για τις περισσότερες από τις γυναίκες με τις οποίες μίλησα, με το που βρίσκουν κάποια δουλειά. Τουλάχιστον βγαίνουν από το χώρο του σπιτιού και προσπαθούν να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες. Βέβαια η ένταξή τους στην αγορά εργασίας δεν είναι κάτι ούτε τόσο απλό ούτε χωρίς προβλήματα. Γι’ αυτή ακριβώς τη σχέση τους με την εργασία θα μιλήσω στο επόμενο κεφάλαιο.

5. Γυναίκες και Εργασία

Το θέμα αυτό είναι από τα πιο σημαντικά όταν μιλάμε για τις γυναίκες μετανάστριες από την Αλβανία, αφού αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη συγκρότηση της ταυτότητάς τους, επίσης γόνιμο περιβάλλον για τη δημιουργία και συντήρηση στερεοτύπων απέναντί τους, ενώ είναι από τα βασικά πεδία δράσης όπου οι μετανάστριες έρχονται σε επαφή με τους γηγενείς και αναπτύσσουν σημαντικές σχέσεις. Σημαντικές γιατί θα μας επιτρέψουν να δούμε πώς οι δύο ομάδες αντιλαμβάνονται και περιγράφουν η μία την άλλη και πώς μέσα από απλές και συμβολικές πρακτικές αντικατοπτρίζονται γενικευμένες συμπεριφορές και στάσεις. Τι αισθήματα αναπτύσσονται κυρίως από την πλευρά των μεταναστριών, κατά πόσο η δουλειά παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή τους και πώς συντελεί αρχικά στην εικόνα που έχει η ελληνική κοινωνία για αυτές. Κατά δεύτερο πώς οι ίδιες βλέπουν τον εαυτό τους μέσα στην εργασία και αν η δουλειά σχετίζεται καθόλου με τη θέση και

το ρόλο τους στην κοινωνική πραγματικότητα, τόσο την ελληνική όσο και την αλβανική.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, με την όλο και περισσότερη ελαστικοποίηση και αποδιοργάνωση της εργασίας γενικότερα, παρατηρείται, ιδίως στην Ευρώπη, το κοινωνικό φαινόμενο της αύξησης των άτυπων μορφών εργασίας, ιδίως στον κοινωνικό χώρο των μεταναστών χωρίς άδεια παραμονής ή εργασίας (Ψημμένος, 1995:174). Οι εργάτες αυτοί, γυναίκες και άντρες, προσφέρουν την εργασία τους σε τομείς που οι γηγενείς αρνούνται να δουλέψουν, είτε γιατί οι συνθήκες είναι πολύ σκληρές και οι αποδοχές αναλογικά χαμηλές, είτε γιατί συνήθως οι εργασίες αυτές είναι κοινωνικά υποβαθμισμένες. Μέσα στο πλαίσιο αυτό οι Αλβανίδες μετανάστριες, ιδίως στον αστικό χώρο, ασχολούνται συνήθως με δραστηριότητες όπως οικιακή βοήθος, καθαρισμούς κτιρίων και οικιών, φύλαξη μικρών παιδιών και ηλικιωμένων, και άλλες δραστηριότητες που συνήθως, πριν από την αύξηση του μεταναστευτικού πληθυσμού, γινόντουσαν από τους ίδιους τους γηγενείς, που σήμερα απασχολούν τις Αλβανίδες (Ψημμένος, 1995:175). Ειδικά στην Ελλάδα, η τόσο μεγάλη ζήτηση για οικιακή εργασία από γυναίκες μετανάστριες, πρέπει να συσχετιστεί με συγκεκριμένες αλλαγές στην ελληνική κοινωνία. Κατ' αρχήν με την αύξηση του φαινομένου της αστικοποίησης και της εσωτερικής μετανάστευσης τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, η αγροτική ύπαιθρος ερημώνει, η διευρυμένη οικογένεια αποδυναμώνεται, τα νέα ζευγάρια έρχονται στην πόλη ενώ στα χωριά μένουν μόνο οι ηλικιωμένοι, που δεν έχουν πλέον κάποιον για να τους φροντίσει. Ωστόσο η αυξημένη σημασία που αποδίδεται στην Ελλάδα στο θεσμό της οικογένειας και στην υποχρέωση των παιδιών να φροντίσουν τους γονείς τους στα γεράματά τους, ωθεί στην πληρωμή κάποιας γυναίκας για να αναλάβει το συγκεκριμένο καθήκον. Ενώ όμως σε τέτοιες δουλειές απασχολούνταν παλιότερα γυναίκες από αγροτικές περιοχές, με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την απόκτηση ανώτερης μόρφωσης, οι γυναίκες αυτές αρνούνταν να δουλεύουν σ' αυτόν τον υψηλά στιγματισμένο τομέα (G. Lazaridis, 2000: 56). Επιπλέον με την έξοδο πολλών γυναικών στην αγορά εργασίας και τις αυξημένες αρμοδιότητες που καλούνται να αναλάβουν, δεν έχουν αρκετό χρόνο για τη φροντίδα του σπιτιού και των παιδιών. Υπολογίζεται ότι μεταξύ 1983 και 1991 ο αριθμός των εργαζομένων γυναικών αυξήθηκε κατά 10% (G. Lazaridis, 2000:57). Όλα αυτά τα κενά λοιπόν που δημιουργούνται σε τομείς της ελληνικής κοινωνίας, έρχονται να καλύψουν οι γυναίκες μετανάστριες που στην περίπτωση ιδίως της οικιακής βοηθού αποτελούν και

ένα είδος συμβολικού κεφαλαίου για την ελληνική οικογένεια που τις απασχολεί και κυρίως για τις εργοδότριές τους (I. Psimmenos and K. Kassimati, 2002).

Όπως μου εξηγεί η Βασιλική³⁴ πριν ακόμη έρθει στην Ελλάδα, γνώριζε και είχε πειστεί πως η επαγγελματική δραστηριότητά της στη νέα χώρα δε θα σχετιζόνταν με αυτή στην Αλβανία ή με το αντικείμενο σπουδών της. Ωστόσο όπως λέει περίμενε να βρει τουλάχιστον κάποια δουλειά σε εργοστάσιο ή σε παρόμοιο χώρο στον ιδιωτικό τομέα. Η απογοήτευσή της είναι παραπάνω από εμφανής όταν μου αφηγείται πως τελικά δε βρήκε τίποτα τέτοιο αλλά αντίθετα τα πράγματα ήταν πολύ διαφορετικά. Έτσι, στην αρχή αποφεύγει να εργαστεί μάλλον γιατί οι δουλειές που προσφέρονται δεν την ελκύουν. Γενικά είναι άνθρωπος, με μεγάλες δυνατότητες, πράγμα το οποίο η ίδια γνωρίζει καλά, και αρκετές φιλοδοξίες. Παρόλα αυτά, η πραγματικότητα την προσγειώνει και αποφασίζει να εργαστεί ως καθαρίστρια σε σπίτια. Αναφερόμενη στους λόγους που την παρακινούν λέει:

“Για πρώτη φορά όταν πήγα στη δουλειά πρώτα πήγα μόνο για τα λεφτά και δεν σκέφτηκα τίποτα άλλο. Πήγα μόνο για τα λεφτά. Και δεύτερον πήγα για να βγω απ’ αυτή την καθημερινότητα που ήμουν μόνο μια γυναίκα κλεισμένη σε τέσσερις τοίχους.³⁵ Και ήθελα ό,τι δουλειά να ήτανε, απλά να ήταν τίμια δουλειά...”

Ρωτώντας τη στην αρχή της γνωριμίας μας τι δουλειά κάνει, μου απάντησε ότι κάποιες φορές πηγαίνει και προσέχει μικρά παιδιά. Το ίδιο και ύστερα από κάποιο διάστημα γνωριμίας μας που πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη, με τα ίδια λόγια περιγράφει τη δουλειά την οποία περιστασιακά εξασκεί. Ωστόσο σε κάποια από τις πολλές συζητήσεις μου με την εκπρόσωπο του συλλόγου, μου είπε *“και η Βασιλική σπίτια καθαρίζει”*. Αμέσως σκέφτηκα την κουβέντα που είχα με τη Βασιλική και την απάντηση που εκείνη μου είχε δώσει. Κατάλαβα ότι η γυναίκα αυτή δεν ένιωθε και πολύ άνετα με τη δουλειά που έκανε, προφανώς λόγω των αξιολογήσεων που αποδίδονται συνήθως στις γυναίκες που εξασκούν τέτοια επαγγέλματα –αμόρφωτες, ανειδίκευτες, προερχόμενες από χαμηλή κοινωνική τάξη- και τις οποίες η ίδια προσπαθούσε να αποφύγει. Πρόκειται για γυναίκα με αρκετά υψηλό μορφωτικό επίπεδο και με πολλαπλά ενδιαφέροντα και την οποία εξάλλου εγώ είχα γνωρίσει ως δασκάλα εκμάθησης της αλβανικής γλώσσας σε παιδιά μεταναστών από την

³⁴ Η Βασιλική πριν έρθει στην Ελλάδα εργαζόταν ως καθηγήτρια.

Αλβανία. Η ιδιότητα αυτή της απέδιδε ένα αρκετά υψηλό γόητρο, τόσο μέσα στην νέα αλβανική κοινότητα όσο και απέναντί μου, το οποίο η ίδια προσπαθούσε να διατηρήσει και να περιφρουρήσει όσο μπορούσε. Η φύλαξη μικρών παιδιών ήταν σαφώς πιο κοντά στο επάγγελμά της ως δασκάλα και ασφαλώς όχι τόσο αρνητικά επιφορτισμένο, όσο η εργασία της καθαρίστριας. Άλλωστε τα παρακάτω λόγια της δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία για το πώς νιώθει για τη δουλειά της και για το ότι και η ίδια οικειοποιείται κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις της εργασίας, που τις περισσότερες φορές κατασκευάζονται από την κυρίαρχη κοινωνία.

“Και τώρα που έχουν περάσει τόσα χρόνια, και πηγαίνω και δουλεύω καμιά φορά, λέω τι κάνω εγώ; Εγώ μπορώ να δώσω περισσότερα, μπορώ να προσφέρω κάτι στην κοινωνία, σ’ αυτό τον κόσμο. Γιατί εγώ χαλάω εδώ το χρόνος δεν έχω πρόβλημα να δουλέψω ποτέ γιατί εγώ είμαι, πώς να το πω, παιδί που έχω μεγαλώσει σε άσχημες καταστάσεις, αλλά καμιά φορά λέω γιατί. Μόνο αυτό το γιατί. Μπορώ να προσφέρω περισσότερα και το νιώθω αυτό.”

Η γυναίκα αυτή από τη στιγμή που τελείωσε το πανεπιστήμιο στην Αλβανία ξεκίνησε κατευθείαν να δουλεύει ως δασκάλα. Είχε συνηθίσει λοιπόν να εξασκεί κάποιο επάγγελμα και να είναι οικονομικά ανεξάρτητη σε ένα βαθμό. Όπως λέει, “εγώ πάντα χρειάζομαι τα έξοδά μου να τα βγάλω πέρα μόνη μου”! Το πρώτο διάστημα λοιπόν που μένει χωρίς δουλειά νιώθει ότι δεν προσφέρει στην οικογένεια και τον εαυτό της και ότι εξαρτάται από τον άνδρα της. Ωστόσο το είδος της δουλειάς που αναγκάζεται να κάνει, της προκαλεί θλίψη και απογοήτευση, γιατί νιώθει ότι είναι κατώτερη από τις ικανότητες και τα προσόντα που η ίδια διαθέτει. Αν και οικονομικά ‘ανεβαίνει’, δε συμβαίνει το ίδιο και κοινωνικά. Στερείται της αποδοχής και της αναγνώρισης που θα απολάμβανε υπό κανονικές συνθήκες αν εξασκούσε το επάγγελμά της. Δεν είναι τυχαίο ότι με όλες σχεδόν τις γυναίκες που μίλησα όταν τις ρωτούσα για τη δουλειά που κάνουν, μου απαντούσαν χαμηλόφωνα. Καταλάβαινα ότι αισθάνονταν αμήχανα, ντροπέταν ή και ένιωθαν άσχημα και σε μειονεκτική θέση, ειδικά απέναντί μου που ήξεραν ότι σπούδαζα, και λόγω αυτής μου της δραστηριότητας με τοποθετούσαν ανώτερα στην κοινωνική ιεραρχία. Εγώ υποτίθεται ήμουν μια γυναίκα μορφωμένη, που θα ασκούσε κάποιο επάγγελμα με κύρος στην ελληνική κοινωνία (οι περισσότερες πίστευαν ότι είμαι δασκάλα), ενώ εκείνες ως

³⁵ Η ειρωνεία είναι ότι πηγαίνοντας για δουλειά αντί να ξεφύγει από τους τέσσερις τοίχους του σπιτιού, πάλι κλείνεται μέσα σε αυτούς.

καθαρίστριες ή οικιακές βοηθοί συνοδεύονταν από αξιολογήσεις, όπως αμόρφωτες, ανειδίκευτες, χαμηλού νοητικού επιπέδου και ανίκανες να κάνουν οτιδήποτε άλλο, πιο αξιόλογο και με μεγαλύτερο κύρος.

Η απαξίωση της δουλειάς που κάνουν, φαίνεται στα λόγια όλων των γυναικών μεταναστριών. Η Νίκη μιλώντας για τα παιδικά της χρόνια και για την αδερφή της αναρωτιέται:

“Αυτά σπούδαζε και το ένα και το άλλο και τι σπούδαζε τι το ήθελε (γέλια) για να έρχεται ή τώρα έρχεται και καθαρίζει σπίτια εδώ πέρα...”

Η μειωμένη εκτίμηση που τρέφουν για το είδος της απασχόλησης συνδέεται με την κοινωνική θέση που αυτή τους αποδίδει και με την αλλαγή σε σχέση με την προηγούμενή τους κατάσταση. Η αλλαγή αυτή στις περισσότερες, αν όχι όλες, τις περιπτώσεις συνεπάγεται την κοινωνική κάθοδο αυτών των γυναικών. Ακόμη κι αν πολλές απασχολούνταν στα χωράφια και σε γεωργικές εργασίες πριν μεταναστεύσουν στην Ελλάδα, η τωρινή τους επαγγελματική δραστηριότητα τους στερεί σημαντικότερο κομμάτι κοινωνικής αναγνώρισης. Πρώτον γιατί στην Ελλάδα εκτός από καθαρίστριες είναι και ‘ξένες’ και επιπλέον προσωπικά εξαρτημένες από την εργοδότη, και δεύτερον γιατί στην Αλβανία μεγάλο μέρος της οικονομίας στηρίζονταν στη γεωργία η απασχόληση των γυναικών στο γεωργικό τομέα αποτελούσε μια μορφή κανονικότητας για την κοινωνία, ενώ όσες δούλευαν επί καθεστώσ Χότζα ήταν μισθωτές σε γεωργικούς συνεταιρισμούς και απολάμβαναν πολλά προνόμια.

Όσον αφορά τις σχέσεις των γυναικών από την Αλβανία με τους γηγενείς που τις απασχολούσαν στα σπίτια τους, οι ίδιες έχουν να μου αναφέρουν πάρα πολλά περιστατικά, που λιγότερο ή περισσότερο δείχνουν κατά κύριο λόγο την ανάγκη και την προσπάθεια της κυρίαρχης ομάδας να επιβληθεί και να ισχυροποιήσει τη θέση της. Μέσα στο χώρο του σπιτιού, όπως και κατ’ επέκταση στην κοινωνία, πρέπει να γίνει απόλυτα κατανοητό ποιος είναι ο κυρίαρχος και ποιος ο εξαρτημένος, ποιος αποφασίζει και ποιος απλά υποτάσσεται και υπακούει (Πετρονώτη, 1998:162). Τα όρια θα πρέπει να είναι σαφώς διαχωρισμένα και οι αποστάσεις οφείλουν να τηρούνται έτσι ώστε ο έλεγχος έναντι της μεταναστευτικής ομάδας να είναι πιο αποτελεσματικός. Οι πρακτικές που ενεργοποιούνται στο χώρο της δουλειάς από την πλευρά των γηγενών, και που κρύβουν τέτοιες αντιλήψεις, είναι περισσότερο

συμβολικές. Μια παρατήρηση για παράδειγμα από την αφεντικίνα για μια λάθος τοποθέτηση ενός πράγματος, δε φανερώνει απλά θυμό για μια τυχόν αμέλεια αλλά μια προσπάθεια διατήρησης του ελέγχου και της εξουσίας, που η αφεντικίνα νιώθει ότι προς στιγμή χάνει. Αρκετές γυναίκες για παράδειγμα μου είπαν ότι προτιμούσαν να δουλεύουν σε τσιπουράδικο³⁶ ως καθαρίστριες ή λαντζέρισσες, καθώς εκεί δεν υπήρχε η άμεση επίβλεψη του εργοδότη να τους λέει συνέχεια τι να κάνουν και πώς να το κάνουν.

Ελένη: “Αλλά να πας σε σπίτι, άλλη θέλει έτσι, άλλη θέλει έτσι, άλλη θέλει... (σιωπή) Αλλά εκεί ξέρεις, ήξερα τι να κάνω. Πήγαινα το πρωί έντεκα η ώρα μέχρι πέντε η ώρα, ήξερα τι να κάνω. Και ξεκινούσα κατευθείαν τάκα τάκα και άντε.”

Στην πραγματικότητα, αυτό που υπονοεί είναι ότι στο χώρο του σπιτιού νιώθει άσχημα επειδή η μειονεκτική της θέση είναι πιο εμφανής ή μάλλον επειδή η αφεντικίνα φροντίζει να μην αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης και παρερμηνειών. Η επιβολή από την τελευταία της δικής της ‘τάξης’ μέσα στο σπίτι και το ‘δικαίωμά’ της να απαιτεί, φανερώνει την εξουσία των εργοδοτριών έναντι των γυναικών οι οποίες ‘δεν μπορούν’ και πιστοποιούν τις ‘αξεπέραστες’ διαφορές μεταξύ ανώτερων και κατώτερων πολιτισμών (Πετρονώτη, 1998:222).

Το περιστατικό που μου αφηγήθηκε η Ελένη και που συνέβη την πρώτη φορά που πήγε σε μια δουλειά φανερώνει νομίζω με τον πιο παραστατικό τρόπο, αυτό το παιχνίδι εξουσίας ανάμεσα στις γυναίκες αφεντικίνες και τις γυναίκες μετανάστριες και τον αγώνα των πρώτων να διατηρήσουν τη θέση ισχύος που έχουν. Όπως μου είπε θα πήγαινε να καθαρίσει το σπίτι που μόλις είχε βάψει ο άντρας της. Ήταν τον πρώτο καιρό που είχε έρθει στην Ελλάδα και τα μόνα ρούχα που είχε ήταν δύο φορέματα και κάποιες φούστες και μπλούζες που της είχε δώσει μια γειτόνισσά της. Φόρεσε λοιπόν μια φούστα και μια μπλούζα -αφού όπως μου εξηγεί παντελόνι που ίσως θα ήταν πιο χρήσιμο και πρακτικό για τη δουλειά της δεν είχε συνηθίσει να φοράει στην Αλβανία- και πήγε να καθαρίσει. Από εδώ και πέρα έχει νομίζω μεγαλύτερο ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε την αφήγηση μέσα από τα ίδια τα λόγια της γυναίκας αυτής.

³⁶ Η απασχόληση σε τσιπουράδικα, συνήθως βέβαια στην κουζίνα και όχι σε άμεση επαφή με τους πελάτες, είναι επίσης συνηθισμένη για την πόλη του Βόλου όπου τέτοιου είδους μαγαζιά αφθονούν.

“Και πήγα εγώ, είχα και τη τσάντα, είχα πάρει κάτι παπούτσια παλιά. Γιατί πήγα με πέδιλα. Τότε δεν είχα και λεφτά να αγοράσω Λαμπιρία, να σου πω... Και πήγα εγώ. Χτενισμένη πήγα εγώ, με πήγε ο άντρας μου με μηχανάκι. Είχα χτενίσει τα μαλλιά, ήταν μακριά σαν τα δικά σου και είχα βάλει λίγο κραγιόν καφέ. Μόλις πάω εκεί εγώ, και το λέει ο άντρας μου:

-Καλημέρα, καλημέρα, αυτή είναι η γυναίκα μου.

-Ααα! Δεν το κατάλαβα καλά! Τώρα εγώ δεν καταλαβαίνω ποιος είναι η κυρία, ποιος είναι αυτός που θα καθαρίσει. Με έρθει η κοπέλα με κραγιόν και θα καθαρίσει; ”

Για τη γυναίκα εργοδότρια δεν είναι η εμφάνιση της Ελένης που ουσιαστικά δημιουργεί το πρόβλημα, αλλά οι συνδηλώσεις της. Η καλοντυμένη, περιποιημένη και φροντισμένη γυναίκα μετανάστρια ανατρέπει την κυρίαρχη εικόνα και τις προϊδέασεις της εργοδότριας και θέτει σε κίνδυνο τα όρια και περιθώρια. Οι ρόλοι πρέπει να είναι σαφώς διαχωρισμένοι και πρέπει να είναι ορατό από την πρώτη στιγμή ποιος είναι ο κυρίαρχος και ποιος ο υποτελής, με λίγα λόγια ποιος είναι ανώτερος και ποιος κατώτερος. Προσπαθώντας να αντιπαρέρθει τέτοιες συμπεριφορές και αρνητικές αξιολογήσεις, η γυναίκα μετανάστρια αντιπαράβαλλε ψυχικά πλεονεκτήματα: “εγώ μπορεί να είμαι που θα καθαρίσω, αλλά είμαι κυρία στην καρδιά”.

Οι Αλβανίδες βρίσκονται πολύ κοντά στη γραμμή που χωρίζει το καθαρό από το βρώμικο εξαιτίας της «περιθωριακότητάς» τους ως «ξένων», της θρησκευτικής τους διαφοροποίησης και της πολιτισμικής καταγωγής τους, που αξιολογείται αυθαίρετα ως κατώτερη. Οι αρχικές εικόνες όσων μετανάστευαν από την Αλβανία, ρακένδυτοι, βρώμικοι, απεριποίητοι και ταλαιπωρημένοι, αποκόβονται από το πλαίσιο και τις συνθήκες που τις γεννούν, παίρνουν γενικευμένη μορφή και μετατρέπονται πολύ εύκολα σε στερεότυπα. Ακόμη και όταν αποκτούν σπίτια και οργανώνουν τη ζωή τους σε μια πιο μόνιμη βάση, η αίσθηση της βρωμιάς με την έννοια της μιαιρότητας είναι κυρίαρχη στη ρητορική που αναπτύσσουν οι γηγενείς. Πολλοί υποστηρίζουν ότι η ιδιαίτερη και άσχημη μυρωδιά που υποτίθεται πως έχουν σχετίζεται με το ότι δεν έχουν βαπτιστεί. Και όμως ένα τόσο παράλογο και αστήρικτο επιχείρημα είναι ικανό να συντηρήσει και να αναπαράγει αρνητικά πρότυπα στη βάση της διαφορετικότητας. Για τις γυναίκες Αλβανίδες επιπλέον, η ρυπαρότητα των καθηκόντων τους τις τοποθετεί στις χαμηλότερες βαθμίδες της κοινωνικής ή επαγγελματικής ιεραρχίας ή και πέρα από αυτήν, εφόσον αρμόδιος κριτής είναι το «δυτικό» μάτι, ανίκανο να δεχθεί την ετερότητα χωρίς να υποβιβάσει τους εκπροσώπους της (Πετρονώτη,

1998:215). Μέσα σε όλο αυτό το ιδεολόγημα ωστόσο κρύβεται μια αντίφαση. Θεωρούν τις Αλβανίδες βρώμικες και μολυσματικές³⁷, αλλά την ίδια στιγμή τις βάζουν στα σπίτια τους και τις αναθέτουν την διατήρηση της καθαριότητας και της τάξης μέσα σε αυτό. Οι μετανάστριες από την πλευρά τους για να ενισχύσουν τη θέση τους προτάσσουν τη νοικοκυροσύνη και την επιμέλειά τους απέναντι στην ακαταστασία και τις ακαθαρσίες που βλέπουν στα σπίτια που εργάζονται. Μιλώντας για την εργοδότηριά της μια γυναίκα Αλβανίδα μου τόνισε ότι παρότι είναι μορφωμένη, και μάλιστα γιατρός, όταν άνοιξε τις ντουλάπες της όλα τα ρούχα ήταν άτσαλα πεταμένα και γενικότερα το σπίτι της ήταν πολύ ακατάστατο. Περηφανεύτηκε μάλιστα ότι από τη στιγμή που άρχισε να δουλεύει στο σπίτι της, αποκατέστησε την τάξη και όλα πλέον είναι στη θέση τους. Το ίδιο και μια άλλη μετανάστρια, αφηγούμενη σε μια συζήτησή μας ένα τσακωμό με την αφεντικίνα της, μου είπε ότι η ίδια πάντα φοράει γάντια όταν κάνει τις δουλειές * εκείνη τη μέρα όμως η εργοδότηριά της δεν της είχε αγοράσει καινούρια γάντια, και αυτή ήταν και η αιτία του καβγά ανάμεσά τους. Απέναντι, λοιπόν, στη ρητορική και στις κατηγορίες που αναπτύσσουν οι γηγενείς εναντίον τους, οι γυναίκες μετανάστριες απαντούν αντιστρέφοντας τα επιχειρήματά της κυρίαρχης ομάδας και αποδίδοντάς τους χαρακτηρισμούς που στηρίζονται στην ίδια βάση.

Συνήθως οι Αλβανίδες που καθαρίζουν σπίτια σχετίζονται και συναλλάσσονται με τις επίσης γυναίκες εργοδότες. Αυτές είναι που τις προσλαμβάνουν, θέτουν τους όρους της εργασιακής συμπεριφοράς και είναι υπεύθυνες για τις οικονομικές παροχές. Αυτές επιπλέον είναι που έρχονται σε καθημερινή επαφή μαζί τους, τις επιβλέπουν και τις καθοδηγούν μέσα στο σπίτι, ενώ πολλές φορές έρχονται και σε σύγκρουση μαζί τους. Οι άντρες δεν εμπλέκονται σχεδόν καθόλου στα ζητήματα αυτά, τα οποία εξάλλου θεωρούν αρμοδιότητες της «νοικοκυράς». Οι Αλβανίδες πάντως φαίνεται να προτιμούν αυτό το διακανονισμό και μάλιστα συνήθως αποφεύγουν να αναπτύξουν οικειότητα με τους συζύγους των εργοδοτριών ή γενικότερα με τους άντρες του σπιτιού. Μερικές επιπλέον μου είπαν ότι δεν πηγαίνουν να καθαρίσουν όταν η αφεντικίνα λείπει από το σπίτι είτε επειδή ξέρουν ότι θα είναι εκεί ο άντρας της είτε γιατί μπορεί να γυρίσει ανά πάσα στιγμή και να

³⁷ Ο ερχομός και η παρουσία των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα εξάλλου, θεωρούνταν από την κοινή γνώμη (αλλά και από τον επίσημο λόγο που αναπτύσσονταν στα μέσα μαζικής ενημέρωσης) ως η βασική αιτία εμφάνισης και μετάδοσης διαφόρων μολυσματικών ασθενειών, με κυριότερη την ηπατίτιδα. Ανάλογες απόψεις αναπτύσσονται και για άλλες μειονοτικές ομάδες, όπως για παράδειγμα τους τσιγγάνους.

βρεθούν μόνες μαζί του. Αυτό συμβαίνει από τη μια γιατί φοβούνται του τι μπορεί να συμβεί και από την άλλη, για να κρατήσουν όλες τις απαραίτητες αποστάσεις προκειμένου να μην υπάρξουν υπόνοιες και παρερμηνείες. Καθώς βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, πρέπει να είναι πολύ προσεκτικές αφού η παραμικρή αφορμή είναι ικανή για να επιβεβαιώσει καλά εδραιωμένες προϋδεάσεις. Μέσα στο γενικότερο πλαίσιο περιθωριοποίησης των μεταναστών και απόδοσης σε αυτούς αρνητικών αξιολογήσεων θα πρέπει να εξηγήσουμε και τη θεώρηση των Αλβανίδων ως «εύκολων», έτοιμων να αρπάξουν κάθε ευκαιρία για σεξουαλική απόλαυση. Εκτός από την έλλειψη ηθικής που τους αποδίδουν, στοιχείο της πολιτισμικής κατωτερότητάς τους, πιστεύουν ότι η καταπίεση από την πατριαρχική κοινωνία στην οποία ζούσαν εξελίσσεται σε ελευθεριότητα με τον ερχομό τους στην Ελλάδα. Από τις γυναίκες με τις οποίες μίλησα μόνο μία μου εμπιστεύτηκε ότι είχε πέσει θύμα σεξουαλικής παρενόχλησης, ενώ κάποιες άλλες ανέφεραν ότι έχουν ακούσει παρόμοια περιστατικά και γι' αυτό οι ίδιες είναι πολύ προσεκτικές και επιφυλακτικές. Μου έκανε μάλιστα μεγάλη εντύπωση όταν κάποια μου είπε ότι τα δύο τελευταία χρόνια που ο γιος της έχει άντρα δάσκαλο στο σχολείο, δεν πηγαίνει εκείνη για να ρωτήσει για την επίδοσή του ή να πάρει τους βαθμούς του, αλλά στέλνει τον άντρα της (πράγμα το οποίο δε συνέβαινε όταν η εκπαιδευτικός ήταν γυναίκα).

Τις περισσότερες φορές πάντως οι γυναίκες αυτές νιώθουν ευγνωμοσύνη και υποχρέωση απέναντι στις γυναίκες και γενικά στις οικογένειες που τις απασχολούν στα σπίτια τους. Αναφέρονται στην εμπιστοσύνη που τους δείχνουν, στη διαμεσολάβησή τους να τους βρύνε και άλλες δουλειές, στις συμβουλές που τους δίνουν να προσπαθήσουν να βρουν μια καλύτερη δουλειά και να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία. Από τη μεριά τους οι μετανάστριες για να τις ευχαριστήσουν αποφασίζουν να κάνουν διάφορες παραχωρήσεις. Μία από αυτές, και πιθανότερα η συχνότερη, είναι η βάφτισή τους και η αλλαγή του ονόματός τους.³⁸ Στις περισσότερες περιπτώσεις που άκουσα, οι γυναίκες αποφάσισαν να βαφτιστούν είτε αυτές είτε να βαφτίσουν τα παιδιά τους, όταν κάποια γυναίκα για την οποία δούλευαν τους το πρότεινε. Στην αρχή ήταν διστακτικές, αργότερα όμως σκέφτηκαν ότι οι άνθρωποι αυτοί τους έχουν βοηθήσει και έτσι αυτός ήταν ένας τρόπος για να τους δείξουν την εκτίμησή τους αλλά και για να εξασφαλίσουν ή να διατηρήσουν την

³⁸ Στην περίπτωση αυτή έχουμε την ανάπτυξη του πατερναλισμού ως μια άλλη μορφή εξουσίας, που υιοθετείται από την κυρίαρχη ομάδα. Επιπλέον η αλλαγή του ονόματος ως τακτική που επιβάλλεται

εύνοιά τους. Όταν ρώτησα τη Βασιλική για το πώς ένιωθε με τη βάφτισή της μου είπε:

“Επειδή έβλεπα ότι η νονά μου με είχε βοηθήσει, ότι αυτή ήθελε να με βάλει απλό ένα όνομα, δεν είναι κακό έλεγα που θέλει να με βάλει, ας λεγόμενα εγώ αλλιώς, ήθελα.”

Από την πλευρά των γηγενών η κίνηση αυτή αποτελεί άλλη μια προσπάθεια απόλυτης κυριαρχίας επάνω στη μεταναστευτική ομάδα. Η ένταξη στο χριστιανικό δόγμα και η αλλαγή του ονόματος δε σημαίνει βέβαια την κοινωνική αποδοχή του αλβανικού πληθυσμού, αλλά το βασικότερο μέσο ηθικής κυριαρχίας, «όπου ο Αλβανός μετανάστης παρομοιάζεται σαν ‘άτακτο παιδί’ που χρειάζεται καθοδήγηση και ‘πατρική (στην περίπτωση μας μητρική) προστασία’» (Ψημμένος, 1995:187). Κατά ένα τρόπο εξαναγκάζουν τους μετανάστες σε μια διαδικασία απόρριψης του παρελθόντος τους, καθώς και στοιχείων της ταυτότητάς τους που δηλώνουν την καταγωγή τους και τονίζουν την ετερότητά τους. Από τη μεριά τους οι μετανάστες, στην προσπάθειά τους να βελτιώσουν τις σχέσεις τους με τους γηγενείς και τις συνθήκες παραμονής τους, επιλέγουν να προβούν σε κινήσεις που συμβολικά απεικονίζουν την αναγνώριση αξιών της ελληνικής κοινωνίας (Πετρονώτη, 1998:178). Πρέπει ωστόσο να τονιστεί ότι μιλάμε για προσπάθειες προσέγγισης από την πλευρά των μεταναστών ανάλογα με τα συμφέροντά τους και όχι για πλήρη άρνηση και αποκοπή από το παρελθόν τους και την ιστορία τους. Έτσι οι γυναίκες με τις οποίες μίλησα χρησιμοποιούν το ελληνικό τους όνομα στη δουλειά και στις σχέσεις τους με τους γηγενείς, συστήνονται ως Σοφία, Βασιλική, Μαρία, αλλά μέσα στο σπίτι και στις συναναστροφές τους με τους ομοεθνείς τους ξαναγίνονται η Αντλέβα, η Τεούτα και η Αριόλα.

Εκτός όμως από το χώρο της εργασίας, οι Αλβανίδες μετανάστριες ζουν και κινούνται και σε διάφορα άλλα πεδία της κοινωνικής ζωής. Βιώνουν την ελληνική πραγματικότητα, συμμετέχουν στις πολλαπλές εκφάνσεις της, υπάρχουν στο χώρο της πόλης και συναναστρέφονται με τους γηγενείς σε αρκετές δραστηριότητες και πρακτικές της καθημερινότητας τους. Αυτή τη συνάντηση των δύο ομάδων, της αλβανικής μεταναστευτικής (μέσα από τη σκέψη και την οπτική των γυναικών) και

στους μετανάστες από την Αλβανία εμφανίζεται μόνο στη Ελλάδα και σχετίζεται πιθανότατα με τη σύνδεση της βάφτισης και της ονοματοθεσίας με το χριστιανισμό.

της ελληνικής, την οποία θεωρώ πολύ σημαντική για την κατανόηση ποικίλων συμπεριφορών και στάσεων, θα προσπαθήσω να εξετάσω στο επόμενο κεφάλαιο.

6. Σημεία συνάντησης με τους Έλληνες: διαχείριση ταυτοτήτων μέσα από στάσεις απόρριψης και αποδοχής

Οι αλβανίδες μετανάστριες δεν εργάζονται μόνο στις δουλειές των Ελλήνων. Μένουν στα σπίτια τους, τους έχουν γείτονες, πηγαίνουν στο ίδιο σχολείο τα παιδιά τους, ψωνίζουν στα μαγαζιά τους, μερικές φορές διασκεδάζουν στα ίδια μέρη και παρευρίσκονται στις ίδιες εκδηλώσεις. Ειδικά στα πλαίσια της πόλης δεν υπάρχουν περιβάλλοντα, είτε χωρικά είτε κοινωνικά, που τυπικά η μία ομάδα να αποκλείεται από την άλλη. Σε όλες αυτές τις συναντήσεις εντός του μικρόκοσμου της καθημερινότητάς τους οι γυναίκες μετανάστριες από την Αλβανία προσπαθούν να εδραιώσουν σχέσεις εμπιστοσύνης, να διαχειριστούν αρνητικά στερεότυπα και εικόνες που κυκλοφορούν ευρέως και ισχυροποιούνται μέσω του τύπου και της τηλεόρασης και να συγκροτήσουν την ταυτότητά τους μέσα από διαδικασίες αποδοχής και απόρριψης αξιών, συμπεριφορών και θέσεων της ελληνικής κοινωνίας.

Από τις πρώτες τους γνωριμίες με Έλληνες ήταν συνήθως αυτή με τον ιδιοκτήτη ή την ιδιοκτήτρια του σπιτιού. Όπως μου λένε οι γυναίκες, οι περισσότεροι από αυτούς ήταν στην αρχή διστακτικοί για το αν έπρεπε να νοικιάσουν τα σπίτια τους σε Αλβανούς μετανάστες, όταν όμως γνώρισαν τις οικογένειές τους έγιναν λιγότερο επιφυλακτικοί και δέχτηκαν. Τα σπίτια στα οποία μένουν οι Αλβανοί μετανάστες είναι συνήθως παλιές μονοκατοικίες, αρκετά μικρές και έξω από το κέντρο της πόλης. Όσα επισκέφθηκα έμοιαζαν εξωτερικά μισοερειπωμένα, με έντονη υγρασία και πολλά προβλήματα δόμησης, δείγματα της χρόνιας εγκατάλειψής τους από τους ιδιοκτήτες τους. Οι γυναίκες τις οποίες γνώρισα, όταν τις επισκεπτόμουν στα σπίτια τους καταλάβαινα ότι ένιωθαν αρκετά άσχημα και προσπαθούσαν συνεχώς να δικαιολογηθούν για την κακή κατάσταση που αυτά παρουσίαζαν, και επιπλέον τόνιζαν τις αλλαγές που οι ίδιοι έχουν κάνει στη διάρκεια της διαμονής τους. Πολλές μάλιστα, όπως η εκπρόσωπος του συλλόγου και η δασκάλα εκμάθησης της αλβανικής σε παιδιά μεταναστών, απέφευγαν κάθε ευκαιρία να με καλέσουν σπίτι τους. Οι γυναίκες αυτές, λόγω των ιδιοτήτων τους κατείχαν μια ανώτερη θέση σε σχέση με τις υπόλοιπες και γνωρίζοντας προφανώς ότι το σπίτι είναι δείκτης κοινωνικού γοήτρου,

δεν ήθελαν να χαλάσουν την εικόνα που τόσο επίμονα προσπαθούσαν να φτιάξουν για τον εαυτό τους. Για τους ίδιους λόγους αλλά από την αντίθετη μεριά, μία γυναίκα που έχει καταφέρει να αγοράσει σπίτι στην πόλη του Βόλου και διατηρεί μια καλή οικονομική κατάσταση, ήταν πολύ πρόθυμη να με δεχτεί στο σπίτι της. Το σπίτι αυτό δεν είχε καμία σχέση με τα προηγούμενα που είχα επισκεφθεί. Πρόκειται για ένα καινούριο διαμέρισμα σε κεντρική πολυκατοικία, με όλες τις ανέσεις και τον εξοπλισμό που χαρακτηρίζει μια σύγχρονη ελληνική κατοικία. Η ίδια μάλιστα τόσο στις συζητήσεις μας όσο και στη συνέντευξη, τόνιζε συνεχώς το γεγονός ότι αυτή και η οικογένειά της κατάφεραν να αγοράσουν σπίτι και αυτοκίνητο, προφανώς ως ένα βασικό δείγμα της κοινωνικής τους ανέλιξης και της ενσωμάτωσής τους στα πρότυπα της ελληνικής ζωής.

Ωστόσο οι Αλβανίδες μετανάστριες συχνά μου αφηγούνταν τις αντιδράσεις των ιδιοκτητών όταν προέβαιναν σε κάποια επισκευή του σπιτιού, προκειμένου να βελτιώσουν κάπως τις συνθήκες διαβίωσής τους. Υποστηρίζουν ότι αυτό συμβαίνει γιατί ζηλεύουν που “βλέπουν τους Αλβανούς να προοδεύουν”. Το σπίτι παρουσιάζεται ως η απεικόνιση της ελληνικής κοινωνίας όπου οι ίδιες είναι «ξένες» και γι’ αυτό πρέπει να κάνουν ότι τους λένε. Οποιαδήποτε πρωτοβουλία και ελευθερία κινήσεων, ακόμη κι αν αξιολογείται θετικά, είναι κατακριτέα. Είναι μια ακόμη προσπάθεια της κυρίαρχης ομάδας να κρατήσει υπό τον έλεγχό της τους μετανάστες, περιθωριοποιώντας τους.

Ειρήνη: “Τι να λέω, μωρέ άσε! Είμαστε ξένες και θα κάνουμε όπως λένε δε... Δε μπορούμε και να προχωράμε μπροστά. Αν είσαι ξένος, δεν το έχεις δοκιμάσει αλλά, είσαι σαν ξένος. Δεν είσαι σα σπίτι σου, όπως λες, κάνω εγώ. Στο σπίτι μου κάνω όπως θέλω. Έτσι κάνει και ο άνθρωπος όταν είναι ξένος σε μια πόλη που ζει. Μας ζηλεύουν.”

Το περιστατικό αναφέρεται στα προβλήματα που αντιμετώπισε μια γυναίκα με την ιδιοκτήτρια του σπιτιού της, όταν προσπάθησε να φτιάξει μια κληματαριά για να ομορφύνει την αυλή της. Φαίνεται καθαρά ότι οι μετανάστες δεν είναι ελεύθεροι να ιδιοποιηθούν το χώρο διαμονής τους, αφού και εκεί η ιδιωτικότητα και η κυριότητα καταρρίπτονται. Ο «ξένος» είναι παντού «ξένος», ακόμη και μέσα στο σπίτι του.

Περίεργα βλέμματα και σχόλια στη θέα αυτών των γυναικών καθώς αφήνουν τα ίχνη τους μέσα στην πόλη, ενοχλούν και φέρνουν σε αμηχανία. Η ετερότητα τραβά

την προσοχή και ξενίζει, ειδικά στην αρχή, την ίδια στιγμή που οι ίδιες προσπαθούν να είναι «αόρατες» και να μην προκαλούν με τη διαφορετικότητά τους.

“Μόνο το πρόβλημα ήτανε ότι, ίσως μου φαινότανε εμένα, μπορεί να μην είναι αλήθεια αυτό ότι, όταν περνούσα με κοιτούσανε και έλεγαν: α, είναι Αλβανίδα! (σιωπή)”

Στην περίπτωση αυτή η ορατότητα των γυναικών (στην αρχή κυρίως λόγω των ρούχων τους) πυροδοτεί τις διακρίσεις, συνδέοντας, στο πλαίσιο σχέσεων κυριαρχίας, την ετερότητα με την κατωτερότητα (Πετρονώτη, 1998:161). Ειδικά σε αυτό το στάδιο της πρώτης περιόδου εγκατάστασής τους στην ελληνική κοινωνία, η εμφάνισή τους δεν επιδέχεται απόκρυψη και εύκολη διαχείριση της παρουσίας του «εαυτού» (Πετρονώτη, 1998:162). Καθώς όμως αρχίζουν να προσαρμόζονται στην ελληνική πραγματικότητα, προσπαθούν να καλύψουν τη διαφορετικότητά τους (που τόσα προβλήματα προκαλεί σε αυτές τις γυναίκες), επιμελούμενες της εμφάνισης και του ρουχισμού τους σύμφωνα με κυρίαρχα στην ελληνική κοινωνία πρότυπα. Για παράδειγμα, όπως μου είπαν, στην Αλβανία οι γυναίκες δεν συνήθιζαν να φοράνε παντελόνια, παρά μόνο φούστες και φορέματα.³⁹ Τις ίδιες όμως τώρα τις έβλεπα σχεδόν πάντα ντυμένες με παντελόνι και μάλιστα τις νεότερες αρκετά επηρεασμένες από την ελληνική μόδα. Η εξωτερική εμφάνιση τους δίνει τη δυνατότητα να περνάνε απαρατήρητες μέσα στο πλήθος, εγείροντας όσο το δυνατόν λιγότερα υποτιμητικά σχόλια.

Όμως όσο και αν προσπαθούν να αλλάξουν την εικόνα τους, τόσο την εξωτερική όσο και στοιχεία της ταυτότητάς τους, η αντιμετώπισή τους από τους Έλληνες δεν αλλάζει σημαντικά. Στην πραγματικότητα συνεχίζουν να τις περιφρονούν ή καλύτερα να τις αγνοούν όταν πρόκειται για οτιδήποτε άλλο εκτός από δουλειά. Σε καμία περίπτωση δε διαπίστωσα κάποια φιλία με Ελληνίδα, αφού κάτι τέτοιο θα σήμαινε αποδοχή των μεταναστριών με όρους ισοτιμίας. Αυτό ωστόσο δεν επιθυμείται από τους γηγενείς. Μπορεί να τις χαιρετάνε στη γειτονιά και στο δρόμο, να τους μιλάνε όταν συναντιούνται με τα παιδιά τους στο χώρο του σχολείου, αλλά δεν επιδιώκουν να τις γνωρίσουν καλύτερα ούτε και να τις εντάξουν στην παρέα τους. Με τους μόνους Έλληνες που οι σχέσεις τους είναι πιο στενές και με τους οποίους

³⁹ Βέβαια, όπως μου τόνισαν, αυτό συνέβαινε την εποχή που οι ίδιες ήταν στην Αλβανία, γιατί τώρα τα πράγματα έχουν αλλάξει και εκεί και έτσι μπορείς να δεις γυναίκες να φοράνε παντελόνι.

ανταλλάσσουν επισκέψεις είναι οι κουμπάροι τους (νονοί των παιδιών τους), και που συνήθως αποτελούν και τους εργοδότες τους.

Οι γυναίκες αυτές έχουν επίγνωση των στερεοτύπων που κυκλοφορούν σε βάρος τους και της εικόνας που έχει σχηματίσει η ελληνική κοινωνία για την παρουσία τους και τη δράση τους. Καθημερινά ακούνε στην τηλεόραση να προσάπτονται στους Αλβανούς μετανάστες διάφορες κατηγορίες και να τους αποδίδονται ευθύνες για την εμφάνιση και συντήρηση αρνητικών φαινομένων και καταστάσεων. Πώς διαχειρίζονται λοιπόν αυτές τις προϋδεάσεις και τι απαντούν στον επίσημη ρητορική που τους αφορά; Η στάση που κρατάνε συνίσταται συνήθως σε δύο βασικές τακτικές: από τη μία προσπαθούν να απαντήσουν ακριβώς στις κατηγορίες που δέχονται και από την άλλη επιχειρούν να απομακρύνουν τη συζήτηση από όλη αυτή τη ρητορική, αντιδιαστέλλοντας στοιχεία της ταυτότητάς τους, είτε προσωπικής είτε συλλογικής, που αξιολογούνται ως θετικά.

Περιγράφοντας πώς ένιωθαν όταν άκουγαν όσα λέγονταν για τους Αλβανούς, κυρίως από την τηλεόραση, στα λόγια τους επανέρχονται συχνά οι λέξεις «σύγχυση» και «μπερδεμένη». Οι εικόνες του «κακού» και του «εγκληματία» Αλβανού παρουσιάζονται και αναπαράγονται με τέτοια συχνότητα, που και οι ίδιες φτάνουν στο σημείο να χάνουν συχνά την εμπιστοσύνη τους και να αποδέχονται ως ένα βαθμό την κατάσταση που παρουσιάζεται ως πραγματική.⁴⁰

Βασιλική: “Τηλεόραση κάθε μέρα, κάθε 8:30 που ερχότανε μόνο έλεγε, ένας Αλβανός δολοφόνησε αυτόν, εκεί έγινε αυτό, είναι ληστεία, αυτή που θα πάει είναι Αλβανός. Κι από αυτά που άκουγα κάθε βράδυ, κάθε βράδυ, τα έχασα όλα. Έλεγα ποτέ δε θα λένε καμία λέξη καλή για τους Αλβανούς. Και να προσπαθούν να κάνουν καλά πράγματα, δεν μπορούν. Γιατί τα μέσα ενημέρωσης λένε τέτοια πράγματα που και ΕΓΩ που είμαι Αλβανίδα καμιά φορά φοβάμαι. Ε σε τέτοια κατάσταση βρισκόμουν τότε.”

Η προβολή περιστατικών που υποβιβάζουν και περιθωριοποιούν τους Αλβανούς μετανάστες ως κοινωνικά επικίνδυνους, γενικεύονται μεθοδευμένα και αφορούν όλη τη μεταναστευτική ομάδα. Μάλιστα η προσφυγή από την κυρίαρχη ομάδα σε

⁴⁰ Οι γυναίκες αυτές στην προσπάθειά τους να διαχειριστούν το στίγμα που η ελληνική κοινωνία αποδίδει στους μετανάστες από την Αλβανία, ενσωματώνουν στο λόγο τους την κυρίαρχη ρητορική. Κάποιο απόγευμα που ήμουν με μια γυναίκα Αλβανίδα και μιλούσαμε, όταν της είπα ότι θα πήγαινα σε μια εκδήλωση του συλλόγου των Αλβανών μεταναστών, μου είπε: «Τι, Αλβανοί θα να 'ναι; Να χετε το νου σας!». Όταν τη ρώτησα γιατί, απόρησε και μου είπε για τα εγκλήματα που ακούει κάθε μέρα στην τηλεόραση ότι κάνουν οι Αλβανοί.

αριθμούς και στατιστικά στοιχεία, δύσκολα αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης, πολύ περισσότερο από τους ίδιους τους μετανάστες που έτσι και αλλιώς βρίσκονται σε μειονεκτική θέση.⁴¹ Εξάλλου σχεδόν ποτέ δε ζητείται η γνώμη τους και αποκλείονται από κάθε συζήτηση που τους αφορά. Λίγες τολμούν να αντιδράσουν και να υπερασπιστούν τη συλλογική ταυτότητα της ομάδας τους. Οι περισσότερες προτάσσουν την προσωπική τους ιστορία και τονίζουν στοιχεία του χαρακτήρα τους, που τις διαχωρίζουν από την κυρίαρχη εικόνα του Αλβανού μετανάστη. Πολλές φορές μάλιστα στρέφονται και εναντίον των συμπατριωτών τους εκείνων που δημιουργούν επεισόδια και καταστάσεις που δυσφημούν όλους τους μετανάστες. Μερικές εξοργίζονται, όχι όμως με τους γηγενείς που αναπτύσσουν μια ρατσιστική συμπεριφορά απέναντί τους, αλλά με κάποιους από την μεταναστευτική ομάδα που με τη στάση τους θεωρούν ότι εγείρουν μια τέτοια συμπεριφορά.

“Και έτσι, με, δυσανεστόμουνα επειδή λέω γιατί να τα κάνουν όλα αυτά, γιατί δεν κάθονται όπως πρέπει να κάθονται, γιατί δίνουν ένα κακό παράδειγμα για την Αλβανία.”

Κατά κάποιο τρόπο δικαιολογούν τους γηγενείς και κατανοούν τις πράξεις τους. Νομίζω ωστόσο ότι τέτοιες δηλώσεις πρέπει να ιδωθούν στο γενικότερο πλαίσιο που τις γεννά και τις συντηρεί. Οι γυναίκες αυτές επιλέγουν να μην έρθουν σε άμεση ρήξη με την κυρίαρχη ομάδα, αμφισβητώντας την πιστότητα όσων λέγονται και όσων υποστηρίζουν γιατί κάτι τέτοιο θα κλόνιζε και το δικαίωμα της αυθεντίας της ρητορικής τους που οι γηγενείς θεωρούν ότι εκ θέσεως κατέχουν. Η υιοθέτηση μιας τέτοιας πολιτικής προϋποθέτει όρους ισοτιμίας, που όμως δεν υφίστανται. Γι’ αυτό επιλέγουν να κινηθούν περισσότερο διπλωματικά: «ναι μεν αλλά...». Αυτό σημαίνει ότι αποδέχονται ως αληθινά όσα ακούγονται, θέτουν όμως τα όρια, ώστε να καταστεί σαφές ότι δεν αφορούν την ολότητα του μεταναστευτικού πληθυσμού. Επιπλέον προσπαθούν να απομακρύνουν τη συζήτηση από συμφραζόμενα εθνικά ή φυλετικά, μιλώντας για μια πανανθρώπινη λογική που χωρίζει τους ανθρώπους σε «καλούς» και σε «κακούς».

⁴¹ Για την παραπλανητική εικόνα που δημιουργούν ποσοστά και στατιστικές που συσχετίζουν την παρουσία των Αλβανών μεταναστών με την αυξημένη εγκληματικότητα στον ελληνικό χώρο, βλ. Β. Καρύδης, 1997: 143-151).

“Ακόμα και οι Έλληνες δεν είναι όλοι καλοί. Υπάρχουν, όχι μόνο οι Έλληνες, σ’ όλο τον κόσμο που συμβαίνουν αυτά. Ότι σε μια χώρα που έχει δημοκρατία, έχει ελευθερία, συμβαίνουν και καλά και άσχημα πράγματα.”

Άλλες φορές δεν εμπλέκονται καν στη συζήτηση για τη διαδικασία σχηματισμού στερεοτύπων και προσπαθούν να τονίσουν στοιχεία της εθνοτικής τους ταυτότητας, που θα τους επιτρέψουν να συνδιαλλαχθούν με την κυρίαρχη ομάδα σε μια πιο ισότιμη βάση. Απέναντι στο διαχρονικό κύρος του εθνικού πολιτισμού αντιπαραβάλλουν την ιστορία και τον πολιτισμό της χώρας από την οποία προέρχονται, τα οποία αξιολογούν ως εξίσου σημαντικά.

“Να δείξουμε ότι και ‘μεις είμαστε ένας λαός. Έχουμε την ιστορία μας, τη γλώσσα μας, τα ήθη και τα έθιμα, έχουμε... μια σφραγίδα, έχουμε μια σημαία. Ότι είμαστε ένα κράτος. Ότι είμαστε άνθρωποι τελικά. Παρόλα που μπορεί να είναι και καλοί και κακοί. Γιατί είμαστε άνθρωποι.”

Οι Αλβανοί θέλουν να καταργήσουν την ανωνυμία του μετανάστη, να καταστούν ορατοί ως μέλη μιας διακριτής εθνοτικής ομάδας: να αποσπάσουν δηλαδή την προσοχή από τα ζητήματα της περιθωριοποίησής τους σε εκείνα της ιστορίας και του πολιτισμού τους⁴² (Πετρονώτη, 1998:294). Έχουν ανάγκη να ολοκληρώσουν την υπόστασή τους πέρα από την εικόνα τους απλά ως εργάτες. Στη λογική της κυρίαρχης ομάδας που προβάλλει ζητήματα εθνικής συνοχής και συνέχειας για να δικαιολογήσει τις ρατσιστικές διαθέσεις της, οι ίδιες οι Αλβανίδες μετανάστριες απαντούν μιλώντας για το δικό τους έθνος που διαθέτει επίσης ιστορία, «έχουν τους ήρωές τους», όπως μου λέει χαρακτηριστικά μια γυναίκα. Η μακραίωνη παράδοση και η αναφορά σε ήθη και έθιμα σκοπεύει να βγάλει προσωρινά την ομάδα αυτή από το περιθώριο και να της προσδώσει μεγαλύτερη εκτίμηση και κύρος. Αναφέρονται σε καθημερινές πρακτικές και σε συνήθειες, αντιπαραβάλλοντάς τις απέναντι σε αντίστοιχες της κυρίαρχης ομάδας προκειμένου να δηλώσουν την υπεροχή τους. Για παράδειγμα οι γυναίκες ενοχλούνται και κριτικάρουν την ψυχρότητα που υπάρχει γενικότερα μεταξύ Ελλήνων γειτόνων, υποστηρίζοντας ότι στους ίδιους αρέσει να

⁴² Αυτός είναι σίγουρα και ένας λόγος που εντάσσονται στο σύλλογο, προκειμένου να τονίσουν την πολιτισμική τους ταυτότητα, ένα θέμα που αναλύεται περισσότερο στο επόμενο κεφάλαιο.

συγκεντρώνονται πολλοί μαζί στα σπίτια και να περνάνε καλά,⁴³ όχι όπως «εδώ» που «μένετε ο καθένας σπίτι του». Μία γυναίκα μάλιστα μου ανέφερε ότι κάποιο Πάσχα που είχαν μαζευτεί πολλοί συγγενείς στο χώρο έξω από το σπίτι της και ψήνανε το αρνί, όσοι περνούσαν τους κοιτούσαν παράξενα, πράγμα το οποίο η ίδια απέδωσε στο ότι «εδώ» οι άνθρωποι της πόλης έχουν συνηθίσει να είναι ο καθένας μόνος με την οικογένειά του και μακριά από τα βλέμματα των υπολοίπων. Έχουν ανάγκη να μείνουν ενωμένοι στο καινούριο περιβάλλον και ταυτόχρονα ενσωματώνουν αυτή την πρακτική στο λόγο τους για να τονίσουν τη συνεκτικότητα και τους δεσμούς που τις συνδέουν με την κοινή παράδοση και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής τους.

Ωστόσο όσο και αν η συναναστροφή με «ομοιοπαθείς» ανακουφίζει, δεν προωθεί την κοινωνική τους αποδοχή (Πετρονώτη, 1998: 283). Επειδή γνωρίζουν πόσο σημαντική είναι για την ασφάλεια και την επιβίωσή τους η γνώση των εθνικών κωδίκων επικοινωνίας, διαμορφώνουν μια πολιτική εναλλακτικών συμπεριφορών. Χωρίς να παραιτούνται από θέσεις και στάσεις που φέρουν από πριν, επιλέγουν ποια στοιχεία και πρότυπα συμπεριφοράς των γηγενών θα υιοθετήσουν προκειμένου να διευκολύνουν την προσαρμογή τους, αλλά και να ενδυναμώσουν τη θέση τους ως γυναίκες.

Έχοντας απέναντί τους έναν εκπρόσωπο της κυρίαρχης εθνικής ομάδας και μιλώντας μου για τα πλεονεκτήματα της Ελλάδας ως χώρας υποδοχής, οι περισσότερες στέκονται στις έννοιες της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Μία γυναίκα μάλιστα δηλώνει: «ήρθα σε μία ΚΑΛΥΤΕΡΗ χώρα!». Η προβολή και η υιοθέτηση τέτοιων απόψεων στηρίζονται κατά τη γνώμη μου σε μια διπλή λογική: της δικαιολόγησης κάποιων καταστάσεων και της κριτικής απέναντι σε άλλες. Κατ' αρχήν μιλώντας για τις δημοκρατικές αρχές που βρήκαν στην Ελλάδα αντιπαραβάλλουν την κατάσταση που επικρατούσε στη χώρα τους, με σκοπό να θέσουν το πλαίσιο για την εκδήλωση συγκεκριμένων συμπεριφορών από την πλευρά των μεταναστών από την Αλβανία. Όσοι έφυγαν από τη χώρα τους δεν είναι γιατί το ήθελαν, όπως μου τονίζει μια γυναίκα, αλλά γιατί οι πολιτικές συνθήκες τους ανάγκασαν. Πολλές φορές ενώ μου αφηγούνταν τις εμπλοκές και τα αιματηρά επεισόδια που συνέβησαν στην Αλβανία μετά την κρίση του 1997 λόγω της πολιτικής αστάθειας, μεταπηδούσαν χρονικά και χωρικά για να αναφερθούν στην «αρνητική»

⁴³ Παρά το σημαντικό ρόλο της (διευρυμένης) οικογένειας και της οικογενειακής αλληλεγγύης, αυτές οι παραδοσιακές αξίες αλλάζουν όταν ένα μέρος της οικογένειας βρίσκεται στο εξωτερικό (L. Brügger, 2002: ?).

παρουσία ορισμένων συμπατριωτών τους στην Ελλάδα. Χωρίς να συνδέουν άμεσα τα δύο φαινόμενα, ωστόσο η σειρά με την οποία εμφανίζονται αρχικά στη μνήμη τους και έπειτα στην αφήγησή τους, δεν αφήνει αμφιβολίες για τον τρόπο με τον οποίο τα αξιολογούν και τα συσχετίζουν. Από την άλλη εκθειάζοντας το δημοκρατικό καθεστώς της Ελλάδας ασκούν μια έμμεση κριτική στον τρόπο με τον οποίο το κράτος αντιμετωπίζει τους μετανάστες. Με διπλωματικό τρόπο διαμαρτύρονται για την περιθωριοποίησή τους, για τα μειωμένα δικαιώματα, για την άσχημη μεταχείρισή τους, για την έλλειψη ίσων ευκαιριών, για την άниση εφαρμογή των νόμων, γενικά για την αντιμετώπιση των πολιτών με δύο μέτρα και δύο σταθμά. Ως ελεύθερη και δημοκρατική χώρα θα έπρεπε να είναι ανοιχτή και δεκτική στην ετερότητα.

Ένα δεύτερο στοιχείο κοινό στο λόγο που αναπτύσσουν οι γυναίκες αυτές για την Ελλάδα, είναι ο μειωμένος «έλεγχος» της ελληνικής κοινωνίας. Όλες στέκονται σε αυτό το γεγονός και μιλούν με πολύ θετικά λόγια.

“Εδώ υπήρχε, μια ελευθερία ότι δηλαδή ο άνθρωπος, μπορείς να κάνεις ό,τι θέλεις. Είσαι κύριος του εαυτού σου και δε χρειάζεται παράδειγμα να ρωτήσεις το γείτονά σου δηλαδή πώς σου φαίνεται αυτό που κάνω. Υπάρχει έτσι άλλος τρόπος σκέψης. Αυτό μου άρεσε, μου άρεσε πολύ εδώ.”

Η χρήση του «εδώ» απέναντι στο οποίο υπονοείται το «εκεί» δεν είναι τυχαία, αλλά αντίθετα φέρει όλη τη βαρύτητα του λόγου της. Αξιολογώντας θετικά τις κοινωνικές συμβάσεις στην Ελλάδα, κατακρίνουν στάσεις και κοινωνικές συμπεριφορές της αλβανικής κοινωνίας. Εξάλλου η αποδοκιμασία τους απέναντι σε τέτοιες νοοτροπίες επανέρχεται πολλές φορές στο λόγο τους, ξεκινώντας από την παιδική τους ηλικία και την αφήγηση της καθημερινότητάς τους. Προφανώς βέβαια η μνήμη τους και οι εμπειρίες τους έχουν επηρεαστεί από βιώματα και παραστάσεις της καινούριας πραγματικότητας. Γεγονός είναι πάντως ότι παρά τις διαφορετικές περιπτώσεις των γυναικών με τις οποίες μίλησα και τον διαφορετικό τρόπο με τον οποίο καθεμιά θυμάται, αφηγείται και αξιολογεί καταστάσεις, το θέμα της πίεσης που ανάλογα ασκεί ή δεν ασκεί το κοινωνικό περιβάλλον, ανακύπτει στο λόγο όλων των γυναικών και μάλιστα με παρόμοιο τρόπο. Για τις νεότερες ο ελεύθερος τρόπος ζωής που αποδίδουν στην Ελλάδα συνίσταται κυρίως στον τρόπο διασκέδασης, στο ντύσιμο, στις σχέσεις με το άλλο φύλο, στη δυνατότητα προσωπικών επιλογών για το αποτέλεσμα των οποίων δε θα δεχθούν έντονη κριτική. Οι λίγο μεγαλύτερες και

συνήθως παντρεμένες χρησιμοποιούν τα ίδια επιχειρήματα, τοποθετούν όμως την αλλαγή στα πλαίσια του γάμου και της οικογένειάς τους και όχι τόσο σε σχέση με το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

“Όταν ζούσαμε στην Αλβανία, ζούσαμε μαζί με τα πεθερικά και δεν έδινα και πολλές φορές ανοιχτά τη γνώμη μου. Αμα θα έδινα τη γνώμη μου θα κρατιόμουν και θα έβρισκα ένα τρόπο πού θα το πω, πού θα το πω. Τώρα δεν έχω πρόβλημα. Με το Λεωνίδα (τον άντρα της) θα το βρω, να το πω και ανοιχτά όλα όπως σκέφτομαι θα με δέχεται. Δε θα μου πει τι είναι αυτά, τι τα λες αυτά, πώς βγήκαν αυτά, από πού ήρθαν αυτές οι ιδέες, αυτά δεν έχει πρόβλημα. Τα δέχεται όπως τα λέω, όπως τα σκέφτομαι, χωρίς να τα μορφοποιήσω ξέρω ‘γω ή να τα λέω γλυκά ή όμορφα ή... όχι. Τα λέω όπως μου έρχονται, εκείνη τη στιγμή που μου έρχονται, χωρίς πρόβλημα. Και αυτό είναι πολύ καλό.”

Η συγκρατημένη στάση την οποία έπρεπε να κρατάει στην Αλβανία και ο υποβαθμισμένος ρόλος της μέσα στη διευρυμένη οικογένεια αλλάζουν, όπως υποστηρίζει αυτή η γυναίκα, που τώρα πια μπορεί τουλάχιστον να έχει άποψη και να την εκφράζει απέναντι στο σύζυγό της χωρίς να φοβάται για την κριτική που θα δεχθεί ή να ανησυχεί μήπως ξεπεράσει τα όρια αυτού που της επιτρέπεται ως γυναίκα. Η αλλαγή όπως τη βιώνουν και την περιγράφουν αυτές οι γυναίκες φαίνεται και όταν θα μιλήσουν για τις επισκέψεις τους στην Αλβανία και τον τρόπο αντιμετώπισής τους από την εκεί τοπική κοινωνία. Μία γυναίκα ομολογεί ότι όταν πηγαίνει προσπαθεί να μην είναι ντυμένη προκλητικά και τραβήξει περιέργια και υποτιμητικά βλέμματα, ενώ κάποια άλλη μου αφηγείται περήφανα ότι τόλμησε να πάει σε ένα μαγαζί για φαγητό και ποτό μαζί με τον άντρα της.

“Αν θα το έβλεπες γυναίκα σε μαγαζί να πει μια μπύρα με τον άντρα της, ξέρω ‘γω, θα ήταν ντροπή. Να πίνει τσιγάρο γυναίκα ή ξέρω ‘γω θα ήταν, με συγχωρείς, πουτάνα!⁴⁴ Είναι κάτι τέτοια δηλαδή, δεν είχε τέτοια πράγματα τότε όλα για τις γυναίκες ήτανε ντροπή όλα... Ε, τώρα εγώ δεν ντρέπομαι, γιατί εδώ τώρα έχω αλλάξουν τα πράγματα και δεν είναι... Είδα το τι έχουν τα πράγματα τώρα, δεν είναι κακό πράγματα, αλλά, είναι όπως το ζήσεις τη ζωή.”

⁴⁴ Τη λέξη «πουτάνα» τη λέει ψιθυριστά και στην κασέτα δεν ακούγεται. Είναι χαρακτηριστικό ότι μιλάει για την έννοια της ντροπής και την ίδια στιγμή υπακούοντας στον κώδικα αυτό, διστάζει να πει μια λέξη κοινωνικά «απαγορευμένη» ή τουλάχιστον επιλήψιμη.

Η γυναίκα αυτή νιώθει ότι δεν κάνει κάτι κακό και τώρα πια μπορεί να επιχειρηματολογήσει για αυτό με αναφορά σε άλλους κώδικες συμπεριφοράς. Αγνοεί την κοινωνική κριτική και παρουσιάζει μια εικόνα ενδυνάμωσης σε σχέση με πριν. Στο ίδιο κλίμα πολλές μου περιγράφουν ότι βγαίνουν βόλτες με τον άντρα τους τα Σαββατόβραδα και ότι μερικές φορές πηγαίνουν και για καφέ μόνες με φίλες τους. Ωστόσο όσο και αν τέτοιες συμπεριφορές δηλώνουν μια αλλαγή σε σχέση με την προηγούμενή τους κατάσταση, δε μπορούμε να μιλάμε για αλλαγές στη βάση του φύλου και για κοινωνική ενδυνάμωση αυτών των γυναικών.

Ειδικά στο πλαίσιο της ελληνικής κοινωνίας η θέση τους και ο ρόλος τους δεν ανταποκρίνεται ακριβώς στην εικόνα που οι ίδιες είτε έχουν για τον εαυτό τους είτε παρουσιάζουν σε μένα. Νομίζω αυτό είναι ένα θέμα το οποίο φάνηκε πολύ καθαρά με την ανάλυση της σχέσης αυτών των γυναικών με την εργασία. Το είδος και τα συμφραζόμενά της δουλειάς δεν αποδίδουν κανένα κοινωνικό γόητρο σε αυτές τις γυναίκες, ενώ αντίθετα διαπιστώνεται κοινωνική κάθοδος σε σχέση με την εργασιακή τους ταυτότητα στην Αλβανία. Επιπλέον, η οικονομική τυχόν άνοδος δε συμβαδίζει με την κοινωνική, ούτε μπορεί να την προκαλέσει, αφού ακόμη και στα πλαίσια της οικογένειας ο μισθός της γυναίκας θεωρείται «συμπληρωματικός» και «βοηθητικός», ακόμη και αν πολλές φορές είναι αυτός που συμβάλλει στη βιωσιμότητά της.

“...προσπαθώ τουλάχιστον να δώσω μια μικρή βοήθεια σε αυτόν (εννοεί τον άνδρα της). Βέβαια αυτό που προσφέρω εγώ είναι πάρα πολύ μικρό.”

Εξάλλου, η πολιτική τους κατάσταση ως μετανάστριες δεν τις αφήνει και πολλά περιθώρια να διεκδικήσουν και να αναδειχθούν. Σε μια κοινωνία που είναι επιφυλακτική και πολλές φορές εχθρική απέναντι στην ετερότητα, η γυναίκα Αλβανίδα, σε διπλά μειονεκτική θέση, περιθωριοποιείται και αξιολογείται με όρους κατωτερότητας. Όχι όμως μόνο από την ελληνική κοινωνία, όπως πιστεύω έδειξα παραπάνω. Ένας νέος παράγοντας που αναδύθηκε στη διάρκεια της ερευνάς μου και του οποίου τη σημασία αρχικά δεν υποπευόμουν, είναι ο ρόλος της νέας αλβανικής κοινότητας που αρχίζει να συγκροτείται. Πώς η θέση της γυναίκας μετανάστριας γίνεται αντιληπτή στο εσωτερικό αυτής και πώς διαχειρίζεται την ταυτότητα της; Απάντηση στα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσω να δώσω με το επόμενο κεφάλαιο όπου θα εξετάσω την παρουσία, τη δράση και το ρόλο του συλλόγου των Αλβανών

μεταναστών στο Βόλο, πάντα μέσα από την οπτική και με βασικό πρωταγωνιστή τις γυναίκες Αλβανίδες μετανάστριες.

7. Σύλλογος Αλβανών μεταναστών στο Βόλο

Ο σύλλογος Αλβανών μεταναστών νομού Μαγνησίας με το όνομα «Ιλλυρία», συστήθηκε πριν περίπου ενάμισι χρόνο. Σήμερα διαθέτει τέσσερα παραρτήματα: στην πόλη του Βόλου, στην Αγριά, στα Λεχώνια και στον Αλμυρό. Καθένα από αυτά διαθέτει ξεχωριστό συμβούλιο, οι εκπρόσωποι των οποίων συνέρχονται σε τακτά χρονικά διαστήματα ή όποτε παρουσιάζεται κάποιο επείγον θέμα και λαμβάνουν αποφάσεις. Οι συνελεύσεις αυτές γίνονται συνήθως σε αίθουσα συνεδριάσεων του Εργατικού Κέντρου Βόλου, το οποίο και τους την παραχωρεί.

Εδώ θα ασχοληθώ μόνο με το παράρτημα του Βόλου, το οποίο και με ενδιέφερε και επομένως ήταν εκείνο με το οποίο είχα επαφή. Στους καταλόγους του συλλόγου βρίσκονται εγγεγραμμένα τριακόσια μέλη περίπου, εκ των οποίων μόλις τα είκοσι πέντε είναι γυναίκες. Διαθέτει διοικητικό συμβούλιο που απαρτίζεται από πέντε βασικά μέλη και κάποια επιπλέον έκτακτα. Ανάμεσα στα βασικά μέλη βρίσκεται μία μόνο γυναίκα, αρραβωνιαστικιά του προέδρου του συλλόγου, η οποία και εκτελεί χρέη γραμματέως, αλλά γενικότερα οι ασχολίες της αφορούν ένα πολύ ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων. Ο σύλλογος στεγάζεται σε ένα πολύ μικρό ισόγειο γραφείο, σε κεντρικό δρόμο στην περιοχή της Νέας Ιωνίας στο Βόλο. Το γραφείο είναι ανοιχτό συνήθως μετά τις επτά το βράδυ, όπου μπορούν να το επισκέπτονται τα μέλη του και να συζητάνε διάφορα θέματα που τους απασχολούν. Όπως μου είπανε και διαπίστωσα και εγώ, το γραφείο λειτουργεί ως ένα είδος καφενείου στο χώρο του οποίου οι Αλβανοί ξέρουν ότι μπορούν να συναντήσουν συμπατριώτες τους και να συνδιαλεχθούν μαζί τους, χωρίς το φόβο των ενοχλητικών βλεμμάτων των γηγενών. Ειδικά κάποιες μέρες στο σύλλογο επικρατεί μεγάλος συνωστισμός, από άντρες πάντα, που κουβεντιάζουν για ζητήματα ποικίλης ύλης, με έμφαση βέβαια σε προβλήματα που αντιμετωπίζουν ως μεταναστευτική ομάδα στη χώρα υποδοχής.

Ουσιαστικά ο σύλλογος δεν έχει νομικές δικαιοδοσίες. Εκείνο όμως που μπορεί και προσπαθεί να κάνει είναι να οργανώσει μια κοινή πολιτική αντιμετώπιση συγκεκριμένων καταστάσεων και προβλημάτων που αφορούν τη μεταναστευτική

ομάδα των Αλβανών. Επιπλέον, έρχονται σε επαφή με δημοσιογράφους και εκπροσώπους των πολιτικών κομμάτων, συναντώνται συχνά με μέλη της τοπικής αυτοδιοίκησης και υποβάλλουν αιτήματα και ενστάσεις, και γενικότερα προσπαθούν να αρθρώσουν λόγο και να συμμετάσχουν σε συζητήσεις για θέματα που τους αφορούν. Για παράδειγμα στο ζήτημα της παραχώρησης αδειών παραμονής και εργασίας, ο σύλλογος βοηθούσε τους μετανάστες στη συγκέντρωση των απαραίτητων δικαιολογητικών και την αποστολή τους στις αρμόδιες υπηρεσίες. Τις δραστηριότητες του συλλόγου, λοιπόν, καθορίζουν τα αιτήματα των ίδιων των μελών του, αλλά και εσωτερικά στην αλβανική κοινότητα γεγονότα. Ο σύλλογος στοιχειοθετεί ένα σύνολο ιδεών, πρακτικών και δυνατοτήτων, ένα σημείο με αναφορά στο οποίο τα μέλη του επικοινωνούν για να καταπολεμήσουν πιέσεις που δέχονται στη δουλειά, τη γειτονιά ή το δρόμο και για να απολαύσουν μια αίσθηση ταύτισης με τις αξίες και τους θεσμούς που την εκφράζουν (Πετρονώτη, 1998: 73). Μοιάζει σαν ο σύλλογος να «συμβολίζει τον πυρήνα μιας ‘φαντασιακής κοινότητας’, εντός των τειχών της οποίας εκθέτουν άφοβα και αποκαθιστούν ψυχολογικά τις τραυματικές εμπειρίες που συνεπάγεται η παραμονή σε ένα ξένο τόπο: από δέκτες υπαινικτικών σχολίων γίνονται κριτές που αξιολογούν καυστικά και ανεμπόδιστα το καινούριο περιβάλλον»⁴⁵ (Πετρονώτη, 1998: 73).

Εκτός όμως από τη υπεράσπιση θέσεων και τη διεκδίκηση του «χώρου» που τους αναλογεί, ο σύλλογος υπηρετεί και άλλους σκοπούς περισσότερο συμβολικούς. Συχνά οργανώνει μουσικές εκδηλώσεις καλώντας «δικούς τους» καλλιτέχνες που ενοποιούν συμβολικά το χθες με το σήμερα. Μεταφέροντας μέρος των πολιτισμικών τους πρακτικών από «εκεί» «εδώ», απαλύνουν την απώλεια του οικείου χώρου και ταυτόχρονα διαφυλάσσουν το προνόμιο τήρησης των ηθών και των εθίμων τους. Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και η οργάνωση από το σύλλογο μαθημάτων της αλβανικής γλώσσας για τα παιδιά των μεταναστών, που λόγω ηλικίας δεν έχουν μάθει καλά τη γλώσσα ή τη γνωρίζουν μόνο στην προφορική της. Στόχος είναι η συντήρηση και η καλλιέργεια –ιδίως για τη δεύτερη γενιά– μιας διακριτής εθνικής αλλά και πολιτισμικής ταυτότητας.

Όταν έμαθα για την ύπαρξη του συλλόγου αρχικά ξαφνιαστήκα επειδή δεν είχα ξανακούσει για παρόμοιο σύλλογο της ίδιας εθνοτικής ομάδας σε άλλη πόλη και

⁴⁵ Εντός του συλλόγου για παράδειγμα δε χρειάζεται ούτε να συμφωνήσουν με τη ρητορική της ελληνικής κοινωνίας για την εγκληματικότητα των Αλβανών μεταναστών, ούτε να αλλάξουν το όνομά τους.

επιπλέον χάρηκα διότι θα μπορούσε να αποτελέσει για μένα μια πολύ καλή πηγή για την εύρεση πληροφορητών. Όντας χαμένη και γνωρίζοντας ότι η προσέγγιση των γυναικών θα ήταν δύσκολη, ο σύλλογος θα με βοηθούσε πολύ να έρθω σε επαφή με την κοινότητα και να γνωρίσω κάποια μέλη της. Επιπλέον θα αποκτούσα πρόσβαση σε συλλογικές δραστηριότητες και εκδηλώσεις, όπου θα μπορούσα να παρακολουθήσω κινήσεις και συμπεριφορές, να μιλήσω με γυναίκες και να αρχίσω να χτίζω μια πρώτη επαφή μαζί τους. Καθώς επίσης καταλάβαινα ότι λόγω του καθεστώτος παραμονής τους στην Ελλάδα και της δικής μου «ταυτότητας», οι μετανάστριες θα ήταν αρκετά επιφυλακτικές και καχύποπτες για την παρουσία μου και τους σκοπούς της ερευνάς μου, η διαμεσολάβηση του συλλόγου κρινόταν απαραίτητη – τουλάχιστον σε ένα πρώτο επίπεδο – για την εξασφάλιση της εμπιστοσύνης τους. Όταν κάποιος εκπρόσωπος του συλλόγου με σύστηνε σε κάποια γυναίκα ή σε μια οικογένεια, αυτό σήμαινε ότι η παρουσία μου θεωρούνταν «ακίνδυνη» και επιτρεπτή. Πολλές φορές μάλιστα επισκεπτόμενη κάποιο σπίτι μαζί με την εκπρόσωπο του συλλόγου, ήταν εκείνη που φρόντιζε να εξηγήσει τι ακριβώς ζητούσα και να καθησυχάσει σχετικά με το αντικείμενο της έρευνάς μου. Για όλους αυτούς τους λόγους αλλά και γιατί αρχικά ήμουν περίεργη να μάθω για τη δραστηριότητα που είχε αναπτύξει ο σύλλογος στην πόλη του Βόλου, αποφάσισα να έρθω σε επαφή με τους εκπροσώπους του.

Τηλεφωνώντας στο γραφείο που στεγάζεται και μιλώντας με την αρραβωνιαστικιά του προέδρου, μέλος και η ίδια του συλλόγου όπως ανέφερα, ακούστηκε πολύ πρόθυμη να με βοηθήσει. Συναντηθήκαμε μετά από λίγες μέρες στο σύλλογο. Ο χώρος εξωτερικά δε σου δίνει την εντύπωση γραφείου και φυσικά δεν υπάρχει καμία ταμπέλα ή ένδειξη που να υποδεικνύει το είδος της λειτουργίας και το χαρακτήρα του, έτσι ώστε να μην προκαλεί. Εσωτερικά βέβαια τα πράγματα διαφέρουν αρκετά. Ο χώρος, που είναι πολύ μικρός, διαθέτει ένα γραφείο και ένα μικρό καναπέ. Όλοι οι τοίχοι του είναι γεμάτοι από αφίσες με εικόνες από φυσικά τοπία της «πατρίδας», καθώς και άλλες με διακηρύξεις διαμαρτυρίας για τα δικαιώματα των μεταναστών, την ισότητα των λαών, ακόμη και για τη θέση της γυναίκας στην Ευρώπη. Είναι ένας παραστατικός τρόπος να δηλώσουν τη φυσιογνωμία και τους σκοπούς του συλλόγου.

Μιλώντας με την Κατερίνα, την εκπρόσωπο του συλλόγου, για την έρευνά μου και τη βοήθεια που χρειαζόμουν, φάνηκε αρκετά πρόθυμη, μου είπε ωστόσο ότι όφειλε να θέσει το θέμα και στην ολομέλεια του συλλόγου, και επιπλέον με ενημέρωσε για τα μαθήματα της αλβανικής, στα οποία θα μπορούσα να παρίσταμαι.

Σκέφτηκα ότι αυτός είναι ένας καλός τρόπος να γνωριστώ με τις μαμάδες των παιδιών που θα παρακολουθούσαν τα μαθήματα και να τις προσεγγίσω πιο εύκολα. Τα μαθήματα γινόταν μια φορά την εβδομάδα σε χώρο που τους είχε παραχωρήσει η εταιρία κοινωνικής υποστήριξης νέων στο Βόλο, «Άρσις».

Από την πρώτη κιόλας μέρα που παρουσιάστηκα στα μαθήματα γνώρισα τη Βασιλική, τη δασκάλα της αλβανικής γλώσσας, ενώ η Κατερίνα με σύστησε και στη μαμά ενός παιδιού από την τάξη. Ειδικά η Βασιλική, γνωρίζοντας αρκετά καλά ελληνικά και διαθέτοντας ανώτερη μόρφωση, κατάλαβε πολύ γρήγορα πώς ήθελα να κινηθώ και τι προσπαθούσα να κάνω. Φάνηκε μάλιστα ενθουσιασμένη γιατί είχα αποφασίσει να ασχοληθώ ειδικά με τις γυναίκες και μου τόνισε ότι υπάρχουν πάρα πολλές διαφορετικές περιπτώσεις Αλβανίδων μεταναστριών που έχουν υποφέρει πολύ, και ότι έπρεπε να σταθώ ξεχωριστά στις εμπειρίες της κάθε μίας, γιατί όλες έχουν τη σημασία τους.

Τα πράγματα, λοιπόν, προχωρούσαν αρκετά καλά, εγώ έκανα χρήσιμες γνωριμίες και προσπαθούσα να είμαι σε συνεχή επαφή με το σύλλογο –κυρίως μέσω της Κατερίνας, που όντας σχεδόν στην ηλικία μου και του ίδιου φύλου, μπορούσα να επικοινωνήσω καλύτερα και να αναπτύξω μια πιο στενή σχέση- και να συμμετέχω σε συζητήσεις και εκδηλώσεις που οργάνωνε. Ωστόσο, ύστερα από λίγο καιρό και με αφορμή ένα συγκεκριμένο περιστατικό, άρχισα να συνειδητοποιώ το ρόλο του συλλόγου και το είδος του ελέγχου που προσπαθούσε έμμεσα να ασκήσει. Είναι χρήσιμο, νομίζω, να αναφέρω με λεπτομέρειες το τι συνέβη, αφού επηρέασε όχι μόνο τις σχέσεις μου με το σύλλογο, αλλά και τη μετέπειτα πορεία της έρευνάς μου.

Όλα ξεκίνησαν ύστερα από μια συνέντευξη που πραγματοποίησα με μια γυναίκα μετανάστρια. Τη γυναίκα αυτή την είχα γνωρίσει μέσα από τα μαθήματα, όπου συνόδευε τις δύο κόρες της, αλλά γνωριστήκαμε και μιλήσαμε καλύτερα στη διάρκεια μιας μουσικής εκδήλωσης που είχε οργανώσει ο σύλλογος. Της μίλησα για την έρευνά μου και κανονίσαμε να την επισκεφθώ στο σπίτι της όπου και πραγματοποιήθηκε η συνέντευξη. Φεύγοντας από εκεί ήμουν πολύ ικανοποιημένη, γιατί ήταν η πρώτη μου συνέντευξη και γιατί η γυναίκα αυτή είχε φανεί πολύ πρόθυμη να μου μιλήσει και έτσι είχα στα χέρια μου ένα πλούσιο υλικό. Λίγες μέρες όμως αργότερα, συναντώντας την Κατερίνα για να επισκεφτούμε μαζί μια οικογένεια Αλβανών μεταναστών, μου είπε ότι είχε μάθει για τη συνέντευξη και μου τόνισε ότι τις επόμενες φορές θα ήταν καλύτερα, πριν κάνω κάποια ενέργεια να επικοινωνώ πρώτα μαζί της. Έμεινα έκπληκτη και πραγματικά δε μπορούσα να καταλάβω τι είχε

συμβεί. Μου εξήγησε ότι η Ειρήνη, η γυναίκα από την οποία είχα πάρει συνέντευξη, μη γνωρίζοντας καλά ελληνικά είχε πιστέψει ότι εγώ την χρειαζόμουν να μου καθαρίσει το σπίτι, γι' αυτό και με κάλεσε στο δικό της και επιπλέον δέχθηκε να μου μιλήσει. Εγώ, ωστόσο, θεωρούσα ότι ήμουν απόλυτα ξεκάθαρη απέναντι στην πληροφορήτριά μου σε σχέση με τους σκοπούς μου, δεν ανέφερα ποτέ κάτι για δουλειά, και επιπλέον της τόνισα επανειλημμένα ότι είμαι φοιτήτρια στο πανεπιστήμιο και τα όσα θα λέγαμε ήταν μέρος μιας εργασίας μου, στην οποία πρόσβαση θα είχα μόνο εγώ και η καθηγήτριά μου. Η Κατερίνα μου είπε ότι είχα δίκιο και απέδωσε την παρανόηση στην προβληματική επικοινωνία λόγω της διαφοράς γλώσσας. Το χειρότερο όμως ήταν ότι η Ειρήνη είχε διηγηθεί το περιστατικό –όχι με τα καλύτερα λόγια, όπως τουλάχιστον ανέφερε η Κατερίνα- και σε άλλες γυναίκες και μέλη της ομάδας και κάπως έτσι είχε φτάσει και στα αυτιά της Κατερίνας. Έτσι όπως μου παρουσίαζε λοιπόν την κατάσταση, είχε δημιουργηθεί μια πολύ αρνητική εικόνα για μένα στους κύκλους των Αλβανών μεταναστών, με αποτέλεσμα πολλές γυναίκες να μη δέχονταν ίσως να μου μιλήσουν. Τέλος καθησυχάζοντάς με, μου είπε ότι εγώ δεν έπρεπε να τηλεφωνήσω στην Ειρήνη πριν εκείνη μιλήσει μαζί της και της εξηγήσει, και ότι γενικά καλό θα ήταν στη συνέχεια να μιλάω με γυναίκες που θα μου σύστηνε η ίδια.

Βρέθηκα πραγματικά σε πολύ δύσκολη θέση, ταυτόχρονα απογοητευμένη και μεπρδεμένη. Είχα εκτεθεί απέναντι στην πληροφορήτριά μου, κάποια άτομα είχαν σχηματίσει μια άσχημη εικόνα για μένα χωρίς να με γνωρίζουν προσωπικά και ταυτόχρονα καταλάβαινα καλά ότι ο σύλλογος προσπαθούσε με κάθε τρόπο να ελέγξει την εικόνα της Αλβανίδας γυναίκας που θα έβγαινε προς τα έξω μέσω της έρευνάς μου. Αναρωτιόμουν μάλιστα αν όλα αυτά τα γεγονότα παρουσιάζονταν μεγενθυμένα σε μένα από την Κατερίνα, η οποία είχε εμφανώς ενοχληθεί νιώθοντας ότι η κατάσταση ξεφεύγει από τον έλεγχό της. Σχολιάζοντας μάλιστα πώς ένιωσα όταν έμαθε για τη συνέντευξη, ανέφερε: *“Είπα, τι έγινε, πού είμαι εγώ τώρα.”*

Με αφορμή αυτό το περιστατικό άρχισα να σκέφτομαι όλες τις επαφές που είχαν προηγηθεί με το σύλλογο, τη στάση του απέναντί μου και τις κινήσεις που είχε κάνει η Κατερίνα για να με βοηθήσει, όλα όμως μέσα από μια άλλη οπτική πλέον. Συνειδητοποίησα ξαφνικά ότι όλες οι γυναίκες τις οποίες μου είχε γνωρίσει, ανταποκρινόταν σε ένα ορισμένο πρότυπο. Ήταν όλες παντρεμένες, με οικογένεια, είχαν έρθει στην Ελλάδα με το σύζυγό τους και συνήθως είχαν ένα καλό μορφωτικό επίπεδο. Θυμάμαι μάλιστα, όταν κάποια στιγμή είχα γνωρίσει μια γυναίκα που είχε

έρθει μόνη της στην Ελλάδα, και επιπλέον είναι τώρα παντρεμένη με Έλληνα, η Κατερίνα μου είπε αναφερόμενη σε αυτή: *“Α καλά αυτή είναι, τι να σου πω! Από αυτή πρέπει να πάρεις συνέντευξη σίγουρα! (με ειρωνικό ύφος και γέλια)”*. Από την άλλη μεριά, συζητώντας για τις γυναίκες με τις οποίες σκόπευα να μιλήσω και αναφερόμενη στη Βασιλική, τη δασκάλα στα μαθήματα, σχολίασε: *“Καλά η Βασιλική εννοείται, θα είναι από τις πρώτες!”*. Οι δύο αυτές δηλώσεις ήταν αρκετές για να καταλάβω τον τρόπο επιλογής των γυναικών που με έφερναν σε επαφή και επιπλέον τι προσπαθούσαν να πετύχουν με αυτή την τακτική. Απέναντι στα στερεότυπα που κυκλοφορούσαν στην ελληνική κοινωνία για τους Αλβανούς μετανάστες γενικά και για τις γυναίκες ειδικότερα, προσπαθούσαν να προβάλλουν μια εικόνα που να εναντιώνεται σε αυτά και επομένως να τα καταργεί. Επιπλέον προσπαθούσαν να αντιπαρέρθουν την περιθωριοποίησή τους και την κατάταξή τους από την κυρίαρχη ομάδα σε υποβαθμισμένες κοινωνικές κατηγορίες, φέρνοντάς με σε επαφή με άτομα που διέθεταν κάποιο κύρος και αξίες κοινωνικά αναγνωρισμένες, όπως κυρίως η μόρφωση. Εκείνο που ωστόσο είναι προβληματικό, είναι η διαχείριση από το σύλλογο της ταυτότητας των γυναικών μεταναστριών και η πρόσδεσή τους με συγκεκριμένες ποιότητες όπως: μετρημένη, σεμνή, δεμένη με το χώρο του σπιτιού και της οικογένειας, όχι προκλητική και όχι πολύ αυθόρμητη. Μου έκανε εντύπωση όταν σε μια συναυλία με αλβανική μουσική τη στιγμή που σηκώθηκαν δύο γυναίκες να χορέψουν σύγχρονη ραπ, το παιδί που καθόταν δίπλα μου έσκυψε και μου είπε: *“Τώρα κανείς δε θα μιλάει με καλά λόγια για αυτές”*. Λίγο πριν ωστόσο, είχε σηκωθεί και η Κατερίνα, η οποία όμως χόρεψε παραδοσιακούς χορούς και πάντα με τη συνοδεία του αρραβωνιαστικού της. Οι δύο περιπτώσεις αν και ξεκινούν από την ίδια βάση, τη διάθεση κάποιου να χορέψει, αξιολογούνται εντελώς διαφορετικά ανάλογα με το νόημα που αποδίδεται στην καθεμία. Στην πρώτη περίπτωση, οι δύο κοπέλες παραβίασαν τους κανόνες της κοινότητας και σηκώθηκαν να χορέψουν μόνες τους σε μοντέρνους ρυθμούς, δείχνοντας ίσως «υπερβολική απελευθέρωση» και απομάκρυνση από την παράδοση. Αντίθετα η Κατερίνα πρόσεξε ώστε να μην ξεφύγει από τα παραδεκτά όρια για να μην προκαλέσει την κριτική της κοινότητας.

Τέτοιες συμπεριφορές μου θύμισαν όσα μου έλεγαν οι γυναίκες για τη στάση τους όταν επισκεπτόταν την πατρίδα. Όσο και αν ίσως ακουστεί υπερβολικό, είναι σαν να έχουμε μια μεταφορά της «εκεί» κοινωνίας, με τους όρους, τα ήθη και τις αξίες της, στην κοινότητα των μεταναστών που αρχίζει να σχηματίζεται εντός της ελληνικής κοινωνίας. Η κοινότητα αυτή από τη μια προσπαθεί να κάνει πιο εύκολη την

παραμονή της στην Ελλάδα υιοθετώντας πρακτικές και στάσεις που θα τη βοηθήσουν σε αυτό, και από την άλλη επιδιώκει να διατηρήσει τον χαρακτήρα της ως ξεχωριστή εθνοτική και πολιτισμική ομάδα, αναπαράγοντας και εμμένοντας σε ρόλους και αξίες κυρίαρχες στην αλβανική κοινωνία.

Διερευνώντας τον βαθμό επίδρασης του συλλόγου στη σκέψη και κυρίως στο λόγο των γυναικών που ανήκουν σε αυτόν, αναζήτησα τις διαφορές με τη ρητορική και την παρουσία των γυναικών τις οποίες γνώρισα και δεν αποτελούν μέλη του συλλόγου. Από μια πρώτη άποψη θα μπορούσε κανείς να πει ότι οι δύο ομάδες γυναικών δεν παρουσιάζουν διαφορές. Μελετώντας ωστόσο προσεκτικότερα το λόγο τους, αναδεικνύεται ένα σημαντικό σημείο διαφοροποίησής τους. Πρόκειται περισσότερο για διαφορά τακτικής, προκειμένου καθεμιά ομάδα να ισχυροποιήσει τη θέση της. Οι γυναίκες που δεν αποτελούν μέλη του συλλόγου, εκφράζουν γενικότερα μεγαλύτερη επιθυμία να ενσωματωθούν στην ελληνική κοινωνία, όχι τόσο λεκτικά αλλά μέσα από συγκεκριμένες στάσεις. Η εικόνα που προβάλλουν εμπεριέχει στοιχεία ανεξαρτησίας και «μοντερνισμού». Υιοθετούν πιο εύκολα τα πρότυπα της ελληνικής κοινωνίας και κυρίως σε ότι αφορά την εικόνα της γυναίκας Ελληνίδας που ζει στην πόλη, και προβάλλουν πιο έντονα συμπεριφορές και συνήθειές τους που προσομοιάζουν σε αυτά τα πρότυπα. Από την άλλη οι γυναίκες – μέλη του συλλόγου, δείχνουν μια πιο συγκρατημένη στάση. Και αυτές βέβαια αποσκοπούν στην ενσωμάτωσή τους, προκειμένου να διευκολύνουν την παραμονή τους, ωστόσο προβάλλουν εξίσου έντονα στοιχεία της διακριτής πολιτισμικής τους ταυτότητας. Αναφέρονται στην ιστορία της πατρίδας τους, τονίζουν τη μακραίωνη παράδοση και τον πολιτισμό που φέρουν και περιγράφουν συνήθειές τους που συνδέονται με συγκεκριμένα ήθη και έθιμα της χώρας τους που συνεχίζουν να διατηρούν. Αν και οι δύο ομάδες γυναικών σίγουρα αισθάνονται έντονους τους δεσμούς με το παρελθόν και την καταγωγή τους, οι γυναίκες που ανήκουν στο σύλλογο είναι λιγότερο διστακτικές να προβάλλουν αυτή τους τη σύνδεση, και μάλιστα να την υπερασπιστούν, γεγονός που σίγουρα σχετίζεται με την πολιτική που ακολουθεί ο σύλλογος: να διατηρήσει πιο έντονα την εθνική και πολιτισμική συνείδηση των Αλβανών μεταναστών.

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

“Κάθε πέτρα αξίζει ε, στο χώμα του. Η κάθε πέτρα είναι βαρύ εκεί που ανήκει. Αμα μία πέτρα την παίρνεις από ‘δω και την πας κάπου αλλού, αυτή η πέτρα δεν έχει αξία εκεί πέρα που θα πάει...” (Βασιλική, 28-5-2002)

Ο λόγος αυτής της γυναίκας, αλληγορικός και τόσο μεστός, εμπεριέχει μια παράλογη «λογική» σύμφωνα με την οποία οι μετανάστες στερούνται της αναγνώρισης κάθε αξίας και θεωρούνται κατώτεροι απλά και μόνο επειδή έτυχε - ή αναγκάστηκαν - να βρεθούν σε άλλο μέρος από αυτό που γεννήθηκαν. Με το πέρασμα μιας νοητής γραμμής, ενός συνόρου - που χωρίζει τι άραγε(;) - το άτομο αυτόματα και αυθαίρετα αποσυνδέεται από την προσωπική και συλλογική του ιστορία, περιθωριοποιείται και αποκλείεται από την καινούρια κοινωνική πραγματικότητα, επειδή κάποιοι που αποτελούν την «πλειονότητα» εκτιμούν ότι δεν αξίζει ίση μεταχείριση και ίδια δικαιώματα. Ειδικότερα οι γυναίκες μετανάστριες βρίσκονται σε διπλά μειονεκτική θέση λόγω του φύλου τους και λόγω της πολιτικής τους κατάστασης και έρχονται αντιμέτωπες με πολλαπλά επίπεδα εξουσίας.

Για τις Αλβανίδες μετανάστριες, η μετανάστευση στην Ελλάδα συνοδεύεται από διαδικασίες απώλειας και κέρδους σε κοινωνικό γόητρο που συνδέονται τόσο με το πλαίσιο της χώρας καταγωγής, όσο και τη νέα κοινωνική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής. Για να κατανοήσουμε την παρουσία και τη θέση των γυναικών αυτών, είναι απαραίτητο να λάβουμε υπόψη μας το περιβάλλον από το οποίο προέρχονται, το ρόλο τους μέσα σε αυτό, τις συνθήκες μετανάστευσής τους και το κοινωνικό καθεστώς στο οποίο καλούνται να προσαρμοστούν. Στην παρούσα εργασία προσπάθησα να εξετάσω όλα τα παραπάνω μέσα από το λόγο των ίδιων των γυναικών μεταναστριών που βίωσαν και βιώνουν την αλλαγή που εμπεριέχει η διαδικασία της μετανάστευσης. Μέσα από την προσωπική ιστορία της καθεμιάς και τον ιδιαίτερο τρόπο αφήγησής της, θέλησα να δω σε ποια σημεία στέκονται, που τοποθετούν το βάρος της αλλαγής και πώς διαχειρίζονται στοιχεία της ταυτότητάς τους.

Οι γυναίκες αυτές έχουν συνδεθεί στην ελληνική κοινωνία με το επάγγελμα της καθαρίστριας ή της οικιακής βοηθού, τομέας υψηλά στιγματισμένος που τις στερεί ακόμη μεγαλύτερο μέρος κοινωνικής αναγνώρισης. Ήταν σημαντικό για μένα να διαπιστώσω πώς αισθάνονται οι ίδιες για τη δουλειά που κάνουν και πώς τοποθετούνται απέναντι στις κοινωνικά υποβαθμισμένες αξίες που αυτή τους αποδίδει. Σε σχέση δε με την προηγούμενή τους επαγγελματική δραστηριότητα παρατηρήθηκε κοινωνική κάθοδος των μεταναστριών, ανεξάρτητα αν δε συμβάδιζε πάντοτε και με οικονομική, καθώς τα δύο αυτά δεν συμπίπτουν πάντοτε. Οικονομικά μπορεί να ένιωθαν ανώτερα σε σχέση με την κατάστασή τους στην Αλβανία, δε συνέβαινε όμως το ίδιο και κοινωνικά και ειδικά στην περίπτωση των μεταναστών δε μπορούσε και να τους εξασφαλίσει κοινωνική ανέλιξη, καθώς η ιδιότητα του «ξένου» αποδεικνύεται απροσπέλαστο εμπόδιο. Επιπλέον ο χώρος της εργασίας αναδεικνύεται σε σημαντικό πεδίο αλληλόδρασης των δύο ομάδων, «κυρίαρχης» και «μειονοτικής», όπου μπορούν πιο εύκολα ή μάλλον πιο παραστατικά να μελετηθούν συμπεριφορές και στάσεις και των δύο. Ο χώρος του σπιτιού, όπου απασχολούνται οι μετανάστριες παρουσιάζεται ως μια μικρογραφία της ελληνικής κοινωνίας, όπου αναπαράγονται στερεότυπα και προϋδεάσεις έναντι της μεταναστευτικής ομάδας. Οι εργοδότες προσπαθούν να διατηρήσουν τον έλεγχο και να προβάλλουν την ανωτερότητά τους, μέσα από συμβολικές πρακτικές που στόχο έχουν να τονίσουν τα όρια των μεταναστριών. Άλλες φορές ενεργοποιούν πατερναλιστικές πρακτικές, όπως η αλλαγή του ονόματος και συμβουλές για την ενσωμάτωσή τους, προκειμένου να μειώσουν την ετερότητα και να αποκόψουν τις μετανάστριες από στοιχεία που δηλώνουν την καταγωγή τους. Τέτοιες τακτικές, καλυμμένες με το άλλοθι της αρωγής και της μεγαλοψυχίας, αποτελούν μια ακόμη μορφή εξουσίας, ίσως και πιο επικίνδυνη, καθώς η άρνησή της εγείρει άλλα στερεότυπα – της αχαριστίας συνήθως – και θέτει σε κίνδυνο την επιβίωσή τους μέσω της δουλειάς.

Οι γυναίκες μετανάστριες από την πλευρά τους, αντιλαμβάνονται όλη αυτή την προσπάθεια επιβολής, λόγω όμως της μειονεκτικής τους θέσης δε μπορούν να έρθουν σε άμεση ρήξη με τις εργοδότες τους και κατ' επέκταση με την κυρίαρχη ομάδα. Επιλέγουν να κινηθούν με πιο μετριοπαθή τρόπο, προσπαθώντας να προβάλλουν στοιχεία της ταυτότητάς τους που θα ολοκληρώσει την εικόνα τους πέρα από την επαγγελματική τους δραστηριότητα και θα τις επιτρέψει να συνδιαλλαχθούν με την κυρίαρχη ομάδα σε πιο ισότιμους όρους. Προβάλλουν συνήθειες και αξίες που σχετίζονται με την πολιτισμό και την παράδοση της χώρας τους και

αντιπαραβάλλουν τα ψυχικά τους πλεονεκτήματα. Γνωρίζουν ωστόσο ότι για να καλυτερέψουν τη θέση τους οφείλουν να δείξουν σημάδια ενσωμάτωσης, υιοθετώντας πρότυπα και συμπεριφορές, κυρίαρχες στην ελληνική κοινωνία. Ειδικά από τις γυναίκες μετανάστριες αυτό αξιολογείται θετικά, καθώς συνήθως σημαίνει αλλαγή στους ρόλους τους εντός της οικογένειας και στις σχέσεις τους με το σύζυγο και με το άλλο φύλο. Σε σύγκριση με τη χώρα καταγωγής τους απολαμβάνουν μεγαλύτερη αυτονομία και δύναμη, αυτό ωστόσο δε σημαίνει και ολική ρήξη με το ρόλο και τη στάση της γυναίκας, όπως διαμορφώνονται στην κοινωνία από την οποία προέρχονται. Αυτό φαίνεται ιδιαίτερα στις επαφές τους με μέλη της ίδιας κοινότητας και με ανθρώπους πίσω στην πατρίδα. Ειδικά σήμερα οι μετανάστες δεν ζουν μόνο σε ένα κοινωνικό πλαίσιο, αλλά λόγω των συχνών ταξιδιών τους και της επικοινωνίας τους με τη χώρα καταγωγής, διαμορφώνουν πολλαπλές ταυτότητες και στάσεις ζωής. Μια γυναίκα περιγράφοντας τα αισθήματα που βιώνει ανάμεσα στις δύο κοινωνικές πραγματικότητες, μου είπε: «...δε μπορούμε να βρούμε ισορροπίες». Η φράση αυτή δηλώνει ότι οι γυναίκες αυτές ενσωματώνουν στη συμπεριφορά και τη σκέψη τους, αναπαραστάσεις της γυναίκας ως κοινωνικού υποκειμένου σε δύο διαφορετικά περιβάλλοντα, τις οποίες προσπαθούν να διαχειριστούν και να αναπαράγουν.

Οι μετανάστριες από την Αλβανία αν και παρουσιάζουν μια βελτιωμένη εικόνα όσον αφορά τη θέση και το ρόλο τους μέσα στην οικογένεια και σε σύγκριση με τις γυναίκες που έμειναν στη χώρα καταγωγής τους, ωστόσο δε θα πρέπει να επεκτείνουμε αυτή την αλλαγή και σε άλλους τομείς, όπως ο επαγγελματικός και κυρίως στην παρουσία των γυναικών αυτών στα πλαίσια της ελληνικής κοινωνίας. Νομίζω ότι στα δύο αυτά επίπεδα έχουμε μια αντίστροφη πορεία, καθώς η εικόνα της γυναίκας μετανάστριας παρουσιάζεται σαφώς υποβαθμισμένη από αυτή που απολάμβανε πριν τη μετανάστευσή της. Η πολιτική της κατάσταση μάλιστα ως μετανάστριας και επομένως «ξένης», προκαλεί την ένταση διακρίσεων στη βάση του φύλου από την κυρίαρχη ομάδα και τη μεγαλύτερη καταπίεσή της. Μπορεί οι γυναίκες αυτές να κινούνται σε πολλούς χώρους, να ζουν ανάμεσά μας και να συνυπάρχουν μέσα στα σπίτια με ένα μεγάλο ποσοστό ελληνικών οικογενειών, κοινωνικά όμως παραμένουν «αόρατες».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Βαν Μπούσχοτεν Ρ., 1999. *Περασάμε πολλές μπόρες κορίτσι μου...*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Βέικου Μ., 2001 «Η επιτελεστική κατασκευή της εθνοτικής ταυτότητας: Ελληνο-Αλβανοί μετανάστες στη γειτονιά μιας ελληνικής πόλης». Στο Μαρβάκης Αθ. – Παρσανόγλου Δ. – Παύλου Μ., *Μετανάστες στην Ελλάδα*, 247-275, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βεντούρα Λ., 1993 «Μετανάστευση γυναικών: Γέννηση και εξέλιξη του επιστημονικού ενδιαφέροντος». Στο *Δίψη* 6: 230-240.
- Βεντούρα Λ., 1999. *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- Γκέφου-Μαδιανού Δ., 1999. *Πολιτισμός και Εθνογραφία: Από τον Εθνογραφικό Ρεαλισμό στην Πολιτισμική Κριτική*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καρύδης Β., 1997 «Η εγκληματικότητα των μεταναστών: Μύθος και Πραγματικότητα». Στο Δημητρίου Σ. (επιμ.) *Μορφές Κοινωνικού Αποκλεισμού και Μηχανισμοί παραγωγής του*, 143-151, Αθήνα: Ιδεοκίνηση.
- Λαμπριανίδης Λ. – Λυμπεράκη Α., 2001. *Αλβανοί μετανάστες στη Θεσσαλονίκη: διαδρομές ευημερίας και παραδρομές δημόσιας εικόνας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Μάρκοβα Ε., 2001 «Η παρουσία των Βούλγαρων μεταναστών στην ελληνική αγορά εργασίας και στην ελληνική κοινωνία». Στο Μαρβάκης Αθ. - Παρσανόγλου Δ. – Παύλου Μ., *Μετανάστες στην Ελλάδα*, 247-275, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παπαταξιάρχης Ε., 1993 «Εισαγωγή. Το παρελθόν στο παρόν. Ανθρωπολογία, ιστορία και η μελέτη της νεοελληνικής κοινωνίας». Στο Ε. Παπαταξιάρχης – Θ. Παραδέλλης (επιμ.) *Ανθρωπολογία και Παρελθόν: Συμβολές στην*

Κοινωνική Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, 13-74. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

- Παπαταξιάρχης Ε., 1998 «Εισαγωγή. Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας». Στο Ε. Παπαταξιάρχης – Θ. Παραδέλλης (επιμ.) *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*, 11-98. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Πασσερίνι Λ., 1998. *Σπαράγματα του 20^{ου} Αιώνα. Η ιστορία ως βιωμένη εμπειρία*, Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.
- Πετρονώτη Μ. (με τη συμμετοχή της Ζαρκιά Κ.), 1998. *Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης: Κρυσταλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές*. Αθήνα: UNESCO/ΕΚΚΕ
- Ψημμένος Ι., 1995. *Μετανάστευση από τα Βαλκάνια. Κοινωνικός αποκλεισμός στην Αθήνα*. Αθήνα: Glory Book-Παπαζήσης.

Ξένη

- Anderson K. & Jack D. C., 1998 “Learning to Listen: Interview Techniques and Analyses”. Στο Perks R. – Thomson A. (eds) *The Oral History Reader*, 157-171, London and New York: Routledge.
- Anthias F. & Lazaridis G. (eds), 2000. *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, Oxford, New York: Berg.
- Anthias F., 2000 “Metaphors of Home: Gendering New Migrations to Southern Europe”. Στο *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, 15-47, Oxford, New York: Berg.
- Benmayor R. & Scotnes A., 1994 “Some Reflections on Migration and Identity”. Στο Benmayor R. & Scotnes A. (eds) *Migration and Identity, International Yearbook of Oral History and Life Stories*, vol. 3, 1-18, New York: Oxford University Press.
- Berger Gluck S. & Patai D., 1991. *Women’s Words. The Feminist Practice of Oral History*. New York and London: Routledge.
- Bertaux – Wiame I., 1982 “The life history approach to the study of internal migration: how women and men come to Paris between the wars”. Στο

- Thompson P. and Burchardt N. (eds) *Our Common History. The Transformation of Europe, 186-200*, London: Pluto Press.
- Brügger L., 2002 “Umstrittene Identitäten. Grenzüberschreitungen zuhause und in der Fremde”. Στο Kaser K. – Pichler R. – Schwandner-Sievers S. (eds) *Die Weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20 Jahrhunderts*, 63-82, Wien: Bohlau.
 - Buijs G. (eds), 1993. *Migrant Women. Crossing Boundaries and Changing Identities*. Cross – Cultural Perspectives on Women, vol. 7, Oxford: Berg Publishers Ltd.
 - Encyclopedia Britannica, λήμμα Socialist Albania.
 - Fuga A., 2000. *Identités périphériques en Albanie. La récomposition du milieu rural et les nouveaux types de rationalité politique*. Paris: L’Harmattan.
 - Gjonça A., 2002 “Albanische Emigration in den neunziger Jahren eine neue Ära in der demographischen Entwicklung”. Στο Kaser K. – Pichler R. – Schwandner-Sievers S. (eds) *Die Weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20 Jahrhunderts*, 15-38, Wien: Bohlau.
 - Golde P., 1986 “Introduction”. Στο Golde P. (eds) *Women in the Field: Anthropological Experiences*, 1-15, London: University of California Press, Ltd.
 - Knörr J. – Meir B. (eds), 2000. *Women and Migration: Anthropological Perspectives*. Campus Verlag: St. Martin’s Press.
 - Kotic A. & Triantafyllidou A., 2002 “Albanian immigrants in Italy: making sense of their migration experiences and of the host society”. Ανακοίνωση στο συνέδριο με τίτλο *Albanian Migration and New Transnationalisms*, University of Sussex, 6-7 September 2002.
 - Lazaridis G., 2000 “Filipino and Albanian Women Migrant Workers in Greece: Multiple Layers of Oppression”. Στο *Gender and Migration in Southern Europe. Women on the Move*, 49-79, Oxford, New York: Berg.
 - Morokvasic M., 1984 “Birds of Passage are also Women...”. Στο *International Migration Review*, vol. 18, Issue 4, Special Issue: Women in migration, 886-907.

- Passerini L., 1998 “Work ideology and consensus under Italian Fascism”. Στο Perks R. – Thomson A. (eds) *The Oral History Reader*, 53-62, London and New York: Routledge.
- Pedraza S., 1991 “Women and Migration: The Social Consequences of Gender”. Στο *Annual Review of Sociology*, vol. 17, 303-325.
- Portelli A., 1998 “What makes oral history different?”. Στο Perks R. – Thomson A. (eds) *The Oral History Reader*, 63-74, London and New York: Routledge.
- Psimmenos I. & Kassimati K., 2002 “Shifting work identities and oppositional work narratives: the case of domestic and construction Albanian immigrants in Greece”. Ανακοίνωση στο συνέδριο με τίτλο *Albanian Migration and New Transnationalisms*, University of Sussex, 6-7 September 2002.
- Salazar Parreñas R., 2001. *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*, California: Stanford University Press.
- Sangster J., 1998 “Telling our stories: feminist debates and the use of oral history”. Στο Perks R. – Thomson A. (eds) *The Oral History Reader*, 87-106, London and New York: Routledge.
- Schwandner – Sievers S., 2001 “The enactment of ‘tradition’: Albanian constructions of identity, violence and power in times of crisis”. Στο Schmidt B. E. & Schröder I. W. (eds) *Anthropology of Violence and Conflict*, 97-120, London: Routledge
- Thompson P., 2000. *The Voice of the Past: Oral History*, New York: Oxford University Press.
- Thomson A., 1999 “Moving Stories: Oral History and Migration Studies”. Στο *Oral History*, vol. 27, No: 1, 24-36.
- Tower C., 2002 “Jugend und Geschlechterrollen im Wandel”. Στο Kaser K. – Pichler R. – Schwandner-Sievers S. (eds) *Die Weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20 Jahrhunderts*, 219-238, Wien: Bohlau.